

Marian van der Klein
Saskia Bultman
Ilse Rusch

Verlag van het archiefonderzoek bij Moederheil, Breda 1956-1972

Working paper

Verslag van het archiefonderzoek bij Moederheil, Breda 1956-1972

Working paper

Marian van der Klein
Saskia Bultman
Ilse Rusch

met medewerking van
Evelien Walhout, Lydia Jonker en Aniek Schoonen

Utrecht, 2022

Inhoud

Vooraf: vijf working papers naar aanleiding van archief-, media- en literatuuronderzoek	4
Leeswijzer	5
1 Inleiding: archiefonderzoek bij Moederheil	7
1.1. Opzet van dit verslag	8
1.2. De bronnen in het archief van Moederheil 1956-1972	8
2 Moederheil: katholieke kraamkliniek, doorgangshuis en kinderkuis 1945-1972	13
2.1. Afdelingen en functies van Moederheil	14
2.2. Veranderende staf en professionalisering	15
2.3. Jaren zestig: een nieuwe psychologische benadering	16
2.4. Financiën en de rol van de overheid in Moederheil	20
3 Moeders en kinderen in Moederheil	22
3.1. Plaatsing, aanmelding en betalende instanties	22
3.2. Vijftig tot 130 moeders per jaar: meerder- en minderjarig	24
3.3. Honderd tot 240 kinderen per jaar: baby's, peuters en kleuters	27
3.4. Vaders in Moederheil 1956-1972	30
4 Afstand, behoud en begeleiding	34
4.1. Afstand en behoud in de jaarverslagen: cijfers	35
4.2. Moederheil-begeleiding bij afstand en behoud	37
4.3. Afstand ter adoptie?	42
5 Sturing, druk en dwang in de Moederheil-dossiers	46
5.1. Steekproef 1956-1962: veel behoud	47
5.2. Steekproef 1963-1972: sturing, druk en dwang	50
6 Samenvattend	63
Literatuurlijst	65

Vooraf: vijf working papers naar aanleiding van archief-, media- en literatuuronderzoek

Vanaf de zomer van 2019 heeft het Verwey-Jonker Instituut in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) verdiepend historisch onderzoek gedaan naar binnenlandse afstand en adoptie in Nederland, 1956-1984. Doel van het onderzoek was om een completer beeld te verkrijgen van de ervaringen van betrokkenen en van de praktijk van binnenlandse afstand en adoptie tussen 1956-1984.

De opzet van dit historische onderzoek bestond uit twee delen. Een deel gericht op een bescheiden literatuuronderzoek en archiefonderzoek. Het tweede deel zou bestaan uit circa zeventig verdiepende interviews gericht op de ervaringen van destijds meerder- en minderjarige afstandsmoeders, afstandsvaders, ervaringen van afgestane kinderen en van adoptiekinderen (niet alle kinderen die werden afgestaan werden geadopteerd), van toenmalige adoptieouders en van professionals/hulpverleners die in het verleden bij afstand of adoptie betrokken waren.

Het ministerie van Justitie en Veiligheid zette gelijktijdig met de start van het onderzoek in 2019 het Aanmeldpunt afstand en adoptie op om ten behoeve van het onderzoek aanmeldingen te verzamelen voor de verdiepende interviews binnen het onderzoek. Bij dit Aanmeldpunt zijn zaken misgegaan (zie kader) en dat heeft er uiteindelijk toe geleid dat het WODC na overleg met het ministerie van Justitie en Veiligheid, in november 2021 het onderzoek door het Verwey-Jonker Instituut heeft stopgezet.

Voor het besluit tot stopzetting had het Verwey-Jonker Instituut binnen het eerste deel van het onderzoek relevante archieven bestudeerd, een mediastudie gedaan (krantenonderzoek via *Delpher* en *Lexis Nexis*, 1956-2021) en de inzichten uit de eerdere verkenning van de Radboud Universiteit (Kok, 2017) geanalyseerd. Er is onderzoek verricht in de archieven van drie opvanghuizen voor ongehuwde moeders van verschillende levensbeschouwelijke achtergrond, te weten Ons Tehuis (protestants-christelijk), Tehuis Annette (neutraal) en Moederheil (Rooms-Katholiek), en onderzoek naar de wijze van toezicht op de tehuizen, en op regels bij afstand en adoptie.

Het Verwey-Jonker Instituut hecht er aan verslag te doen van wat wel en wat niet uit dit eerste deel van het onderzoek naar voren is gekomen. Dat doen we in de vorm van afzonderlijke 'working papers'. Archiefonderzoek is namelijk tijdrovend en intensief werk. We willen de working papers publiceren om transparant te zijn over de werkzaamheden die we hebben verricht en om te laten zien welke informatie de archieven ieder afzonderlijk prijsgeven. Wij hopen dat deze vorm kan bijdragen tot het vergroten van de toegankelijkheid van de informatie over afstand en adoptie. We zijn ons er tegelijkertijd van bewust dat de working papers slechts een klein deel van de grotere geschiedenis van afstand en adoptie in Nederland bestrijken.

We publiceren de working papers nadrukkelijk niet om antwoord te geven op de hoofd- en deelvragen die eerder in de onderzoeksopdracht van het WODC gesteld zijn. Die vragen zijn nog onverminderd relevant, maar door het stoppen van de onderzoeksopdracht (zie kader) is het onmogelijk om het onderzoek af te ronden. We hebben onvoldoende onderzoek kunnen doen om de oorspronkelijke vragen per type bron (archief, literatuur, media, interview) te kunnen beantwoorden en te weinig onderzoek om aan triangulatie en synthese toe te komen. De working papers vormen daarmee uitdrukkelijk geen afgerond onderzoeksrapport. Ze geven ook geen antwoord op de maatschappelijke vragen die zijn ontstaan over

binnenlandse afstand en adoptie. En ze vertellen slechts een deel van het verhaal; de working papers vormen een puzzelstukje in een hele grote puzzel. Ze vertellen dat deel van het verhaal dat destijds bij aannahme van de onderzoeksopdracht in 2019 in eerste instantie om aandacht vroeg.

Kader: voorgeschiedenis

Vanaf de zomer van 2019 is het Verwey-Jonker Instituut in opdracht van het WODC gestart met de uitvoering van het 'Verdiepend historisch onderzoek naar binnenlandse afstand en adoptie, 1956-1984'. Het ministerie van Justitie en Veiligheid zette gelijktijdig met de start van het onderzoek in 2019 het Aanmeldpunt afstand en adoptie op om ten behoeve van het onderzoek aanmeldingen te verzamelen van afstandsmoeders, afstandsvaders, afstandskinderen, geadopteerden, adoptieouders en hulpverleners.

In december 2020 stelde de toenmalige minister van Justitie en Veiligheid een commissie van onafhankelijke deskundigen in die de gang van zaken bij het Aanmeldpunt onderzocht. In afwachting van het rapport van deze commissie zijn de verdiepende interviews in het onderzoek door het Verwey-Jonker Instituut stilgelegd.

De commissie concludeerde in haar rapport over het Aanmeldpunt (verschenen op 8 juli 2021) dat bij het Aanmeldpunt zaken zijn misgegaan in verband met de privacy van de aanmelders; en dat deze gang van zaken het vertrouwen van de betrokkenen in de overheid en in de onderzoekopdracht opnieuw heeft geschaad.

In reactie op het rapport over het Aanmeldpunt heeft demissionair minister Dekker het WODC gevraagd het onderzoek door het Verwey-Jonker Instituut in zijn geheel stop te zetten. Het WODC en het Verwey-Jonker Instituut zijn tot de conclusie gekomen dat de fouten die bij het Aanmeldpunt zijn gemaakt ook het vertrouwen in het verdiepende onderzoek hebben verminderd. In overleg met het Verwey-Jonker Instituut heeft het WODC in november 2021 besloten het onderzoek te stoppen.

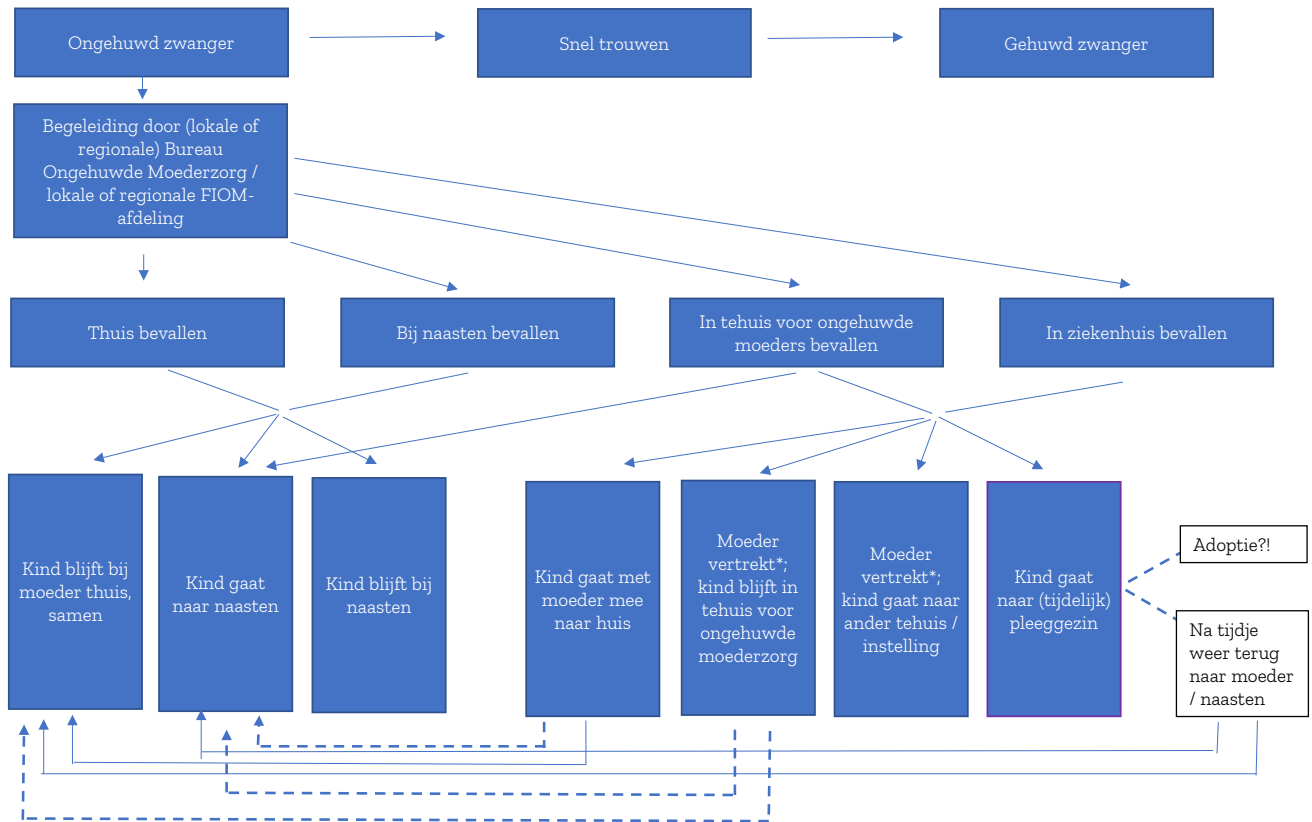
In zijn brief aan de Tweede Kamer (dd. 9 november 2021) over deze zaak heeft de minister onder andere aangekondigd een nieuwe onafhankelijke commissie opdracht te willen gaan geven om onderzoek te doen naar de geschiedenis van het hele systeem van binnenlandse afstand en adoptie. In 2022 is deze commissie samengesteld en aan het werk gegaan.

Leeswijzer

De working papers gaan steeds in op een afzonderlijk archief of aspect. In deze working papers komen verschillende begrippen voor die in verschillende perioden werden gebruikt in relatie tot afstand en adoptie. In bijlage 1 hebben we een begrippenlijst opgenomen die sommige begrippen verduidelijkt.

Uit het archiefonderzoek komt naar voren dat er verschillende scenario's bestonden voor afstand of behoud. Om de informatie uit het archiefonderzoek te kunnen plaatsen is onderstaand schema gemaakt over welke scenario's zich konden voordoen. Dit is uitdrukkelijk geen uitputtend schema. Het schema geeft ook geen antwoord op de vraag wat in de praktijk het meeste voorkwam. Evenmin gaat het in op de vraag hoe formeel in alle fasen het toezicht was georganiseerd of hoe dit in de praktijk werd uitgeoefend. Het is bedoeld als achtergrondinformatie om de specifieke informatie uit de archieven te kunnen plaatsen.

Moeder en kind in fase zwangerschap, afstand en behoud 1956-1984: 7 scenario's uit de praktijk ©Verwey-Jonker Instituut

*Moeder vertrekt naar huis, ander adres of andere instelling

Wie zocht een eventueel pleeggezin voor kind, 1956-1984? Verschillende mogelijkheden:

- Voogdijraden/regionale Raden voor de Kinderbescherming
- Voogdijverenigingen
- Regionale en lokale FIOM-afdelingen
- Huisarts/Kerk
- (Religieuze) Kinderbeschermingsverenigingen
- Ouders/familie
- Moeder zelf

NB 1. We hebben in de archieven niet gezien dat een Bureau voor Ongehuwde Moederzorg een pleeggezin zocht.

NB 2. Wie hield toezicht op de selectie van pleeggezinnen? Formeel de Regionale Raad voor de Kinderbescherming. In de praktijk blijkt dit niet altijd even duidelijk.

NB 3. Bij 'plaatsing' van een kind bij naasten (van de moeder) was er geen toezicht. Als het kind naar een naaste ging, woonde de moeder daar niet noodzakelijkerwijs ook in huis. Vaak groeide het kind dan op als deel van het gezin van de naaste en ging de moeder haar eigen weg.

NB 4 De stippenlijnen staan voor scenario's in twee stappen, die we ook in de praktijk hebben gezien.

1 Inleiding: archiefonderzoek bij Moederheil

In dit working paper brengen we verslag uit van het onderzoek dat het Verwey-Jonker Instituut heeft gedaan in de archieven van het katholieke tehuis Moederheil (1956-1972) dat in Breda, was gevestigd. In vergelijking met de andere working papers naar aanleiding van het archiefonderzoek bij Tehuis Annette en Ons Tehuis (respectievelijk Bultman et al., 2022 en Van der Klein et al., 2022), is dit working paper vrij uitgebreid. Van Moederheil is namelijk veel archief bewaard gebleven. Maar ook hier geldt: archiefonderzoek betreft altijd een voorheen bepaalde verzameling van stukken. Het gaat om stukken en gegevens die destijds voor de archiefvormer de moeite waard waren om te bewaren. De historicus kan zoveel jaren later, slechts een selectie van de bewaarde stukken gericht bestuderen.

Moederheil bestond al vanaf 1921 en was na de Tweede Wereldoorlog een van de grootste *doorgangshuizen* voor ongehuwde moeders (en hun kinderen) in Nederland.¹ In de archiefperiode 1956-1972 werden er jaarlijks tussen de 64 en de 135 (1969) ongehuwde moeders opgevangen; circa 5% van het totaal aantal ongehuwde moeders in Nederland verbleef in Moederheil.² Volgens een artikel in *De Tijd* uit 1971 waren er destijds in Nederland (nog) negentien tehuizen voor ongehuwde moeders.³ In het tehuis drukten tot eind jaren vijftig de congregatie/nonnen van de Kleine Zusters van de Heilige Joseph hun stempel op de ongehuwde moederzorg. Daarna kregen de psychologen en het maatschappelijk werk de overhand. Vanaf 1972 ging Moederheil door als Valkenhorst, een crisisopvang die volgens de krantenartikelen een veel modernere aanpak kreeg waarin ook plaats was voor ongehuwde vaders.⁴ De periode van Valkenhorst maakt geen onderdeel uit van dit verslag. De archieven van Moederheil waren ten tijde van het onderzoek omvangrijk, bestrijken de periode van oprichting tot einde van de instelling; de archieven waren ongeordend (alleen plaatsingslijsten beschikbaar) en lagen op meerdere plaatsen in het land.

Het Verwey-Jonker Instituut deed het onderzoek in het archief van Moederheil voor het WODC binnen het grotere onderzoek naar binnenlandse afstand en adoptie 1956-1984 (zie de paragraaf Vooraf). De bronnen in het archief van Moederheil zeggen in dit kader meer over afstand dan over adoptie. In het tehuis was de fase van zwangerschap, bevalling, en kraamtijd aan de orde en eventueel de keuze voor afstand of behoud. Het moment van eventuele adoptie lag veel later en blijft in dit archief buiten zicht. Bij de fase van adoptie waren bovendien hele andere (archiefvormende) instanties betrokken dan dit tehuis voor ongehuwde moederzorg. In het archief van Moederheil gaat het vooral over de periode waarin moeder en kind samen in Moederheil verbleven.

1 Gabriëlle Dorren, *Met de minsten der mijnen: geschiedenis van de kleine zusters van de H. Joseph* (Hilversum 2013), 261.; Jan Brouwers schrijft dat Moederheil in 1948 al het grootste van de Nederlandse doorgangshuizen was; *Van Moederheil en Valkenhorst: een geschiedschrijving* (Breda 1995), 22.

2 Archief Moederheil, Oasis, 3180550443: *Jaarverslag Moederheil over 1969*; en document met *Statistische Gegevens bureaus ongehuwde moederzorg 1968, 1969, 1970*; In 1969 waren er 2853 nieuwe aanmeldingen bij de bureaus voor ongehuwde moederzorg, daarvan werden er 135 vrouwen in Moederheil opgevangen.

3 Artikel over ongehuwde moederzorg in *De Tijd*, 24 december 1971.

4 'Moederheil – nu Valkenhorst- heeft werkterrein voor een groot deel verlegd. Ook een beetje voor ongehuwde vaders' *Algemeen Dagblad*, 24 april 1972; Yvonne Laudy, 'Met drs. Kegelaer stapte de grote verandering binnen. 'Moederheil'(hulp aan het gevallen meisje werd moderne opvang voor moeder en kind.' *De Telegraaf*, 28 juni 1979.

1.1. Opzet van dit verslag

Het verslag begint met een overzicht van de onderzochte bronnen in het archief. Vervolgens beschrijven we de organisatiegeschiedenis van het tehuis in de onderzoeksperiode in hoofdstuk 2 (doel, vestigingen, doelgroepen, werkzaamheden, staf en financiën). Ook de aanwezigheid van de overheid in het archief van Moederheil komt hier aan de orde. Daarna gaan we in hoofdstuk 3 in op de aanmeldingen, moeders en kinderen bij Moederheil. Wie zorgden ervoor dat de moeders in Moederheil terecht kwamen?

In Moederheil kon men al vanaf een half jaar voor de bevalling terecht. Moederheil kende tot 1962 een eigen kraamkliniek en daarna kraamkamers. Dus de 'meisjes' – zo werden ze steevast genoemd, ongeacht leeftijd – konden de gehele onderzoeksperiode ook ter plekke bevallen. Ze brachten er – vaak samen met hun kind de kraamtijd door en vertrokken binnen 3 maanden na de geboorte. Afhankelijk van de oplossing die per individueel geval aan de orde was voor '*het probleem van ongehuwd moederschap*', verbleef het kind dan nog langer in Moederheil, ging het met de moeder mee naar huis, of een andere plek, of vertrok het naar een ander (kinder)tehuis of een pleeggezin.

In hoofdstuk 4 vertellen we meer over de cijfers en de begeleiding rond afstand en behoud in Moederheil tussen 1955 en 1972. Wie deed die begeleiding en vanuit welke visie vond de opvang en begeleiding van de ongehuwde moeders in Moederheil plaats? In hoofdstuk 5 gaan we nader in op sturing, druk en dwang die we in een steekproef van 34 dossiers bij Moederheil zijn tegengekomen. De steekproef beschrijven we voor twee perioden: 1956-1962, en 1963-1972. Het jaar 1962 is een belangrijk jaar voor Moederheil omdat toen de *kleine zusters van de Heilige Joseph* (nonnen) zich na ruim veertig jaar definitief terugtrokken uit het opvangwerk voor de ongehuwde moeders in Breda. Dit verslag sluit af met een samenvatting van wat we wel en niet hebben kunnen vinden in de bronnen die zich bevinden in het archief van Moederheil.

In dit verslag worden termen, titels, uitspraken en aanduidingen uit de tijd zelf gecursiveerd. De dossiers zijn in de verslaglegging geanonimiseerd. Dat wil zeggen dat wij in dit verslag per dossier een code van twee letters en twee cijfers hanteren om de moeders (en kinderen) waar het in het dossier om gaat, aan te duiden. De letters hebben geen enkele relatie tot de persoonsnamen die de moeders en kinderen bij binnenkomst of weggaan uit Moederheil droegen. De twee cijfers verwijzen naar het jaar waarin het kind (in het desbetreffende dossier) is geboren of in een enkel geval, naar het jaar waar het dossier betrekking op heeft. Het is voor dit verslag van belang om te weten in welke tijd het beschrevene speelt. Het is voor dit verslag van geen enkel belang om te weten over welke personen het precies ging. Dat geldt ook in z'n algemeenheid voor de religieuzen en professionals die werkten bij Moederheil. Behalve als zij al eens eerder in publicaties expliciet met naam en toenaam zijn genoemd zullen we hen met hun functie aanduiden. In hoofdstuk 3 komt voor het eerst in dit verslag een geanonimiseerd cliëntendossier uit de steekproef aan de orde.

1.2. De bronnen in het archief van Moederheil 1956-1972

De archiefstukken van Moederheil werden bij aanvang van het onderzoek beheerd door Stichting Juzt. Ze waren op twee plaatsen te vinden:

- Bij de Oasis Group (een archiefbewaarder) in Utrecht: algemeen archief van instelling Moederheil, toegankelijk via een plaatsingslijst opgesteld door Fiom (circa 12 dozen)
- en bij de ATEA-groep in Breda: dossiers Moederheil en Valkenhorst en instellingsarchief van Valkenhorst, toegankelijk via c.q. plaatsingslijst en dossiernummers.

Stichting Juzt gaf de onderzoekers toestemming om de archiefstukken te raadplegen. Raadpleging vond plaats bij de Oasisgroep in de loop van 2019. Daarna gooide Covid-19 roet in het eten én hield stichting Juzt op te bestaan. In de zomer van 2020 heeft Fiom in samenwerking met Juzt, het Verwey-Jonker Instituut en de gemeente Breda ervoor gezorgd dat de stukken van Moederheil bewaard konden blijven. Daarbij werden de archieven opnieuw geordend, kregen ze deels een ander onderkomen, en werden de stukken opnieuw genummerd. In deze periode zijn de stukken als volgt herverdeeld:

- de stukken die directe relatie hadden tot personen en dossiers worden nu beheerd door Fiom
- de stukken die bij het algemene archief van instelling Moederheil en instelling Valkenhorst horen (19 dozen) worden nu beheerd door Stichting Erfgoed Juzt (www.erfgoedjuzt.nl).

In dit verslag staan de bevindingen in het algemene archief en van onze bevindingen in een steekproef van 34 dossiers. In dit verslag zijn wat betreft het algemeen archief van de instelling Moederheil de nummers van de oude plaatsingslijsten gehanteerd.⁵

Het algemeen archief van Moederheil bevat circa 8 meter stukken van diverse aard en naar schatting circa 50 meter aan cliëntendossiers. De stukken bieden informatie over het tehuis, ontwikkelingen in de doelstellingen van de ongehuwde moederzorg en in de hulpverlening door de tijd heen. Ook bieden de stukken in het archief informatie over de cliënten (moeders en kinderen) en de praktijken van afstand, behoud en eventuele *plaatsing* in (adoptief) pleeggezinnen. In de stukken zijn de jaren vijftig, zestig en begin zeventig goed vertegenwoordigd – Er ligt geen nadruk op een bepaalde periode in het archief. Omdat het archief van Moederheil als tehuisarchief is gevormd bestrijkt het per definitie een deel van wat er in het verleden gebeurd is. De bronnen in het archief van Moederheil zeggen meer over afstand dan over adoptie.

1.2.1. Het algemene instellingsarchief

Het instellingsarchief archief bestaat uit circa 16 verhuisdozen (8 meter). Daarnaast zijn er veel dossiers bewaard die verband houden met de vrouwen en kinderen die in Moederheil verbleven. Het archief van Moederheil heeft over de hele onderzoeksperiode veel en rijk materiaal te bieden. Het bestudeerde materiaal van het instellingsarchief beslaat de periode 1943-1971. We hebben vanaf de beginperiode gezocht naar relevante bronnen; dit om ook eventuele signalen van de aanloop naar de Adoptiewet op het spoor te komen. De Adoptiewet werd eind 1956 van kracht en het was de vraag of we daar stukken over zouden aantreffen in het instellingsarchief. Dat bleek niet het geval.

De stukken uit het algemeen archief bieden informatie over de inrichting van het gebouw, het bestuur, de nonnen en de professionals die er werkten en de bezettingsgraad in de vroege periode.

Voor het onderzoek zijn uit het algemene archief van Moederheil de volgende seriële bronnen geraadpleegd - hieronder in chronologische volgorde van opkomst gerangschikt:

- opnameregisters van kinderen (1940-1959);
- zogeheten patiëntenboeken of personenregisters met gegevens over ongehuwde moeders (1950-1958, twee folioschriften met harde kaft);
- statistieken voor de jaarverslagen van de instelling/organisatie (1948-1958);

⁵ Er was geen tijd binnen het onderzoek om de nieuwe nummers te verwerken.

- de jaarverslagen zelf (1952-1955, 1958-1970);
- ontslagboeken met gegevens over de vertrekken uit de gynaecologische kliniek met gegevens van ongehuwde en gehuwde moeders (1957-1961);
- kasboeken (1959-1963 en 1967-1973);
- notulen van wekelijkse stafbesprekingen (1959-1962); en
- geboorteaangiften van kinderen die in Moederheil geboren zijn (1969-1971).

Voorbeelden van meer incidentele, relevante stukken uit het algemeen archief zijn: aanvragen voor pleegkinderen gericht aan Moederheil (1943); een overzicht van de personeelsbezetting in het doorgangs- en kindershuis (1964); een bestellijst van medicijnen (vermoedelijk uit 1964); een visiedocument betreffende een nieuwe opzet van ongehuwde moederzorg (1959-1960); stukken over kostprijsberekening; en documenten in verband met plannen voor verbouwingen en dergelijke.

1.2.2. Steekproef uit de cliëntendossiers

Daarnaast hebben wij een kleine, beredeneerde, maar qua achtergrond aselechte steekproef onderzocht van 34 cliëntendossiers uit onze onderzoeksperiode. Ze bevatten vaak persoonsgegevens van de moeder en het kind: zoals bijvoorbeeld een geboortebewijs, een aanvraagformulier met het familie adres en de contactpersoon van de moeder, plus de reden voor opname en vertrekstaten, en gegevens over de ontwikkeling van het kind. Verder bevatten de dossiers correspondentie met allerlei partijen die over de aanmelding van de moeder en over de toekomst van het kind gingen. In de dossiers is bijvoorbeeld correspondentie met ouders, huisartsen, Rooms Katholieke verenigingen voor Kinderbescherming en diverse Raden voor de Kinderbescherming. Ook is er in de dossiers correspondentie tussen de directie van het tehuis en bureaus voor ongehuwde moederzorg en correspondentie met de Gemeentelijke Dienst voor Sociale zaken (GDSZ) over verpleegkosten. De dossiers bevatten medische gegevens over de zwangerschap en de bevalling. In de dossiers van Moederheil hebben we ook psychologische rapporten gevonden, van zowel moeder als kind, en in de periode van de zusters, persoonlijke briefjes van moeders na hun vertrek. Ook is er correspondentie tussen tehuizen onderling als moeder en/of kind naar een ander tehuis gingen of van een ander tehuis kwamen. In de dossiers van Moederheil vinden we in de loop van de jaren zestig af en toe verwijzingen naar zogeheten *afstandsverklaringen*. Het zijn verklaringen die volgens de schaarse toelichtingen in de dossiers formeel geen rechtswaarde hadden, maar waarvan de Regionale Raad voor de Kinderbescherming destijds aan Moederheil vroeg of het tehuis die wilde laten tekenen door de moeder in kwestie. Hiermee verklaarde de moeder *'zich te willen laten ontheffen uit de ouderlijke macht'*. (Zie verder hoofdstuk 5; voor regels en toezicht zie verder Van der Klein en Bultman, 2022).

Het archief van Moederheil bevat in de periode van 1956-1972 ongeveer 2500 cliëntendossiers in totaal.⁶ Inmiddels zijn de dossiers verhuisd naar Fiom en zijn Fiom-medewerkers druk doende om de collectie in kaart te brengen zodat ze beschikbaar gesteld kunnen worden aan de moeders en kinderen wiens dossiers het zijn. Voor onze steekproef hebben wij in totaal 34 dossiers ingezien, waarin de nadruk ligt op de moeder, maar waarin ook gegevens over het kind en de bevalling staan:

- 14 dossiers uit 1957-1962.
- 20 dossiers uit 1963-1972.

⁶ Informatie over het totale aantal cliëntendossiers in verband van Moederheil is via Fiom verkregen.

De 34 dossiers vormen 1,4% en daarmee slechts een fractie van het totaal. De steekproef is bedoeld om een beeld te krijgen van de cliëntgroepen die tussen 1956 en 1972 Moederheil binnenkwamen, de hulpverlening in het tehuis, en de aard van begeleiding en sturing bij afstand en behoud. Ook hebben we – in het algemeen archief en de dossiers – gezocht naar procedures, protocollen en ontwikkelingen in het instellingsbeleid die bij het besluit over afstand of behoud in Moederheil een rol speelden. Uit de dossiers en andere bronnen in het archief van Moederheil blijkt dat er diverse scenario's mogelijk waren na een verblijf in Moederheil.

1.2.3. Moederheil in Delpher en Lexis Nexis

Het archiefonderzoek is aangevuld met literatuuronderzoek, waarbij we gebruik hebben gemaakt van publicaties over Moederheil in de secundaire literatuur, en krantenonderzoek. Wij hebben alle krantenartikelen over Moederheil bekeken die in het archief bewaard zijn (1955-1980) en we hebben in Krantenbank *Delpher* naar artikelen en advertenties gezocht in verband met Moederheil, in landelijke en regionale dagbladen.

In de Nederlandse kranten verschenen diverse voor dit verslag relevante berichten. De meeste waren geboorteberichten en vacatures voor personeel in het doorgangshuis en op de kinderafdeling. Tot 1962 konden de geboorteberichten ook van kinderen van gehuwde ouders zijn; tot 1962 bood de kraamkliniek van Moederheil namelijk ook plaats aan gehuwde moeders. Vanaf 1956 werd er in de advertenties gevraagd om niet religieus, voor begeleiding geschoold personeel: *'een psychiatrisch geschoolde maatschappelijk werkster'* en *'een sociale verzorgster in het bezit van diploma School van Maatschappelijk werk'*.⁷ De eerste vacature voor psycholoog verscheen in 1969 en de eerste vacature voor pedagoog in 1972. Die laatste kwam in de opvolger van Moederheil te werken, Valkenhorst.

In april 1969 verscheen er specifieke berichtgeving rond een rechtszaak die in verband stond met afstand en adoptie en Moederheil. Pleegouders (adoptie-ouders in spe) hadden deze zaak aangespannen. Een secretaris van de Regionale Raad voor de Kinderbescherming mr. W.W. bleek hen te hebben opgelicht. Deze ambtenaar had hen ten onrechte *'betekeningskosten van rechtbankvonnissen en niet bestaande rekeningen van bevallings- en verzorgingskosten [in Moederheil] laten betalen'*.⁸ Hij beweerde dat hij de bevallings- en verzorgingskosten op verzoek van Moederheil in rekening bracht, maar in werkelijkheid fraudeerde hij zelf en werd tot 10 maanden gevangenisstraf veroordeeld. *De Tijd*, *Algemeen Handelsblad* en *Het Vrije Volk* besteedden aandacht aan deze zaak, zie verder in hoofdstuk 4, paragraaf 3.⁹

Ook in de recentere media komen berichten over Moederheil voor; meestal van moeders of afstandskinderen die er in de tweede helft van de jaren zestig verbleven, en die misstanden in het tehuis destijds aan de orde willen stellen. In 1989 speelde in Nederland het eerste proces van een aantal inmiddels volwassen kinderen dat inzicht wilde in het dossier van/over hun biologische moeder. Hun moeder was opgevangen geweest in Moederheil in Breda. In 2018 publiceerde de website Brabant Cultureel het artikel: *'De pijnlijke adoptiegeschiedenis van ongehuwde moeders in Moederheil'* (2018). Daarin komen afstandsmoeders, een oud directrice en een oud kinderverzorgsters uit de jaren zestig aan het woord en een psychologe die begin jaren zeventig werkte in Moederheil. Allemaal brengen zij schokkende

7 Advertentie, *de Volkskrant*, 14 juli 1956.

8 'Frauderende ambtenaar kinderbescherming veroordeeld.' *De Tijd*, 29 april 1969.

9 Ibidem en Van onze verslaggever, 'Kinderbescherming slechte naam toegebracht. Een jaar en drie maanden geëist' *Algemeen Handelsblad* 15 april 1969; Van een onzer verslaggevers, 'Aanstaande pleegouders opgelicht. Eis: 1 jaar en 3 maanden' *Het Vrije Volk*, 15 april 1969; Van onze correspondent, 'Fraude schaadt naam kinderbescherming. Secretaris inde niet-bestaande rekeningen', *De Tijd* 15 april 1969.

gebeurtenissen en negatieve ervaringen met Moederheil naar voren. In 2020 verscheen *Een schoot vol tranen, een zwartboek over verzwegen adopties in Nederland* van Eugénie Smits van Waesberghe, die in 1965 Moederheil geboren werd. Smits van Waesberghe vraagt al meer dan een decennium aandacht voor de ervaringen van vrouwen en kinderen in tehuizen. Tussen 2018 en 2021 spraken ook een non en een kinderverzorgster zich uit over hun ervaringen bij Moederheil (Zie verder over persoonlijke ervaringen van afstandsmoeders en afstandskinderen in de kranten, 1956-heden: Bultman en Van der Klein, 2022).

2 Moederheil: katholieke kraamkliniek, doorgangshuis en kinderruis 1945-1972

Het 'Doorgangshuis voor de Ongehuwde Moeder en haar kind' van de R.K. Stichting Moederheil werd opgericht in 1921. Het was een *doorgangshuis*: een tehuis waar ongehuwde moeders tijdelijk werden *opgenomen*. Ze verbleven er een paar maanden voor de bevalling, bevielden in de kraamkliniek – die bij Moederheil aan huis was- en bleven daarna zeker ongeveer drie maanden om tot een oplossing te komen voor hun situatie. Stichting Moederheil werd opgericht met de doelstelling:

*'de zedelijke en maatschappelijke opheffing van gevallen meisjes en het opleiden van R.K. vrouwen en meisjes tot kraamverpleegster en verzorgsters, alles met dien verstande dat iemand tot een andere godsdienstige gezindte behorende, op dien grond niet zal worden afgewezen.'*¹⁰

En zo was het ook aan het begin van de onderzoeksperiode halverwege de jaren vijftig van de twintigste eeuw: een combinatie van opvang en leerpraktijk. Het jaarverslag over 1955 gaf als doel voor de opvang in het *doorgangshuis*- het huis waar de moeders verbleven:

*'de instandhouding en versterking van de band tussen moeder en kind, zowel waar het natuurlijke als bovennatuurlijke verplichtingen betreft.'*¹¹

Moederheil eiste tot 1959 dat moeder en kind minstens drie maanden na de geboorte samen bleven in het tehuis zodat er borstvoeding gegeven kon worden en de hechting tussen moeder en kind op gang kwam.¹² De gehele onderzoeksperiode bleef Moederheil een opvanghuis met een religieuze, Rooms Katholieke signatuur. Het bestuur was katholiek, de bisschop was hoe dan ook betrokken bij het tehuis; de financiering was gedeeltelijk door katholieke instanties, de ongehuwde moeders die werden opgevangen waren op een enkel geval na Rooms Katholiek; en de kinderen werden daags na de geboorte in de kapel van Moederheil gedoopt.¹³ Bovendien bestond de staf die het opvangwerk deed, de kinderen verzorgde en de gesprekken voerde met de moeders en hun omgeving, ook uit Rooms Katholiek. Tot 1962 zelfs grotendeels uit religieuzen, toen het tehuis nog werd geleid door de nonnen van de Kleine Zusters van de Heilige Joseph. Deze zusters waren niet vrij van oordelen over ongehuwd moederschap, maar hun dagelijkse omgang met de ongehuwde moeders en hun problemen was pragmatisch en ze vonden op religieuze gronden dat moeder en kind onlosmakelijk bij elkaar hoorden – ook als de moeder ongehuwd was (Dorren, 2007).

10 Jan Brouwers en Marcel Duijghuisen, *Van Moederheil en Valkenhorst: een geschiedschrijving* (Breda, 1995), 4.

11 Jaarverslag 1955 van Stichting Moederheil, afdeling Doorgangshuis voor de Ongehuwde Moeder en haar kind.

12 In het Jaarverslag van Moederheil over 1959 wordt op p.7 gesproken van *de traditionele verblijftijd van 3 maanden na de bevalling die in dat jaar is losgelaten*.

13 Jan Brouwers en Marcel Duijghuisen, *Van Moederheil en Valkenhorst: een geschiedschrijving* (Breda, 1995), 11.

2.1. Afdelingen en functies van Moederheil

In Moederheil vonden moeders, baby's en kinderen in de onderzoeksperiode – tussen 1956 en 1972 – een tijdelijk verblijf rond de bevalling. Volgens de jaarverslagen werden ze er 'opgenomen en verpleegd'. Voor sommigen ging het inderdaad om een kort verblijf in de kraamtijd, maar veel ongehuwde vrouwen en kinderen woonden er voor een aantal maanden. Een enkele aanstaande moeder kwam een half jaar voor de bevalling en de baby's groeiden er soms op tot peuters en kleuters.

Ongehuwde vrouwen werden voor de bevalling in het *doorgangshuis* van Moederheil opgenomen. Tijdens het kraambed werden zij in de jaren vijftig samen met haar kind in de kliniek verpleegd. Daarna ging de moeder weer naar het doorgangshuis; haar kind ging naar de zuigelingen-afdeling van het kindertehuis.¹⁴ Na opheffing van de kraamkliniek richtte Moederheil zich alleen op ongehuwde moeders en werden er bescheidener verloskamers en kraamkamers ingericht waar de ongehuwde moeder kon bevallen van haar kind.

Het pand van Moederheil was gelegen aan de Valkenierslaan 37 in Breda en bestond uit drie verdiepingen. In het gebouw waren een kapel, het doorgangshuis, het kindertehuis en de kraamkliniek gelegen. Het doorgangshuis en kindertehuis vormden samen de *sociale afdeling*. Het pand had drie ingangen: een grote ingang aan de voorzijde van het pand, een '*entree algemeen*' aan de linkerzijde van het pand en een '*entree meisjes*' aan de rechterzijde van het pand, daar gingen de ongehuwde moeders waarschijnlijk naar binnen.¹⁵ Het doorgangshuis voor ongehuwde moeders was streng gescheiden van de kraamkliniek – waar tot 1962 ook gehuwde vrouwen kwamen bevallen- en had daarom een eigen ingang.¹⁶ De *sociale afdeling* en de kraamkliniek hadden beide een eigen directie.

De gehuwde vrouwen gingen in de jaren vijftig na de bevalling als er geen complicaties (voor moeder of kind) waren direct weer naar huis. Voor de ongehuwde vrouwen verschilde de gang van zaken per vrouw. De kraamkliniek was de organisatie Moederheil oorspronkelijk tot financiële steun van de sociale afdeling van Moederheil. Maar eind 1963 bleek de gynaecologische afdeling een verliespost geworden en werd de kliniek opgeheven. In 1964 besloot het bestuur van Moederheil om het gehele gebouw van de Stichting tot tehuis voor ongehuwde moeders en kinderen om te vormen.¹⁷

In de jaren zestig waren er op de benedenverdieping kamers voor de maatschappelijk werksters en een woongedeelte voor de rector. Op de eerste verdieping was de kinderafdeling en de kraamafdeling gelegen. De kinderafdeling had verschillende ruimtes, waaronder 12 babykamers. Drie van de babykamers waren bestemd voor "*baby's [waar] geen afstand [van werd gedaan]*" zo stond het op de bouwtekeningen. Deze drie kamers hadden ieder plek voor vijf kinderen: De andere negen kamers boden in totaal plaats aan 66 andere verder niet nader toegelichte kinderen. Het is onduidelijk of het hier ging om kinderen waar – expliciet, definitief of voorlopig – afstand van werd gedaan.

14 Archief Moederheil, Oasis, 3180550441, maart 1951, Stichting Moederheil Breda (Ginneken) Statistieken over 1950, 1.

15 Archief Moederheil, Oasis, 3180550441, Tekeningen Moederheil, 1969.

16 an Brouwers en Marcel Duijghuisen, *Van Moederheil en Valkenhorst: een geschiedschrijving* (Breda, 1995), 11.

17 Lokale kranten en de katholieke Volkskrant berichtten daar destijds over: - vertrek van directeur van 'de gynaecologische en kraamkliniek van de Stichting Moederheil' *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 28 december 1962 en 27 november 1963 de *Volkskrant* over het opheffen van de kraamkliniek van Moederheil.

2.2. Veranderende staf en professionalisering

In het begin van de onderzoeksperiode – de jaren vijftig – kende Moederheil naast de sociale afdeling (het doorgangshuis en het kindertehuis) ook de kraamkliniek. Die kraamkliniek had in 1953 meer dan vijftig medewerkers in dienst, in beroepen variërend van: timmerman reparateur (2) tot Geneesheer directeur, en van dienstbode/dienstmeisje (8) tot kraamverzorgster (8).¹⁸ Het Jaarverslag vermeldt vanaf 1958 voor de sociale afdeling een staf die bestond uit: een directeur-psycholoog, een assistente, /speltherapeute en een maatschappelijk werkster, de laatste beiden mejuffrouw.¹⁹ Dit staf-team hield één keer per week stafbespreking, waarin de situatie van elk meisje en elk kind afzonderlijk kon worden behandeld. In het archief van Moederheil hebben we voor 1959-1962 de notulen van deze besprekingen aangetroffen.²⁰ Soms raadpleegde de staf een gynaecoloog of een psychiater. Er werd volgens het jaarverslag uit 1958 gestreefd naar uitgebreide dossiers per moeder: met verslag van gesprekken met ouders, en gesprekken met maatschappelijke werkster; en

'zo mogelijk psychologische en psychiatrische gegevens van vóór de plaatsing. [...] Het oordeel dat uiteindelijk op de stafbespreking volgt is geen uitsluitend zakelijke analyse, maar een psychologie in de ruimste zin van het woord.'

Juist door het samenspreken werd er een beter oordeel gevormd, volgens het jaarverslag werd *'het meisje er direct in betrokken als het er om gaat een toekomstplan op te maken.'* Het personeel was *'tegenover onbevoegden verplicht tot geheimhouding van alles wat haar in haar functie ter ore' kwam.*²¹

De zusters werkten tot 1962 in het doorgangshuis, het kindertehuis en de kraamkliniek. *De 10 kinder- verzorgsters die de zusters op de kinderkamers assisteerden ontvingen wekelijks les in de kinderpsychologie.* De cliënten werkten in de periode vóór hun bevalling in de keuken, de was- of de strijkkamer en dergelijke. In Moederheil was veel huishoudelijk werk te doen en wie er verbleef kreeg een taak. Sommige van de cliënten kregen daarvoor betaald anderen niet (zie verder hoofdstuk 4).

Vanaf 1956 plaatste Moederheil vacatures voor geschoold lekenpersoneel in *De Volkskrant*: *'een psychiatrisch geschoolde maatschappelijk werkster'* en *'een sociale verzorgster in het bezit van diploma School van Maatschappelijk werk'* (*De Volkskrant*, 14 juli 1956). In 1962 was men op zoek naar een directrice met *'grondige ervaring in de moderne technieken van het maatschappelijke werk'*²², en een groepsleidster met: *'diploma's op gebieden van kinderbescherming, maatschappelijk werk of groepswork'* (*De Volkskrant*, 18 augustus 1962).

In 1965 stonden er zestien medewerkers voor doorgangs- en kindertehuis in het Jaarverslag – de vrouwen waren op één maatschappelijk werkster na, allemaal ongetrouwd.: de directrice (woonde in Moederheil) en de adjunct directrice, de psycholoog; de rector (woonde in Moederheil), een kinderarts en een kinderpsychologe, twee maatschappelijk werksters, een verloskundige, een hoofdverpleegster en een waarnemend hoofdverpleegster, drie groepsleidsters en een administrateur. Van de verloskundige

18 Archief Moederheil, Oasis, 3180550452 BOEK LOONREGISTER, 1953.

19 Jaarverslag Stichting Moederheil, 1958.

20 De notulen van de staf in deze periode staan onder de noemer BOEKJE NOTULEN BESTUURVERGADERINGEN 1952-1969 in het archief. Archief Moederheil, Oasis 3180550454.

21 Archief Moederheil, Oasis, 3180550441 ARCHIEFSTUKKEN, 1943-1964? PERSONEEL MEDICIJNEN PLATTEGROND.

22 Vacatures voor de directrice in *De Tijd* van 24 maart 1962 en 29 juni 1963. 8 maart 1965 verschenen opnieuw advertenties in *De Tijd*, voor groepsleidster en assistent directrice.

en de verpleegsters hebben we in het archief geboorteaangiften gezien. In de tweede helft van de jaren zestig verschenen de meeste advertenties voor personeel in kranten. Dat had te maken met het groeiend aantal moeders en kinderen dat in Moederheil verbleef. Een voorbeeld uit De Volkskrant: 'Stichting "Moederheil" Breda, Tehuis voor niet-gehuwde moeders en kinderen van niet-gehuwde moeders vraagt wegens uitbreiding der werkzaamheden een derde maatschappelijk werkster' (De Volkskrant, 3 maart 1965). Eind jaren zestig zaten er geen vrouwen meer in de directie en was het niet meer belangrijk om de ongetrouwde vrouwelijke krachten als *meij.* te benoemen. In 1970 was er volgens een krantenartikel 'tachtig man aan personeel' werkzaam in Moederheil – de meesten waren vrouw:

*'twee psychologen, een geestelijk verzorger (rector), twee doktoren (kinderarts en arts voor volwassenen), een verloskundige, zes verpleegsters, acht kraamverzorgsters, dertig kinderverzorgsters, en een aantal mensen werkzaam bij de receptie, administratie en huishoudelijke dienst.'*²³

Het is opmerkelijk dat de maatschappelijk werksters in deze opsomming niet genoemd worden. Zij deden veel van het begeleidingswerk in Moederheil (zie verder paragraaf 4.2).

2.3. Jaren zestig: een nieuwe psychologische benadering

Het tehuis nam in 1958 een nieuwe *directeur-psycholoog* aan, als hoofd van de sociale afdeling. Hij begon samen met een nieuwe maatschappelijk werkster aan een nieuwe werkwijze die vooral kinderen goed zou moeten doen.²⁴ In een jaarverslag sprak Moederheil van een:

*'langzamerhand veranderende werkwijze, naarmate de wetenschap meer psychologische en psychiatrische bevindingen tot onze kennis brengt, die tastend worden geprobeerd. [...] Behoudend wat van ouds goed was, moeten we dankbaar staan tegenover de hulp die het inzicht van onze tijd biedt.'*²⁵

Dit waren de jaren waarin de Rooms Katholieke psychiaters Han Heijmans en Kees Trimbos, zeker in geschrifte (zie bijvoorbeeld hun publicaties uit 1959 en 1964), steeds invloedrijker werden in de ongehuwde moederzorg. In hun denken was ongehuwd moederschap een bedreiging voor de ontwikkeling van het kind. Vanwege het *ontbreken van een vaderfiguur, het gemis aan gezinssfeer*, het kwetsende stempel dat ongehuwde moeders kregen opgedrukt en de soms ambivalente houding ten opzichte van het kind, hadden deze psychiaters twijfels of er wel een *echte moederlijkheid* en een goede hechting tot stand kon komen tussen de ongehuwde moeder en haar kind.²⁶ Trimbos was directeur van het *Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg* en Heijmans was directeur van het *Katholiek bureau Moederhulp in Amsterdam*. In haar artikel over *de geschiedenis van afstand ter adoptie in Nederland* citeert Astrid Werdmuller (2017) uit een lezing van Heijmans in 1959 dat hij

'onder de ongehuwde moeders een groter percentage psychische stoornissen aantrof dan onder de gemiddelde bevolking: "Maar ook bij die meisjes, die men beslist niet geestesziek mag noemen, merkt men vaak een psychische labiliteit, onzekerheid, afhankelijkheid of kinderlijk gedragspatroon, kortom tekenen die toch wijzen

23 Archief Moederheil, Oasis, 3180550441, 'Nieuwe directeur drs. Kegelaer: Opvang en begeleiding bepalen de werksfeer in "Moederheil" in De Stem, 9 juli 1970. In bundel Krantenknipsels 1970-1979: Met Drs. Kegelaer stapte de grote verandering binnen.

24 Barbara J.L. Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde-moederzorg in Nederland (1880-1985)', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 15 (2), 354-355.)

25 Jaarverslag 1955 van Stichting Moederheil, afdeling Doorgangshuis voor de Ongehuwde Moeder en haar kind.

26 In het Jaarverslag van Moederheil over 1959 wordt op p.7 gesproken van *de traditionele verblijftijd van 3 maanden na de bevalling die in dat jaar is losgelaten.*

in de richting van een gestoorde, of moeilijke aanpassing” (Werdmuller, 2017; ook geciteerd in Hueting en Neij 1990, pag. 138).

Het denken van Heijmans en Trimbos over ongehuwd moederschap stond in het teken van kindbescherming. Volgens hen was het in sommige situaties beter om de biologische moeder en het kind van elkaar te scheiden om het kind betere kansen in een nieuw gezin te geven. In Moederheil kreeg dit gedachtegoed ook voet aan de grond, vanaf eind jaren vijftig werd het steeds sterker. Het religieus ingegeven ideaal van moeder en kind die samen moesten blijven, raakte in de loop van de jaren zestig op de achtergrond.²⁷

2.3.1. Moederheil stelt de toekomst van het kind centraal

De directeur psycholoog ontwierp rond 1959 een ‘*nieuwere opzet voor de ongehuwde moederzorg*’ in Moederheil, die volgens hem ook een nieuw(e) inrichting van het) gebouw nodig had.²⁸ Het nieuwe gebouw ging niet door, maar het werken vanuit een nieuwe visie wel.

In de stukken van de directeur psycholoog uit die periode (gesteund door het bestuur van Moederheil) gaat het over een *te lang uitgestelde verandering* in de behandeling van *het verschijnsel van de ongehuwde moeder*. Dit *verschijnsel* zou namelijk

‘een kettingreactie [kunnen] veroorzaken van maatschappelijk verval in gezinnen en geestelijk gestoord zijn van kinderen. Met het oog hierop [ging men] in Moederheil over van een improviserende werkwijze naar een meer specialistische en trachtte men door een systematisch gerichte aanpak dit gebied van zorg op een meer wetenschappelijk georiënteerd niveau te brengen.’²⁹

De zusters die vóór 1962 in de praktijk van Moederheil het grootste deel van het denken en doen in de ongehuwde moederzorg op zich namen, zagen deze ontwikkeling met lede ogen aan, maar konden die niet stoppen. Zij hadden een pragmatischer aanpak van het ongehuwd moederschap als praktisch probleem van familie, moeder en vader (in spe), de beschikbaarheid van geld of werk om in onderhoud te voorzien, en woonruimte. Die pragmatische aanpak bleek met de professionalisering van de charitatieve sector in het algemeen, en in Moederheil in het bijzonder ten dode opgeschreven.

Op 16 maart 1959 schreef zuster Hildegonda aan de overste (moeder Gerarda) van de Congregatie over haar onvrede met de zogeheten wetenschappelijke benadering; die zette de zusters steeds meer op afstand van de meisjes:

“t Is alleen de moderne psychologie die op ‘t ogenblik aandacht vraagt en waarop men zich blind staart.’ ‘Nooit ofte nimmer zal ik bij zijn [directeur/psycholoog] zienswijze me neerleggen, tenminste als men mijn mening vraagt, anders zwijg ik van zelf. En hij voelt dit zeer goed, de meer ontwikkelde meisjes staan allemaal aan mijn kant en zeggen hem ronduit, dat ze hem nooit zover hun vertrouwen zullen schenken als mij.’³⁰

27 In het archief hebben we overigens geen overdrukken gevonden van publicaties of lezingen van Heijmans en/of Trimbos. Wel vonden we overdrukken van bijvoorbeeld de volgende publicaties: *Het vraagstuk van de ernstig gestoorde ongehuwde moeder en haar kind* door mr. B. ter Linden, directeur Helderlinggestichten te Zetten en G.B. Mastenbroek, zenuwarts te Leidschendam (juli 1957); J.J. van Oenen, *De ongehuwde moeder: verontrusting, verandering, verontwaardiging*. Amsterdam: Unie van Verenigingen voor Ongehuwde Moeders, (1963).

28 Zie ook Brief van bestuur Stichting Moederheil aan hare excellentie Mevr. M. Klompé, 14 december 1959, Archief Moederheil Oasis, 3180550453; ‘Ontwerp nieuwere opzet Ong. Moederzorg’1959,1960, Archief Moederheil Oasis, 3180550447 (Hangmap vanaf 50-er jaren).

29 Brief van bestuur Stichting Moederheil aan hare excellentie Mevr. M. Klompé, 14 december 1959, Archief Moederheil Oasis, 3180550453

30 Dorren, *Met de minsten der mijnen*, p. 266

Vanaf begin jaren zestig ging er definitief een nieuwe wind waaien in Moederheil. Dat kwam ook omdat de congregatie van de zusters die er jaren hadden gewerkt, besloot zich – vanwege het aantal teruglopende roepingen- terug te trekken uit Moederheil. Zusters als Hildegonda verdwenen begin jaren zestig uit het leven van de meisjes; en ook de leken collega's waar zij mee hadden samengewerkt vonden elders emplooi. In Moederheil verschoven ook de uitgangspunten van de ongehuwde moederzorg die er geboden werd. Het werk veranderde: van zorg voor en verpleging van het 'meisje/moedertje en het kindje' op basis van religieuze idealen, naar meer psychologisch gestuurde geprofessionaliseerde zorg en opvang waarin het lot en de ontwikkeling van het kind centraal stond.

De bepleiters van de nieuwe werkwijze in Moederheil benoemden de *oude benadering* van de zusters als '*simplistisch*', '*ad hoc*' en alleen maar gericht op '*het geven van een veilig onderkomen voor moeder en kind*'.³¹ Dat '*vormde geen grondslag voor de preventie van latere catastrofes*', zo stelden zij. Met die latere *catastrofen* werden problemen in de ontwikkeling van het kind bedoeld. Een *adequate aanpak* zorgde binnen of buiten het tehuis voor een *stabiel en continu milieu voor het kind*.³² In de loop van de jaren zestig begon de biologische moeder in de stukken van Moederheil steeds vaker als een *mogelijk storende factor* in de ontwikkeling van het kind te figureren. Het bestuur van de Stichting Moederheil schreef in die tijd:

*'De relatie die de moeder met het kind ontwikkelt is vaak ambivalent gekleurd: de moeder voelt zich enerzijds tot het kind aangetrokken, anderzijds zou ze het kind liever niet hebben en voelt zij het als een belemmering voor een evt. huwelijk en wekt het kind onbewuste afweer. De negatieve symptomen, als teken van psychische verkommering beginnen zich zoals de ervaring leert, al weer vroeg bij het kind te manifesteren. Vooral als het kind naar school gaat of naar een pleeggezin vertrekt, komen plots de moeilijkheden.'*³³

De moderne psychologie en de zusters verschilden van visie op het samenblijven van moeder en kind. De nieuw aangekomen psychologen, pedagogen en therapeuten vonden het in veel gevallen beter als het kind – los van de biologische moeder – een plaats in een ander gezin kreeg.³⁴

2.3.2. Terugkijken op de oude benadering van de zusters

Uiteindelijk vertrok de laatste zuster in 1962 uit Moederheil. Het bestuur van de Stichting moest op zoek naar nieuw personeel en naar geld om dat te betalen. De zusters hadden hun werk altijd om niet gedaan, maar nu kwamen er nieuwe leken en professionals die in dienstverband en voor loon wilden werken. Financieel was dat zoeken voor het bestuur, en in het Kindertehuis werden de zusters gemist. Maar bij de begeleiding van de ongehuwde moeders was men opgetogen over de komst van geschoold personeel dat meeging in de nieuwe werkwijze en denkbeelden.³⁵

31 Brief van bestuur Stichting Moederheil aan hare excellentie Mevr. M. Klompé, 14 december 1959, Archief Moederheil Oasis, 3180550453.

32 Idem.

33 Idem.

34 In de dossiers van de jaren zestig waarin afstand aan de orde is wordt wel gewezen op de moeite die sommige moeders met de scheiding van hun kind hadden, maar de oplossing daarvoor werd gezocht in betere nazorg in de vorm van psychische behandeling, zelden in een constructie waarin het kind behouden konden worden. Daarmee vinden we in Moederheil een voorbeeld van hoe krachtig een denksysteem, een psychologisch raamwerk kan zijn: de meest simpele oplossing, behoud van het kind, kon niet meer aan de orde komen.

35 Jaarverslag 1962 "*Terwijl de opvattingen over hulp en behandeling van ongehuwde moeders en haar kinderen langzamerhand hun beslag kregen, bereikte ons vrij onverwacht het bericht dat de Kleine Zusters van de Heilige Josef uit Heerlen Moederheil zouden gaan verlaten. rond 1 juli van het jaar 1962 vertrok de laatste religieus uit de afdeling kraamkliniek.*"

Jaarverslag Stichting Moederheil Breda over 1963 en 1964. In het bijzonder p. 9: gevonden in Archief Moederheil Oasis, 3180550443. Voor de financiële problemen zie ook 3180550440 BESTUUR MAP DIVERSE CORRESPONDENTIE, 1962-1964.

De directeur-psycholoog nam in het Jaarverslag over 1963, 1964 afstand van de voorbije periode. Hij schreef:

*Het tehuis als opbergplaats, langdurige behandelingsgelegenheid, gestichtssfeer, gesloten internaat heeft afgedaan. Een goede organisatie, die alle service kan bieden aan een zich vrij voelende ongehuwde moeder is o.i. de enige mogelijkheid de adolescenten en pubers in deze aan te spreken en te helpen.*³⁶

In de *modern verantwoorde*³⁷ werkwijze bood Moederheil niet alleen onderdak en medische begeleiding bij de bevalling, maar 'vooral deskundige hulp en begeleiding' aan de ongehuwde moeders – in bovenstaand citaat onterecht benoemd als een groep adolescenten.¹⁸ Nog belangrijker, Moederheil zocht oplossingen voor kinderen van wie men dacht dat het niet goed met hen zou gaan als zij bij hun moeder bleven. In het Jaarverslag over 1958 schreef men: 'het accent te verleggen van de directe verzorging naar de preventie.'³⁸ (In 1959 besloot men om af te zien van de verplichting van moeder en kind om tot 3 maanden na de bevalling samen in Moederheil te blijven.¹⁹ In 1960 werd expliciet afgestapt van het doel om de ongehuwde moeder te beïnvloeden richting het behouden van haar kind. Het jaarverslag van dat jaar sprak van de moeder die in Moederheil 'de vrijheid krijgt, zelf te onderzoeken welke keuze in haar situatie de meest geschikte is.'²⁰ In

'de mening van de hulp-verschaffende stafleden was [...] afstand in de meeste gevallen het gunstigste [...] voor de ontwikkeling van de kinderen van ongehuwde moeders, [al] wilden zij dit niet als een programma aan de ongehuwde moeders opleggen. (Jaarverslag 1960, p.2)

Vanaf de jaren zestig werd de ongehuwde moeder in Moederheil evenwel steeds nadrukkelijker gewezen op de mogelijkheid om afstand te doen.²¹

2.3.3. Eind jaren zestig: spanningen in de organisatie

Eind jaren zestig maakte Moederheil als organisatie een moeilijk periode door. Getuige een *organisatorische doorlichting* uit 1967 waren er teveel mensen in de leiding van Moederheil: één directeur zou volgens dit rapport kunnen volstaan.³⁹ Maar nu waren het bestuur, de directrice, de adjunct-directrice, de psycholoog en de rector (geestelijk verzorger), allemaal zonder functieomschrijving en naar eigen goeddunken aan het werk, zichzelf onderdeel voelend van de staf die leiding gaf aan de '*niet al te grote instelling*'. De problemen bij Moederheil lagen volgens dit rapport aan de top, de onderlinge verhoudingen waren daar verstoord. De directrice – destijds even op non-actief – kon niet terugkomen, de adjunct was volgens het rapport overtollig, en met name de psycholoog diende meer op afstand gezet te worden van de staf. Hij moest de titel krijgen van *psychologisch-adviseur* in een parttime dienstverband. Hij moest zich (samen met de hoofden verzorging en verpleging)

³⁶ Jaarverslag Stichting Moederheil Breda over 1963 en 1964. p. 10. Archief Moederheil Oasis, 3180550443. Nota bene: Moederheil bood ook onderdak aan veel volwassenen, meerderjarige vrouwen; niet alleen aan de adolescenten en pubers die hier genoemd worden.

³⁷ Idem, p.9.

³⁸ Jaarverslag 1958, p.2.

³⁹ Archief Moederheil, Oasis, 3180550453, A.H.M. Struik en C.Th.M. Olthoff, Rapport Organisatorische doorlichting stichting Moederheil, juli 1967. Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie te Nijmegen.

'in de toekomst neerleggen bij het feit dat zij geen directeur zijn. Zij hadden ieder een eigen- belangrijk-werkterrein: hun belangstelling en persoonlijke inzet moesten zijn gericht op een goede functie vervulling op dat eigen werkterrein.⁴⁰

De psycholoog had tot dan de eigen rol te veel verabsoluteerd en als uitgangspunt voor het geheel genomen.⁴¹ Hetzelfde gold voor de maatschappelijk werkers, waarmee de psycholoog-adviseur volgens de organisatorische doorlichters 'een bijzonder contact' had.

'Wij menen dat deze functionarissen [de maatschappelijk werkers] een wat eenzijdige kijk hebben op hun positie en taken in de organisatie. Zij willen voornamelijk vrij en zelfstandig zijn. [...] Het spreekt vanzelf dat zulks binnen een bepaald organisatorisch verband – Moederheil – niet mogelijk is.'⁴²

De groepsleidsters leken de rapporteurs 'niet volledig berekend voor hun taken'; daar zou 'een gehuwde vrouw en een goede leiding' tot de maatregelen kunnen behoren. Men ging na dit rapport op zoek naar een nieuwe directeur, die als éénhoofdige leiding in samenwerking met het bestuur de beslissingen met betrekking tot de organisatie zelfstandig zou nemen. Toen de nieuwe directeur in juni 1970 aantrad bleek hij een socioloog die grote verandering bracht. Ook inhoudelijk in de benadering van de ongehuwde moeders. Bij aanstelling pleitte hij voor

'een goede opvang en menselijke begeleiding van de ongehuwde moeder en haar kind. Daarvoor [was]] bij Moederheil een bundeling van deskundigheid, begrip en hartelijkheid',⁴³ zo stelde hij openbaar.

De nieuwe directeur vormde Moederheil om tot een 'open huis voor moeders in nood', een huis dat tolerantie en contact tussen leiding en ouders van belang vond en dat ook voor vaders openstond. In 1972 maakte Moederheil op die manier een doorstart als Valkenhorst.⁴⁴

2.4. Financiën en de rol van de overheid in Moederheil

De overheid is op meerdere manieren aanwezig in de archieven van Moederheil. Allereerst was de landelijke overheid, het Rijk, natuurlijk net als bij de andere tehuizen voor ongehuwde moederzorg een belangrijke subsidiegever. Het tehuis ontving gedurende de onderzoeksperiode subsidie van het ministerie van Maatschappelijk Werk en haar opvolger, Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), en van het ministerie van Justitie. Voorwaarde voor de subsidie was dat het tehuis goedgekeurd werd door het betreffende ministerie. Moederheil probeerde daar zoals gezegd in 1959 ook geld voor een grote verbouwing bij los te krijgen, hetgeen voor zover wij kunnen overzien niet gelukt is.⁴⁵

De rijksoverheid droeg in sommige gevallen ook zorg voor het verpleeggeld van de moeders en kinderen die in Moederheil werden opgevangen. Het ministerie van Justitie betaalde het verpleeggeld van vrouwen die onder toezicht stonden van een gezinsvoogd en door de kinderrechter in Moederheil

⁴⁰ Idem, p. 5.

⁴¹ Idem, p.4.

⁴² Idem p.5

⁴³ Archief Moederheil, Oasis, 3180550441, 'Nieuwe directeur drs. Kegelaer: Opvang en begeleiding bepalen de werksfeer in "Moederheil' in *De Stem*, 9 juli 1970. In bundel *Krantenknipsels 1970-1979: Met Drs. Kegelaer stapte de grote verandering binnen*.

⁴⁴ Zie knipsels in bundel *Krantenknipsels 1970-1979: Met Drs. Kegelaer stapte de grote verandering binnen*. Archief Moederheil, Oasis, 3180550441.

⁴⁵ Van der Klein en Bultman over regels en toezicht (2022).

waren geplaatst (ongeveer 10% van het geheel, zie figuur in hoofdstuk 3), en van kinderen die waren toevertrouwd aan de Raad voor de Kinderbescherming.⁴⁶

Naast de rijksoverheid waren ook de provinciale en de lokale overheid actief in de financiële ondersteuning van het tehuis. Volgens de *Nieuwe Tilburgsche Courant* vroegen Stichting Moederheil en Stichting Huize de Bocht te Goirle, regelmatig gezamenlijk en met succes provinciale subsidie aan '*ten behoeve van consultatieve zorg voor de ongehuwde moeders*'.⁴⁷ Vanaf 1956 groeide het bedrag dat via de provincie binnenkwam flink. In 1953 lag het rond de 3000 gulden voor beide tehuizen, in 1957 ging het om 6000 gulden voor Moederheil alleen en in 1959 stelde de Staten van Noord-Brabant aan het bestuur van Stichting Moederheil voor een provinciale subsidie te verlenen van 14.190,- gulden voor het jaar 1960. Ook in latere jaren verschenen er enkele keren berichten over Provinciale subsidieverlening.

De lokale overheid was betrokken bij de financiering van Moederheil doordat zij via de Gemeentelijke Diensten voor Sociale Zaken het verblijf betaalde van moeders die dat niet zelf konden. Vanaf 1963 stijgt het aantal meldingen en betalingen van zorg- en verpleegkosten via de Gemeentelijke Diensten snel. Zowel relatief als absoluut stijgen de cijfers (zie hoofdstuk 3). Het lijkt erop dat Moederheil de uitval van inkomsten via de kraamkliniek heeft kunnen opvangen via bijdragen van de gemeenten. De gemeenten begrepen waarschijnlijk goed wat het terugtrekken van de congregatie – ook in financiële zin – betekende. Zij waren bereid de verpleegkosten voor moeder en kind in hun regio op zich te nemen.

Een ander overheidsorgaan waar Moederheil mee te maken had was de (regionale) Raad voor de Kinderbescherming. De Raad is opvallend aanwezig in de dossiers die we bij Moederheil aantreffen. Dat heeft onder andere te maken met het hoge percentage afstandskinderen dat Moederheil in de jaren zestig had. (zie paragraaf 4.1) Uit de steekproef van dossiers blijkt dat Moederheil met name in de jaren zestig veel samenwerkte met deze regionaal georganiseerde overheidsinstantie. Moederheil en de Regionale Raad hadden een intensieve samenwerking rond afstand. De dossiers bij Moederheil bevatten vooral correspondentie met de Raad, waarin Moederheil en de Raad elkaar op de hoogte stelden van de genomen stappen in het proces van afstand (zie paragraaf 5.2), of waarin het tehuis verzoeken tot *toevertrouwing [van het kind] aan de raad* en medische- en ontwikkelingsgegevens over een kind naar de Raad stuurde afstand (zie paragraaf 5.2). Uit deze correspondentie krijgen we geen duidelijk beeld van de werkwijze van de Raad. Daarvoor moeten we waarschijnlijk in de adoptiedossiers zijn (zie verder hoofdstuk 6). Een kind dat werd afgestaan – of waarover de moeder een afstandsbesluit overwoog – werd zoals dat heette (*tijdelijk*) *aan de Raad [...] toevertrouwd*.⁴⁸ Ook waren de Regionale Raden voor de Kinderbescherming betrokken bij *adoptie-plaatsingen*. Dit was ook in Moederheil het geval.⁴⁹

46 In het brievenboek van de Stichting Moederheil vonden we bijvoorbeeld ingeschreven binnenkomende en uitgaande correspondentie met het ministerie van Justitie in 1958: Ingekomen op 23/12/ 1958 met volg no. 196 van het *Min. v Justitie Den Haag, Zendt form. Ter invulling zicht voogdij- en regeeringskinderen (Sterkte-rapport per 31/12 '58'*. Moederheil zendt de ingevulde Sterkte staat op 2 maart 1959 terug: Archief Moederheil, Oasis, 3180550450, Map Brievenboek, nov 58.

47 Zie bijvoorbeeld: *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 26 oktober 1956; *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 12 november 1959.

48 Directie Kinderbescherming, Jaarverslag 1969-1970, p. 43.

49 Zie ook Van der Klein en Bultman (2022) over regels en toezicht.

3 Moeders en kinderen in Moederheil

Moederheil bood opvang aan zwangere en bevallen ongehuwde vrouwen en hun kinderen. Er was in het tehuis plaats voor circa dertig moeders en circa zeventig kinderen. Per jaar verbleven er in de hoogtijdagen (tweede helft jaren zestig) tot wel 130 moeders en 240 kinderen in het tehuis. In dit hoofdstuk gaan we in op:

- De aanmeldende instanties: door wie kwamen de ongehuwde moeders bij Moederheil terecht (3.1).
- Het aantal en de achtergrondkenmerken van de groep moeders die Moederheil opnam in de onderzoeksperiode (3.2).
- De visie op de groep ongehuwde moeders en hun verblijf in Moederheil (3.2.1).
- En op de kinderen die in Moederheil verbleven (3.3).

Aan het eind van het hoofdstuk gaan we kort in op de informatie over vaders/verwekkers die we in het archief van Moederheil aantreffen.

3.1. Plaatsing, aanmelding en betalende instanties

De moeders werden bij Moederheil aangemeld door verschillende personen en instanties:

- Particulieren.
- Gemeentelijke Diensten Sociale Zaken.
- Kinderrechters en Regionale Raden voor de Kinderbescherming.
- Verenigingen voor Kinderbescherming.⁵⁰

In de jaren vijftig vormden de *particulieren* de grootste groep aanmelders: het waren meestal de ouders van de ongehuwde moeder die het initiatief namen. Vaak omdat zij zich schaamden over de zwangerschap en die geheim wilde houden voor de buurt. Heel soms had de buurt daar kritiek op. In augustus 1958 verscheen er in *De Telegraaf* een opmerkelijk artikel over een Zeeuws dorp waar de winkelruit van een textielhandelaar werd beklad nadat hij zijn dochter naar Moederheil had gebracht: 'een schande', vond de buurt dat. De dochter had al een paar jaar verkering met de verwekker maar die was niet katholiek en de textielhandelaar was tegen een gemengd huwelijk. Op het wegbrengen van het meisje naar Moederheil reageerden de dorpsbewoners heftig, zo zei 'de bejaarde buurvrouw': 'zoiets doe je je kind niet aan'. (*De Telegraaf*, 14 augustus 1958⁵¹). Op de samenvattende kaart in het dossier (FI59) in Moederheil stond het ook vermeld:

'De mensen in het dorp zijn op de hoogte en zij protesteerden erg, toen het meisje naar Moederheil werd gebracht.' De ouders hebben een eigen zaak, een winkel, maar kunnen daar niet meer wonen, 'het werd hun door de mensen van het dorp zo moeilijk gemaakt, dat ze tijdelijk hun woning ruilen met een getr. zoon'.

⁵⁰ De informatie over plaatsing en aanmelding bij Moederheil in dit hoofdstuk komt uit stukken statistiek over Stichting Moederheil of de Sociale Afdeling in de jaren 1950, 1951, 1952, 1953, 1955 en 1957 en uit de jaarverslagen van Moederheil, uit 1952-1955 en 1958-1970 (van 1956 en 1957 hebben we geen jaarverslagen aangetroffen in het archief). Aangevuld met informatie (statistieken) uit het verslag van de landelijke F.I.O.M. uit 1971, over de jaren 1968-1970.

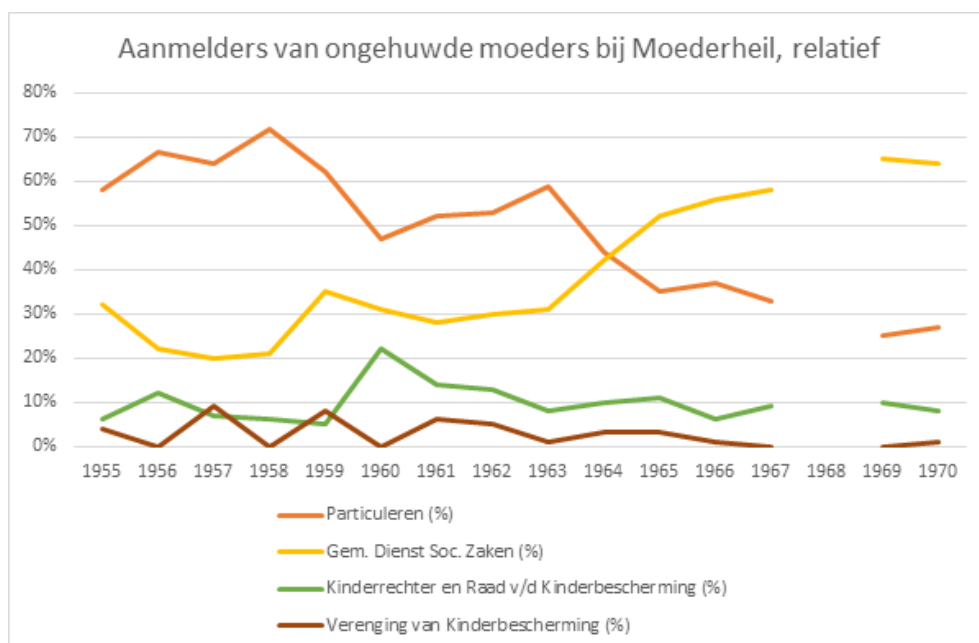
⁵¹ Van onze correspondent, 'Rumoer in dorp om verboden huwelijk. Ruiten beklad van winkel', *De Telegraaf* 14 augustus 1958.

In de statistieken van 1955, 1956 en 1957 staat vermeld:

'Wat particulieren betreft, dat zijn degenen, voor wie de verpleegkosten betaald worden door de patiënten zelf, of haar familie, eventueel geholpen door de Ver. Meisjesbescherming, of Kerk. Armenbesturen'.⁵²

Particulieren waren destijds verantwoordelijk voor meer dan de helft van de plaatsingen en betaalden daar ook voor. Tot 1966/1967 werd er geen onderscheid gemaakt tussen particulieren onderling; vanaf dat jaarverslag zien we een onderscheid tussen aanmeldingen door de ongehuwden zelf en hun ouders/familie. Van de veertig aanmeldingen in dat jaarverslag kwamen er 24 van familie/ouders en 16 van vrouwen zelf.

In de loop van de jaren zestig werden de aanmeldingen via de gemeenten belangrijker. Vanaf 1964 overstijgt het percentage aanmeldingen via de Gemeentelijke Dienst Sociale Zaken het percentage via particulieren. Zie hieronder de grafiek waarin alle vier categorieën zijn verwerkt. Het betreft hier de relatieve aantallen aanmeldingen – niet absoluut. In de tabel eronder staan de absolute aantallen erbij (er zijn geen cijfers over 1968).

Aantallen per aanmeldende instantie

	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Particulieren	29	34	36	52	41	30	46	42	50	54	45	46	32	?	34	25
Gem. Dienst Soc. Zaken	16	11	11	15	28	20	25	24	26	51	67	69	56	?	88	58
Kinderrechter en Raad v/d Kinderbescherming	3	6	4	5	4	14	12	10	7	12	14	8	9	?	13	7
Vereniging van Kinderbescherming	2	0	5	0	6	0	5	4	1	4	4	1	0	?	0	1

⁵² Archief Moederheil, doos 3180550441, Statistiek over 1955.

De GDSZ, de Kinderrechter en de Raad voor de Kinderbescherming, waren alle drie overheidsinstanties. In de jaarverslagen en statistieken over 1955, 1956 en 1957 voegde Moederheil de laatste twee instanties samen in één categorie. Vanaf 1958 zijn het twee aparte categorieën: de Kinderrechter en de Raad voor de Kinderbescherming. Het gaat in beide gevallen om jonge – meestal minderjarige – vrouwen die vanwege het gezin van herkomst of om andere redenen onder toezicht van de overheid stonden. Het aantal meisjes dat bij Moederheil terecht kwam via de kinderrechter was groter (ruim driekwart), dan het aantal meisjes aangemeld via de regionale Raad voor de Kinderbescherming (krappe kwart).

De percentages ongehuwde moeders wiens verblijf- en verpleegkosten werden betaald door de Kinderrechter en de Raad voor de Kinderbescherming bleef in de onderzoeksperiode redelijk constant. Over de periode van vijftien jaar, tussen 1955 en 1970, schommelde het percentage tussen 6% en 12%, met een piek in 1960 – een percentage van 22%.

Een vierde overheidsaanmelder die slechts één keer voorbij komt in de cijfers van de jaarverslagen van Moederheil is het Ministerie van Maatschappelijk Werk. In het jaarverslag van 1963/1964 is die per uitzondering als extra categorie aan het overzicht met betalende instanties toegevoegd. Het betreft één ongehuwde moeder wier verpleegkosten zijn betaald door het Ministerie. Ook de particuliere Verenigingen voor Kinderbescherming meldden wel eens een ongehuwd zwangere vrouw bij Moederheil aan. Zij namen verreweg de minste aantallen voor hun rekening. Gedurende de vijftien bekeken jaren schommelt het aantal aanmeldingen via hen tussen de nul en zes meisjes per jaar.

3.2. Vijftig tot 130 moeders per jaar: meerder- en minderjarig

In de jaren vijftig werd een ongehuwde moeder opgenomen in het doorgangshuis en tijdens haar kraamtijd samen met haar kind in de kliniek *verpleegd*. Daarna keerde de moeder vaak weer terug naar het doorgangshuis en werd haar kind overgebracht naar de zuigelingen- afdeling in het kindertehuis.

In die tijd was er plaats voor maximaal dertig zwangere vrouwen tegelijkertijd in Moederheil. Het doorgangshuis had een capaciteit van 26 bedden en de maandelijkse bezetting schommelde in 1958 tussen 17 en 28 vrouwen.⁵³ De meeste vrouwen verbleven in dat jaar na de bevalling 10 tot 30 dagen in het doorgangshuis, korter dus al reeds, dan de onder de zusters geambieerde drie maanden. Per jaar kwamen er in die periode in vijftig tot tachtig ongehuwde vrouwen in Moederheil terecht. Moederheil kreeg tussen 1952 en 1964 twee keer zoveel aanvragen tot opname binnen ten opzichte van wat het tehuis kon honoreren.⁵⁴

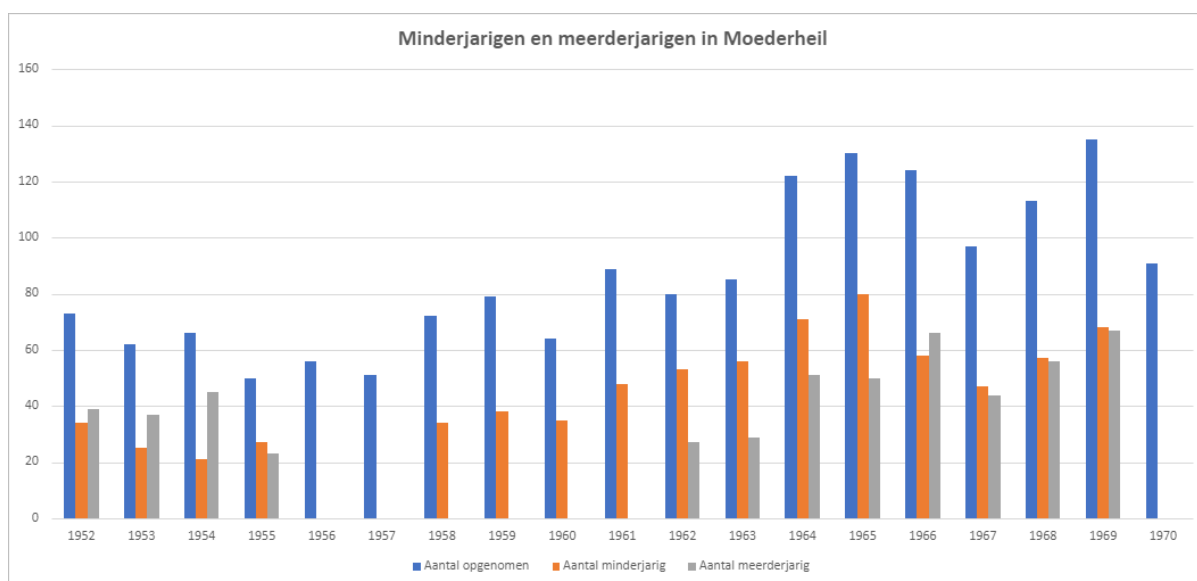
Vanaf 1964 nam het aantal opnames per jaar toe tot boven de honderd (zie figuur hieronder). Vanaf 1969 nam het aantal opnames weer af; Fiom rapporteert eenzelfde tendens over de hele linie in Nederland.⁵⁵ Door de komst van de pil werden minder vrouwen ongehuwd zwanger en de komst van de Bijstandswet gaf ongehuwde moeders een bron van inkomen waarmee ze zelf hun keuzes konden maken. De

53 Archief Moederheil, Oasis, 3180550441, maart 1951, Stichting Moederheil Breda (Ginneken) Statistieken over 1955, 1; De maandelijkse bezetting van bedden in het doorgangshuis in 1959 was vergelijkbaar met de bezetting in 1958. In 1959 schommelde de maandelijkse bezetting tussen 16 en 24 moeders.

54 In deze periode werd gemiddeld slechts 51% van de aanvragen gehonoreerd.

55 F.I.O.M., Statistische Gegevens bureaus ongehuwde moederzorg 1968, 1969, 1970. Den Haag: F.I.O.M, mei 1971.

jaarverslagen vertellen over de achtergronden van de aanstaande moeders.⁵⁶ In de onderzoeksperiode waren er – met uitzondering van 1966- steeds meer minderjarige dan meerjarige vrouwen in Moederheil. Destijds lag de grens tussen minder- en meerjarig op 21 jaar. Vanaf 1967 was ongeveer de helft minderjarig.

De meeste meisjes kwamen uit de katholieke provincies Noord-Brabant en Limburg. Ook de provincie Zuid-Holland was goed vertegenwoordigd.⁵⁷ Zwangere vrouwen uit Gelderland, Zeeland, Overijssel, Utrecht en Noord-Holland klopten ook wel eens aan; in veel families moest de ongehuwde zwangerschap geheim blijven, en Moederheil was dan ver weg genoeg. Een enkele keer werd er een vrouw afkomstig uit Groningen, Friesland of Drenthe opgenomen.

Het bestuur van Moederheil vond naast het geloof (meer dan 90% katholiek), ook het arbeidsverleden van ongehuwde moeders belangrijk genoeg om te vermelden in de jaarverslagen. Over de gehele periode zijn scholieres 'zonder beroep' en dienstbodes, dagmeisjes of hulpen in de huishouding (1965-1970) het meest vertegenwoordigd.⁵⁸ Maar er waren ook fabrieksarbeidsters, winkeljuffrouwen, naaisters, verkoopsters, kantoorbediendes, en een enkele keer een kraamverzorgster of onderwijzeres in Moederheil. In 1967 was voor het eerst meer dan 10% van de ongehuwde aanstaande moeders (14%) in het tehuis Nederlands-Hervormd, Gereformeerd of zonder godsdienst.⁵⁹ Het tehuis werd dus naarmate de tijd vorderde open voor meerdere geloven. In 1968 werd voor het eerst iemand opgenomen met de Mohammedaanse godsdienst.

56 In de jaarverslagen van 1952-1955 staan de leeftijden van de in dat jaar opgenomen meisjes. In de jaarverslagen van de periode daarna staat vermeld hoeveel van het totaal aantal verpleegde meisjes in dat jaar minder- en meerderjarig zijn. Deze cijfers zijn gecombineerd en daaruit is de verdeling minder-/meerderjarige aanstaande moeders in de figuur berekend.

57 Uit de jaarverslagen blijkt dat het aantal opgenomen vrouwen uit Noord-Brabant tussen 1952 en 1970 varieerde tussen 47% en 68% van het totaal. In de periode 1952-1970 kwam jaarlijks 10% tot 21% van de vrouwen uit Limburg. Gemiddeld kwam 10% van de vrouwen in deze periode uit Zuid-Holland. Zuid-Holland, Noord-Holland, Noord.-Brabant en Limburg waren de provincies met het hoogste aantal 'buitenechtelijke geboorten' destijds, Overzicht van onwettige geboorten in Nederland, Archief Moederheil Oasis, 3180550447.

58 Gemiddeld was 22,5% van de aanstaande moeders niet werkzaam voordat zij in Moederheil werden opgenomen, althans, zij deden geen betaald werk. Het percentage aanstaande moeders dat voor hun zwangerschap werkte als dienstbode of als hulp in de huishouding was gemiddeld 16,1%.

59 Jaarverslag 1967 Stichting Moederheil.

3.2.1. Visie op de groep en het verblijf in Moederheil

In de gehele onderzoeksperiode kregen de cliënten werk in Moederheil te doen. Zwangerschap was dus geen reden om absolute rust te nemen. De zwangere vrouwen werden in de maanden voor de bevalling intern geplaatst in de huishouding, in de wasserij, strijkerij, naaikamer of in de keuken en dergelijke. Het opnameformulier had in de jaren vijftig een voorgedrukte categorie: 'op welke afdelingen was zij werkzaam'.⁶⁰ Maar ook wel eens hadden de vrouwen een baantje buitenshuis, zo blijkt uit de dossiers. Uit de archieven blijkt niet tot hoelang vóór de bevalling zij moesten doorwerken; en ook blijft onduidelijk waarom sommige vrouwen voor het interne werk wel op een loonlijst terecht kwamen en andere – de meesten- voor kost en inwoning werkten.⁶¹ Vermoedelijk was meedoen in de huishouding een verplichting voor wie werd aangemeld/ toegelaten in Moederheil. In de tijd van de zusters van de congregatie van de Heilige Joseph- de jaren vijftig - kwamen er in de stafbespreking en de dossiers vaak kwalificaties van de aanstaande moeders in verband met dat werk voorbij: 'Naaide ijverig en goed.' over AI57 of over EI58:

*'heeft nogal noten op de zang. EI58 moet hier te hard werken, heeft pijn in de rug enz. Thuis hoefde ze niet te werken, kon 's morgens slapen tot 9 uur, had nog nooit aardappelen geschild en hier moest ze dit wel. [Zr. Heeft] gezegd dat 't dan wel tijd werd dat ze iets leert aanpakken, er zal zo wel een flinke huisvrouw uit groeien. Ze werkt hier in de mangelkamer, [haar] moeder vindt dat dit te zwaar is'*⁶²

De zusters van Moederheil gingen uit van een individuele benadering van de vrouwen die in Moederheil werden opgenomen. Ze noemden hen wel stevast 'meisjes' ongeacht de leeftijd die de ongehuwde moeder had, maar spraken over hen als individuen.

Met het verdwijnen van de zusters en de komst van de psychologische benadering die de toekomst van het kind centraal zette, zien we dat de staf de populatie van Moederheil steeds meer als groep ging benaderen. Binnen die groep werd dan weer een 'op psychologische selectie berustende differentiatie van groepen'⁶³ gemaakt. Het jaarverslag schreef: 'De persoonlijke toewijding [van de zusters heeft in onze tijd plaats moeten maken voor een deskundige en efficiënte benadering'. Die benadering maakte bijvoorbeeld een onderscheid tussen meisjes uit de gegoede middenstand en een groep *gepsychopathiseerden*. Er werden spanningen tussen de groepen geconstateerd.⁶⁴

In 1964 bevatte het Jaarverslag van Moederheil een uitgebreide poging van de hand van de directeur psycholoog om de groepen die in het tehuis verbleven systematisch te naar leeftijdscategorie:

1. Jonger dan 15 jaar
2. 15-17 jaar
3. 18-21 jaar
4. 22-25 jaar
5. 25 jaar en ouder.

60 Dossier AI57, Opnameformulier 1957 ingevuld door Zr..

61 Zie bijvoorbeeld de variatie in Klapper met losse briefjes, per briefje de gegevens van een vrouw maar ook hoe het verder gaat met haar kind. Archief Moederheil, Oasis, 3180550449 PATIENTENBOEKJE II,1965-1966. Op de aantekeningen van de stafbesprekingen tussen 1959 en 1962, 3180550454.

62 Dossier EI58, 19 januari 1958, Zr. H.

63 Brief van bestuur Stichting Moederheil aan hare excellentie Mevr. M. Klompé, 14 december 1959, Archief Moederheil Oasis, 3180550453;

64 Jaarverslag Stichting Moederheil 1959.

In zijn groepsgewijze beschrijvingen komen de milieus aan de orde waar de vrouwen uit de desbetreffende leeftijdsgroep komen (arbeidersmilieu, maar ook geschoolde en ongeschoolde milieus en hoger; al dan niet uit *broken homes*); de verhouding tot en communicatie met hun ouders ('*communicatie vrijwel nihil*'; '*paniekerige en fatalistische ouders*'); de reacties op de zwangerschap ('*vlak, apathisch, laconiek*'), de gebezigde opvattingen en voorlichting over *geslachtelijk verkeer* en de houding ten opzichte van de moederrol.

De beschrijvingen van de groepen zijn op basis van een niet nader toegelichte steekproef en houden bij nader inzien ook verband met de praktijk in Moederheil rond afstand en behoud. Voor de eerste vier groepen was afstand doen volgens de Moederheil psycholoog niet alleen de beste, maar ook een door de vrouwen gewenste oplossing van het probleem. Bij de groep boven de 25 jaar zag de psycholoog *een totaal ander soort ongehuwde moeder* dan bij de jongere categorieën:

*'Het kind is [bij hen] vaak de oplossing ad hoc voor een nijpend eenzaamheidsprobleem. De helft doet niettemin afstand onder de grootste mogelijke conflicten. Hulp aan deze vrouwen zou eigenlijk moeten bestaan uit psychotherapeutische behandeling.'*⁶⁵

3.3. Honderd tot 240 kinderen per jaar: baby's, peuters en kleuters

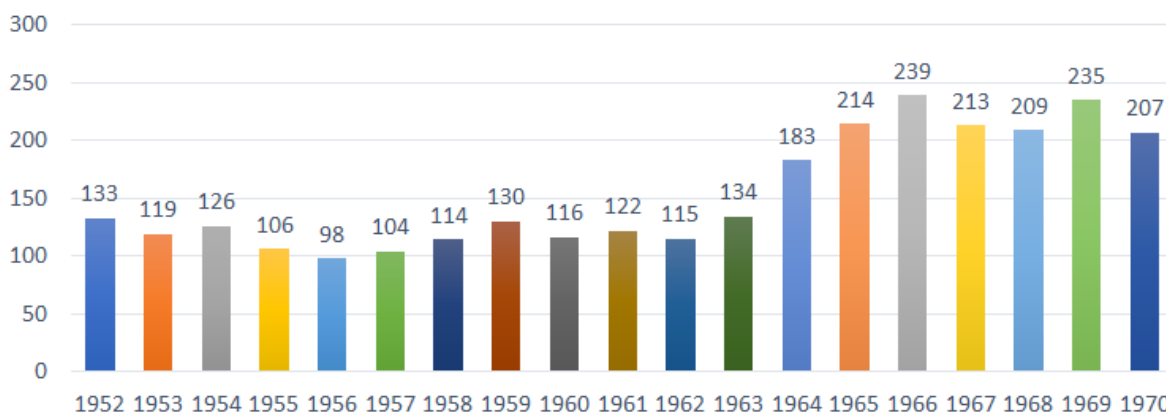
Net als het aantal moeders, fluctueerde ook het aantal kinderen dat in Moederheil verbleef. De figuur hieronder laat zien dat de aantallen tussen 1962 en 1966 opliepen van 115 naar 239 kinderen per jaar, om daarna rond de 210 te stabiliseren. Kinderen die in het kinderkuis van Moederheil verbleven waren meestal ook in Moederheil geboren; de details van de bevalling en de zwangerschap werden opgeschreven. En nadat hun moeder – noodgedwongen of niet – vertrokken was zonder hen, ook hun ontwikkeling. In de jaren vijftig vertrokken de meeste moeders mét kind; in de jaren zestig vertrokken er steeds meer moeders zonder hun kind mee te nemen (zie verder hoofdstuk 4)

In Moederheil verbleven veel baby's. Op de plattegrond uit 1969 staan, naast een verloskamer en kraamkamers dertien '*babykamers*' op de eerste verdieping. In totaal hadden die plaats voor 3x5 en 10x6, in totaal 75 kinderen. Ondanks de omschrijving *babykamer* zaten daar ook peuters en kleuters tussen; dat weten we uit jaarverslagen, statistieken en de plattegronden; die melden namelijk wel speelkamers voor kleuters en dergelijke. De statistische overzichten van eind jaren vijftig spreken van 70 bedden in *het Kinderhuis*. In Moederheil konden dus 70 tot 75 kinderen tegelijkertijd verblijven.⁶⁶

65 Jaarverslag Stichting Moederheil 1959.

66 Archief Moederheil, Oasis 80550441 Plattegrond 1969 Groene map; en in dezelfde doos STATISTIEK, 1948-1958.

Aantal in Moederheil's kinderkuis verpleegde kinderen van ongehuwde moeders

Formeel mochten de kinderen die in Moederheil verbleven in de onderzoeksperiode, tussen de 0 en de 4 jaar oud zijn. Maar uit de statistieken tussen 1957 en 1966 blijkt dat er ook kinderen van 5 en 6 jaar verbleven. Moederheil vond het *'af te raden dat kinderen van 4 tot 6 jaar in een doorgangshuis verbleven'*.⁶⁷ Maar het tehuis kreeg het niet voor elkaar om voor elk kind op de korte termijn een oplossing te vinden die in de ogen van de professionals goed of ten minste aanvaardbaar was. Rond de 10% van de kinderen zat er langer dan drie jaar; het kinderkuis was regelmatig overbezet en dat leidde tot organisatorische, hygiënische en medische problemen, volgens de jaarverslagen.⁶⁸ In 1965 *'verheugde'* het bestuur zich over het feit dat het merendeel van de kinderen minder dan een half jaar in Moederheil doorbracht. In 1967 werd een nieuwe moderne kinderafdeling in gebruik genomen die plaats moest bieden aan circa 100 kinderen die niet ouder dan een half tot 1 jaar waren. In april 1970 ging heel Moederheil in quarantaine, omdat er door een zeldzame longziekte (pneumocystis carinii) een baby van vijf maanden oud was overleden. De opname voor aanstaande moeders is toen voor drie maanden stopgezet.⁶⁹

Medicijnen in het archief: Mellerette en kinine

In het archief van Moederheil zit een lijst met medicijnen – 5 pagina's – die verband houdt met de medische behandeling van moeders en kinderen. De lijst is waarschijnlijk van rond 1964 er staat met de hand bijgekrabbeld dat de medicijnen nog verrekend moet worden met de apotheek. Op de lijst staan 76 kininepillen á 100 mgr. (*'Zr Lammens is hiermee op de hoogte'*) en 7 flesjes mellerette à 10 ml.⁷⁰ Kinine zou gebruikt kunnen zijn om weeën met op te wekken; dat was in de onderzoeksperiode een niet ongebruikelijke toepassing.⁷¹

67 Jaarverslag 1960, p. 9.

68 Jaarverslag 1960-1966 Stichting Moederheil.

69 *Het Vrije Volk*, 8 april 1970; *Leeuwarder Courant*, 8 april 1970; *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 april 1970; *De Tijd*, 9 april 1970; *De Telegraaf*, 9 april 1970; *Algemeen Dagblad*, 9 april 1970. In het jaarverslag van 1969/1970 wordt deze situatie niet genoemd. In juli (drie maanden later), verschenen er artikelen die mededelen dat Moederheil weer uit quarantaine is, zie bijv. *Trouw*, 9 juli 1970.

70 Archief Moederheil, Oasis, 3180550441, ARCHIEFSTUKKEN,1943-1964. Lijst met medicijnen 5 pag. getypt, [rond 1964] met een kladje erop handgeschreven. Ook over de jaren 1968 en 1969 hebben we een stuk over de medische begeleiding in Moederheil gevonden: Overzicht medische begeleiding ongehuwde moeders Moederheil ver 1968 en 1969 (in Archief Moederheil, Oasis, 3180550457. Historische gegevens 1983) In dit overzicht gaat het alleen over *'medicijngebruik [van de moeder] voor opname'* (p.13). Het valt de schrijvers van dit overzicht op *'dat de "Pil" zo weinig gebruikt wordt'* door de meisjes en de 18 *'vermelde pogingen tot abortus provocatus'* [van de ongehuwde moeders] *'zijn over het algemeen van zeer ondeskundige aard'* (p.11) volgens de schrijvers.

71 In destijds illegale abortuspraktijken werd kinine ook wel gebruikt. We hebben in het archief geen aanwijzingen gevonden voor deze toepassing in Moederheil.

Het medicijn Mellerette zou gebruikt kunnen zijn om baby's te kalmeren. Althans, op die mogelijkheid heeft psychologe Veerle in het *Zwartboek Adoptie* van Eugénie Smits Van Waesberge (2020) gewezen. – Veerle – was in de jaren zestig werkzaam in Moederheil en vertelde over het 'druppelen' van de baby's. Zij zag een *mogelijk verband tussen de ontwikkelingsachterstanden [van de kinderen in Moederheil] en het toedienen van deze als kalmerend bedoelde medicatie.*⁷² Het middel Mellerette dat vanaf de jaren vijftig gebruikt werd in de klinische psychiatrie bij angstneuroses en schizofrenie bij volwassenen heeft veel bijwerkingen en is inmiddels van de markt gehaald. De lijst medicijnen in het archief van Moederheil wijst op de aanwezigheid van Mellerette in het tehuis, maar vertelt niet of, hoe en in welke mate Mellerette voor de baby's gebruikt is.

In het archief van Moederheil hebben we ook nog aanwijzingen over het gebruik van saccharine tabletjes en trinose gevonden: de melkkeuken van Moederheil bestelde die bij de plaatselijke apotheek; het zijn niet-schadelijke zoetstoffen.

3.3.1. Kinderen na de kraamtijd

In het Kinderhuis verzorgde Moederheil de baby's en gaf het tehuis instructie aan moeders die zelf haar kind verzorgden. De baby's waarvan de moeders niet meer in Moederheil verbleven kregen daarnaast '*speciale aandacht*'.⁷³ De ontwikkeling van elk kind werd gevolgd, aan de hand van deze observatie werd eventueel spelpedagogische behandeling toegepast. In de jaarverslagen is duidelijk zichtbaar dat in Moederheil geleidelijk meer aandacht komt voor de ontwikkeling van de kinderen die in het tehuis verzorgd werden. Vanaf 1958 was men zich bewust dat de situatie in een doorgangshuis voor de kinderen '*zeer abnormaal*' en ingewikkeld was. Kinderen die in deze situatie opgroeiden hadden het moeilijk. En het bestuur besloot dat het goed zou zijn om hen te onderwerpen aan een onderzoek in de spelkamer voor ze het kinderhuis verlieten.⁷⁴

Vanaf 1960 was het beleid van Moederheil erop gericht om de kinderen

*'zo snel mogelijk ter bestemde plaats te krijgen en dit is, negatief uitgedrukt, zeker niet een kinderhuis, dat verbonden is aan een tehuis voor ongehuwde moeders.'*⁷⁵

De medewerkers van het kinderhuis waren volgens het jaarverslag over 1958

*'in samenwerking met de Raden van kinderbescherming [bezig met het] plaatsen van kinderen in eventuele pleeggezinnen, het volgen van deze kinderen in de nieuwe situatie, de beoordeling van de rijpheid van het eventuele pleeggezin....'*⁷⁶

72 *Zwartboek*, p. 41 en p. 307. Volgens de website Brabant Cultureel introduceerde een arts van Moederheil het gebruik van Mellerette in de tweede helft van de jaren zestig omdat er veel te veel kinderen werden opgevangen en die moesten rustig gehouden worden. Een andere psychologe die begin jaren zeventig bij Moederheil werkte vertelt op dezelfde website dat er toen ook nog met Mellerette gedruppeld werd (Brabant Cultureel, 2018) Volgens haar "liepen kinderen een enorme ontwikkelingsachterstand op, met name door die druppels. De oudere kinderen konden niet buiten spelen en ze hadden nog nooit een normale tafel en stoel gezien."

73 Archief Moederheil, Oasis, 3180550443, Stichting Moederheil Jaarverslag 1958, 11.

74 Jaarverslag 1958 Stichting Moederheil, 12. 'Hoewel het vaak niet anders kan, leven deze kinderen soms jaren achtereenvolgend in een wereld van grote en drukke zalen, telkens wisselende kinderverzorgsters en in een totaal gebrek aan een privéwereld. Dit alles wordt gedragen door een dikwijls zeer problematische instelling van moeder en kind ten opzichte van elkaar.'; en Jaarverslag 1960 Stichting Moederheil, 9.

75 Archief Moederheil, Oasis, 3180550443, Stichting Moederheil Jaarverslag 1965, [pagina nummer niet zichtbaar].

76 Jaarverslag 1958.

In de jaren vijftig kwam ongeveer een derde van de kinderen uiteindelijk in een pleeggezin terecht; in de jaren zestig werd dat meer dan de helft (zie ook de verzameltabel in hoofdstuk 4). De jaarverslagen van Moederheil vertellen gedetailleerd waar de kinderen na Moederheil heen gaan. Een voorbeeld uit 1959: van de rond de 75 kinderen die in dat jaar uit het Kindertehuis vertrokken gingen:

- 30 kinderen naar huis.
- 20 kinderen naar pleeggezin (16 afstand).
- 5 kinderen naar tijdelijk pleeggezin (3 kinderen met moeder).
- 1 kind naar grootouders.
- 4 kinderen naar broer of zus van de biologische moeder (3 kinderen met moeder).
- 4 kinderen ging met moeder mee naar een betrekking.
- 2 kinderen mee met moeder, moeder getrouwd.
- 9 kinderen gingen naar een ander kindertehuis.
- 1 kind naar een inrichting.

Halverwege de jaren zestig werden de 122 vertrokken kinderen in dat jaar als volgt geplaatst:

- 53 kinderen naar een *pleeggezin, met bedoeling later adoptie*.
- 2 kinderen naar een tijdelijk pleeggezin.
- 13 kinderen naar een andere inrichting.
- *de overige 54 kinderen zijn in de eigen familiekring opgenomen.*

Tot 1965 werden kinderen die in Moederheil verzorgd werden 'geobserveerd en gewaardeerd' aan de hand van de *Vineland Social Maturity Scale*. Deze test werd door de directeur-psycholoog echter onvoldoende differentiërend geacht. Daarom besloot Moederheil om een kinderpsychologe in dienst te nemen die de kinderen 'met een fijnere test zou kunnen testen'.⁷⁷ Zodoende wilde Moederheil beter gefundeerd advies kunnen geven aan de instanties die verantwoordelijk waren voor de plaatsing van 'afstandskinderen'. Het oorspronkelijke doel was daarbij zelfs om 'debiliteit' onder deze groep kinderen op te sporen. De groep kinderen die getest werd, werd uitgebreid; afstandskinderen werden meermaals getest en ook 'behoud-kinderen' werden in toenemende mate getest (vooral wanneer het personeel vermoedde dat de beslissing tot behoud kon veranderen). Toen Moederheil in 1970 de resultaten die uit deze testen voortkwamen analyseerde zagen ze dat het ontwikkelingsniveau van 'behoudkinderen' gewoonlijks gemiddeld iets hoger lag dan van de 'afstandskinderen'. Toch schreef men ook dat er een 'grote mate van overlap' was tussen het ontwikkelingsniveau van de twee groepen kinderen.⁷⁸

3.4. Vaders in Moederheil 1956-1972

In de archiefstukken van Moederheil komen we twee soorten vaders tegen: de vader/verwekkers die aan de wieg stonden van de zwangerschap van de ongehuwde vrouw én de vader als ouder/verzorger van de ongehuwde moeder. Beide vaders waren belangrijk in het leven van de ongehuwde moeders, die werden opgenomen in Moederheil. De ouders/verzorgers speelden zoals reeds in paragraaf 3.1 verteld een rol bij de aanmelding van de vrouwen in Moederheil. Vaders en moeders van de aanstaande ongehuwde moeders zijn in de dossiers van Moederheil zeer aanwezig. Zij speelden ook vaak een rol in de druk die werd uitgeoefend op vrouwen om een kind af te staan of te behouden. De vader/verwekkers worden in

⁷⁷ Jaarverslag 1969-1970 Stichting Moederheil, 5.

⁷⁸ Jaarverslag 1969-1970 Stichting Moederheil, p.29.

de dossiers ingeschat op huwbaarheid. Als er een kans was dat de verwekker en de aanstaande moeder zouden kunnen trouwen, dan groeide de kans op behoud van het kind. Hieronder gaan we nader in op wat we in het archief over de twee soorten vaders vonden.

3.4.1. Vaders: ouder/verzorger

Ook praktisch gezien waren de vaders van de ongehuwde moeders – net als hun moeders en de rest van de directe omgeving – belangrijk. Als zij het een goed idee vonden dat hun dochter met kind na de bevalling weer naar huis kwam, dan was de eerste stap naar behoud gezet. In het archief waren er vaders (en moeders) die hun zwangere dochter naar Moederheil stuurden om buiten het zicht van de buurt te bevallen en er daarna niets meer van wilden weten. Er waren ook vaders (en moeders) die – schoorvoetend of niet – plaats maakten binnen het eigen gezin om de nieuwgeborene op te nemen. We zijn in de dossiers een vader tegengekomen (van EI58) die met een bevriende wethouder had geregeld dat het meisje bij thuiskomst met haar verloofde in het huisje van haar grootouders kon gaan wonen. Grootvader was net overleden en grootmoeder betaalde dan nog even de huur door tot dat het meisje was getrouwd. Van de moeder van de 17-jarige EI58 mochten ze het kindje ook naar het ouderlijk huis meenemen 'zolang tot ze trouwen'. De gemeente droeg financieel bij aan een babyuitzet.⁷⁹

Eind jaren vijftig waren de zusters van Moederheil en hun lekencollega's zeer actief in gesprek met ouders van de meisjes. Meer dan eens konden zij vaders en moeders overtuigen van de noodzaak om ruimte te maken voor moeder en kind. Zij overtuigden onder andere de vader van FI59 (de Zeeuwse groenteboer) om niet meer zo hardvochtig over de misstap van zijn dochter en haar katholieke vriend te blijven denken.⁸⁰

Bij EI58 zei de vader tegen Moederheil dat ze als ouders de seksuele voorlichting wel lelijk hadden laten liggen. In een gespreksverslag zegt een zuster:

*'Hij vindt dat het wel hun eigen schuld is dat het zo gelopen is met EI58. Ze hebben EI58 niet voldoende ingelicht. Ze wist eigenlijk niet veel. Zij zijn nu wel van plan het met de andere kinderen beter te doen.'*⁸¹

In december 1971 verscheen er een artikel in *De Tijd* over de veranderde maatschappelijke opvatting van 'ongehuwd moederschap' (De Tijd, 24 december 1971) waarin vier moeders uit Moederheil vertellen dat ze allemaal ruzie hebben gehad met hun ouders en daarom hun zwangerschap uitzitten in Moederheil. Ook toen was de reactie van de omgeving nog veroordelend. Het artikel schrijft:

'In de beoordeling van een ongehuwde moeder is de laatste jaren een merkwaardige, en ook wel trieste, accentverschuiving opgetreden. Het wordt haar niet meer zo sterk kwalijk genomen dat zij de "zonde" van het buitenechtelijk geslachtsverkeer heeft bedreven: nee, het wordt haar nu veel eerder aangerekend dat zij

79 Archief Moederheil, Oasis, Folioschrift 1956-1958 (De bron die wij hier het Folioschrift noemen is handgeschreven, bestaat uit twee delen A4 harde kaft (aug 1950-juni 1958 en juni 1958 t/m december 1958) en stond in het archief Moederheil, Oasis bij 3180550448 PATIENTENBOEK 14 AUG 1950 T/M 3 JUN 1958, en 3180550449 PATIENTENBOEK 1958 T/M 1971); Archief Moederheil, Oasis 3180550450 Rode klapper, geboorteaangiftes van Moederheil Breda en Valkenhorst Breda, uit de periode 1971-1976.

80 Dossier FI 59 o.a.: Handgeschreven brieven van de ouders van het meisje aan de maatschappelijk werkster van MH om te bedanken voor al het goede dat zij en Zr. Hildegonda voor het meisje doen, d.d. 11 september 1958, d.d. 2 oktober 1958, d.d. 6 februari 1959, d.d. 17 februari 1959, d.d. 25 maart 1959, d.d. 7 mei 1959, d.d. 24 juni 1959.

- Brief van werkgever (waar de jonge zwangere vrouw in betrekking is)aan de ouders van de jonge moeder: geeft als advies om als goed katholiek vergevingsgezind te zijn, niet te hard te oordelen en te werken aan de band met hun dochter, dan zal ze zelf zien of die jongen voor haar geschikt is, d.d. 13 oktober 1958.

81 Dossier EI58, Gesprek met de vader van [naam meisje], d.d. 22 maart 1958.

niets heeft gedaan om de gevolgen te verhinderen of zelfs ongedaan te maken.⁸² [hier wordt waarschijnlijk gerefereerd aan de pil en andere steeds beter beschikbaar komende voorbehoedmiddelen]

Er was volgens het artikel nog steeds een taboe op ongehuwd moederschap:

'een ongehuwde moeder past nog op geen enkele wijze in ons cultuurpatroon dat helemaal draait om het Gezin, met de daarmee onverbreekelijk verbonden figuur van een vader'.

Vaders waren belangrijk bij ongehuwd moederschap in naoorlogs Nederland. De houding van de vader/verzorgers en die van de vader/verwekkers was, getuige de stukken in het Moederheilarchief medebepalend voor wat er gebeurde met moeder en kind in de jaren vijftig en zestig.

3.4.2. Vaders: verwekkers

De vrouwen in Moederheil wisten vaak van wie ze zwanger waren geraakt – en dat werd in de tijd van zusters ook vaak in de administratie genoteerd, als het kon zelfs, met naam en toenaam. Een Canadese militair, een getrouwde man uit Duitsland, een ongetrouwde buschauffeur, een jongen uit de dancing, een medescholier.... Het behoorde allemaal tot de mogelijkheden. In de cliëntendossiers gebruikten hulpverleners (maatschappelijk werksters, psychologen en administratrices) in Moederheil zowel het woord 'vader' als het woord 'verwekker' als zij schreven over de biologische vader van een kind. Binnen één dossier konden zij beide termen gebruiken. In de tweede helft van de jaren zestig werd de verwekker ook genoemd in het medisch dossier van de moeder. Gegevens die werden opgeschreven – indien bekend – waren: leeftijd, beroep, nationaliteit, gezondheid, de gezondheid van zijn familie, of er sprake was van een relatie tussen de verwekker en de moeder en of de relatie was verbroken. In opnameformulieren werd ook naar gegevens van de verwekker gevraagd: naam, adres, beroep, geboortedatum, burgerlijke staat, leeftijd en godsdienst.

In de jaarverslagen van 1958, 1959, 1960 en 1961 werden statistieken over de burgerlijke staat van de verwekkers verwerkt. Volgens deze cijfers was ongeveer de helft van de (bekende) verwekkers gedurende deze jaren ongehuwd (variërend tussen 44% en 50%). Daarnaast wist men van een groot aantal verwekkers de burgerlijke staat niet. Gemiddeld was 19% van de verwekkers gehuwd. Een enkeling was gescheiden of weduwnaar.⁸³

Soms wilde Moederheil of de Raad voor de Kinderbescherming een zogeheten *vaderschapsactie* starten: een poging om te bewijzen dat een man de vader van het kind was zodat bijvoorbeeld de verpleegkosten op hem verhaald konden worden. In dossier BE57 en MI64 was deze suggestie aan de orde, maar werd er niet toe overgegaan. In beide gevallen was de moeder daar tegen. De relatie die de moeder met de verwekker had, was belangrijk zo blijkt uit de archiefstukken. In de gehele periode werd de aard van die relatie genoteerd en het kwam meer dan eens voor dat de ongehuwde moeder na de bevalling in Moederheil alsnog met de verwekker/vader van het kind trouwde. In meerdere jaarverslagen wordt daar over gesproken⁸⁴; dossiers QI69 en OI65 zijn daar voorbeelden van (zie hoofdstuk 5); en ook de statisti-

⁸² *De Tijd*, 24 december 1971.

⁸³ Jaarverslag Stichting Moederheil, 1958-1961.

⁸⁴ Jaarverslag en Stichting Moederheil over 1953,1954 en 1958.

sche gegeven van Fiom eind jaren zestig vermelden deze praktijk⁸⁵. Soms kon het kind na een periode in het Kindertehuis van Moederheil, direct na het huwelijk bij de biologische ouders terugkomen. Uit de steekproef van dossiers blijkt dat de aanwezigheid van een partner waarmee getrouwd kon worden de kansen van moeder en kind om samen te blijven aanmerkelijk verhoogde. Ook als de potentiële huwelijkskandidaat niet de verwekker van het kind was kon het tot een behoud-scenario komen.⁸⁶

Meestal deden medewerkers van Moederheil (zusters of de verloskundige) de geboorteaangifte van het kind. In het geval dat er een bekende verwekker als potentiële huwelijkskandidaat in het spel was, kwam het voor dat die verwekker de geboorte aangifte deed. Dat gebeurde bijvoorbeeld met de op vrijdag 13 juni 1969 geboren zoon van een vrouw die in Moederheil bevallen was. Zijn vader deed de aangifte – als zijnde de vader – hoewel de ouders nog niet getrouwd waren.⁸⁷

In Moederheil mochten verwekkers als de moeders daar een goede relatie mee hadden op bezoek komen.⁸⁸ Bij onbekende verwekkers was dat niet aan de orde. Vanaf de jaren zeventig zien we de bekende verwekkers/vaders ook steeds meer als mede-verzorgers van het kind in beeld verschijnen. De fotoboeken van Valkenhorst spreken wat dat betreft boekdelen: na jaren van foto's van vrouwelijke professionals en moeders met pasgeboren kinderen, staan er nu ook vaders op het beeldmateriaal. Niet alleen als verschaffer van een gezinsinkomen of (huwelijks)partner, maar ook als verschaffer van emotionele steun en medeverzorger van het kind werden zij nu meer erkend.⁸⁹

In de loop van de jaren zestig lijkt overigens het noteren van de naam van de verwekker steeds minder belangrijk te worden. In de notulen van een in 1971 vergadering over samenwerking tussen de Raad voor de Kinderbescherming, Breda en het Bureau voor ongehuwde Moederzorg, Breda zeggen de aanwezigen dat de naam van de verwekker niet in een overdrachtsrapport hoeft te staan. *'Wel de achtergrond gegevens van de verwekker.'*⁹⁰ Dat laatste waarschijnlijk in verband met traceerbaarheid van medische familiegeschiedenissen. Dat de naam minder belangrijk werd heeft waarschijnlijk ook te maken met de introductie van de Bijstandswet in 1967. Die maakte het financieel mogelijk om als ongehuwde vrouw alleen – zonder kostwinner – een kind op te voeden.

85 F.I.O.M, Statistische Gegevens bureaus ongehuwde moederzorg 1968, 1969, 1970. Den Haag: F.I.O.M, mei 1971, p.1 Tabel 4: Afgesloten zaken, circa 200 per jaar afsluiting door huwelijk.

86 Archief Moederheil, Oasis Folioschrift. De bron die wij hier het Folioschrift noemen is handgeschreven, bestaat uit twee delen A4 harde koft (aug 1950-juni 1958 en juni 1958 tm december 1958) en stond in het archief Moederheil, Oasis bij 3180550448 PATIENTENBOEK 14 AUG 1950 T/M 3 JUN 1958, en 3180550449 PATIENTENBOEK 1958 T/M 1971.

87 Archief Moederheil, Oasis, 3180550452 BOEKJE GEBOORTEAANGIFTEN 1969-1971. Er waren drie klappers met verwijzingen naar geboorteaangiften. De hier benoemde aangifte zat in de klapper: 1969 Geboorteaangiftes van 7 januari 1969 t/m 30 december 1969.

88 Maar niet in de 10 dagen kraamtijd volgens een stafvergadering van 17 maart 1960: Archief Moederheil Oasis, 3180550454, BOEKJE NOTULEN BESTUURSVERGADERINGEN (=stafbesprekingen).

89 Archief Moederheil, Oasis 3180550442FOTOBOEK KINDERAFDELING+/-1972, [1972]

90 Archief Moederheil, Oasis, Folioschrift 1956-1958. Ook in stafbesprekingen en geboorteaangiften komt af en toe de naam van een vader naar voren, zie respectievelijk Archief Moederheil, Oasis, 3180550454 BOEKJE NOTULEN BESTUURSVERGADERINGEN, notulen van oktober 1959 tot 1962, de notulen van deze vergaderingen. zijn geen bestuursvergaderingen, zijn de wekelijkse stafvergaderingen over de meisjes en kinderen. En Archief Moederheil, 3180550447 HANGMAP VANAF 50ER JAREN DOELGROEPEN, 1954-1976: Notulen van de vergadering ... gehouden op 18 maart 1971 in Moederheil.

4 Afstand, behoud en begeleiding

Via de jaarverslagen en archiefstukken kunnen we rapporteren over de patronen van afstand en behoud die in de praktijk van Moederheil in de jaren vijftig en zestig aan de orde waren. De jaarverslagen en een *Folioschrift* over de periode 1956-1958⁹¹ zijn daarvoor belangrijke bronnen. In onderstaande tabel zijn alle belangrijke ontwikkelingen cijfermatig samengevat. De tabel laat zien dat gedurende de onderzoeksperiode diverse scenario's voor moeder en kind na de bevalling mogelijk waren in Moederheil (zie ook de figuur, helemaal aan het begin van dit working paper) en welke scenario's in welke periode getalsmatig dominant waren.⁹²

- Moeder en kind konden na de bevalling samen terug naar huis (ouders) of familie
- Moeder en kind konden samen naar hun betrekking of een ander tehuis/instelling (bijvoorbeeld een tehuis voor werkende moeders)
- Moeder vertrok uit Moederheil – meestal naar huis, familie of eerder werkgever – en liet het kind (tijdelijk of voorgoed) achter in het kindertehuis van Moederheil
- Moeder vertrok – en er werd spoedig of minder spoedig een ander tehuis voor het kind, of een pleegzin voor het kind gevonden.

Ook kwam het – vooral in de beginperiode een enkele keer – voor dat moeder en kind na een huwelijk (met verwekker of niet-verwekker) herenigd werden, maar soms duurde dat enkele jaren. Onder de tien kinderen die in 1960 en 1961 met hun moeder herenigd werden door een later huwelijk, waren kinderen van reeds 2, 3, 4 en zelfs 5 jaar. Zij zaten in de tussentijd meestal in Moederheil Kinderhuis. In de loop van de jaren zestig werd de verblijftijd van kinderen in Moederheil Kinderhuis steeds korter en werd er ook steeds jonger herenigd. Het jaarverslag over 1965 spreekt van het

*'verheugende feit [...] dat de meeste kinderen niet langer dan een half jaar [in het internaat ie Kinderhuis] behoeven te verblijven. De blijvers zijn voornamelijk kinderen die op grond van een mogelijke afwijkende ontwikkeling voor bredere observatie bij ons bleven en enige kinderen van wie de moeder nog geen andere oplossing had gevonden en die dus noodgedwongen in deze voor hen zeer adequate situatie moesten blijven.'*⁹³

In het bronnenmateriaal waarop deze tabel gebaseerd is, zijn twee opvallende ontwikkelingen te ontwaren. Allereerst verschuift rond 1960 de aandacht van moeders naar kinderen. En ten tweede verschuift de aandacht vanaf 1962 van aantallen die betrekking hebben op behoud van de relatie tussen moeder en kind, naar aantallen die betrekking hebben op afstand doen. Ook komt de zin '*afstand ter adoptie*' vanaf dan voor in de cijfers. De al eerder gesignaleerde inhoudelijke ontwikkeling binnen Moederheil's benadering van het probleem van ongehuwd moederschap is dus ook terug te zien in de manier waarop de statistieken werden georganiseerd.

91 De bron die wij hier het Folioschrift noemen is handgeschreven, bestaat uit twee delen A4 met harde kaft (aug 1950-juni 1958 en juni 1958 t/m december 1958) en stond in het archief Moederheil, Oasis bij 3180550448 PATIENTENBOEK 14 AUG 1950 T/M 3 JUN 1958, en 3180550449 PATIENTENBOEK 1958 T/M 1971.

92 De levenloos geboren kinderen en de kinderen die snel na de geboorte overleden zijn buiten deze tabel gehouden. Het gebeurde circa 0 tot 4x per jaar dat een baby vroegtijdig stierf. De meeste jaren gebeurde het niet. Ook gebeurde het soms dat een opgenomen moeder nog voor de bevalling vertrok; ook die moeders zijn buiten dit schema gebleven.

93 Jaarverslag Stichting Moederheil 1965.

In paragraaf 4.1 gaan we in op de gevonden cijfers. In paragraaf 4.2 gaan we in op het materiaal dat we in het algemeen archief en de dossiers konden vinden over de begeleiding van de ongehuwde moeders bij afstand en behoud.

4.1. Afstand en behoud in de jaarverslagen: cijfers

Het schema begint met de reeks over aantallen opgenomen zwangere ongehuwde vrouwen in Moederheil tussen 1956 en 1970: de moeders. Om vervolgens door te gaan met de verschillende scenario's voor de kinderen na de bevalling. De jaren 1970 en 1971 ontbreken in het schema omdat daar in het archief van Moederheil geen gegevens over terug te vinden zijn. Soms zijn de scenario's die voor kinderen aan de orde waren, onder dezelfde benaming in de bronnen terug te vinden. Soms hebben we de aantallen bij die scenario's afgeleid uit andere categorieën en zinnetsjes in een jaarverslag of een *Patiëntenboek* (hier onder *Folioschrift* genoemd).

De rijen helemaal onderaan in de tabel vertellen over de percentages afstand en behoud die we jaarlijks uit het aanwezige materiaal in het Moederheil archief hebben kunnen deduceren. Het zijn geen exacte percentages: in de percentages gaat het om benaderingen, gebaseerd op de combinaties van directe, expliciet genoemde én afgeleide gegevens. Zo houdt Moederheil vóór 1962 vooral cijfers over *behoud* bij: moeders en kinderen die na de bevalling in Moederheil samen vertrokken naar partner, ouderlijk huis, andere familie, inrichting of betrekking; of later herenigd werden door een huwelijk van de moeder. En vanaf 1962 zijn het in de Jaarverslagen de cijfers over *afgestane kinderen* die de aandacht krijgen. Daar staat dan bij: '*naar een pleeggezin*', Vanaf 1962 ook in de formulering '*Naar een pleeggezin met de bedoeling later adoptie*'. In 1963 staat hier '*Naar een adoptief pleeggezin*'; en voor een tijdelijk pleeggezin wordt in 1963 de formulering gebruikt: '*Naar een niet adoptief pleeggezin*'. Moeders en kinderen die samen zijn gebleven vallen vanaf 1962 in de categorie: '*overige kinderen*' die '*in de familiekring werden opgenomen*'.

4.1.1. 1962-1968 afstandpercentage boven de 60%

Uit de verzamelde cijfers blijkt dat het percentage vrouwen dat afstand deed in Moederheil tussen 1956 en 1959 langzaam groeide naar rond de 40%. In 1960 en in 1961 lag het rond 56% om tussen 1962 en 1968 gemiddeld boven de 60% uit te komen. Daarmee deed het merendeel van de moeders die in de jaren zestig in Moederheil terechtkwamen, afstand van haar kind. Vanaf 1969 daalde het percentage afstand in Moederheil weer; dat zien we ook terug in de landelijke Fiom-cijfers.⁹⁴

94 F.I.O.M, Statistische Gegevens bureaus ongehuwde moederzorg 1968, 1969, 1970. Den Haag: F.I.O.M, mei 1971.

Aantallen en scenario's na de bevalling: 1959-1970 op basis van jaarverslagen van Moederheil en voor de periode 1956-1958 op basis van handgeschreven administratie in Folioschrift. De aantallen in dit schema over de periode 1956-1958 gaan voornamelijk over moeders (M). De aantallen in dit schema over de periode 1959-1970 gaan voornamelijk over kinderen (K).

Scenario na bevalling	'56 M&K fol	'57 M&K fol	'58 M&K Fol	'59 K	'60 K	'61 ⁹⁵ K	'62 K	'63 K	'64 K	'65 K	'66 K	'67 K	'68 K	'69 K	'70 K
Aant. Opgenomen/ verpleegde Moeders	51	56	40	98	81	104	92	98	131	155	150	121	136	160	110
K door huwelijk in eigen gezin, bij M	3	4	2	2	10	10	* ⁹⁶	*	*	*	*	*	*	*	*
M met K terug naar ouderlijke woning of + (schoon)familie	27	25	24	30+3	18	21	*	*	*	*	*	*	*	*	*
M met K naar ander tehuis, samen in betrekking of in een pleeggezin	6	1	1	4			*	*	*	*	*	*	*	*	*
K in familiekring opgenomen (1963)/ opgenomen in eigen familie (1967)	[27]	[25]	[24]	[33 +2 ⁹⁷]	[28]	[31]	[22]	37+1 ⁹⁸	38+2 ⁹⁹	54	95	46	51	67	54
Aantal kinderen in MH (bezetting Kinderhuis per jaar- op basis jaarverslagen)		60-76	59-69	57-70	55-50	50-43	43-38	38-54	54-81	81-87	87-96	96-82	82-79	79-83	83-81
M vertrokken, K in ander (kinder) tehuis/inrichting/ internaat	5	12	3	10	21	15	20	10	9	13	14	18	9	9	9
M vertrokken, K naar tijdelijk pleeggezin	5	3	2	5	4	7	3	1	2	2	1	-	-	5	1
M vertrokken, K naar pleeggezin (vanaf 1962: "met de bedoeling later ter adoptie") ¹⁰⁰	3	3	3	20	18	23	28	30	50	53	73	64	69	63	57
K met onbekende bestemming, zonder moeder vertrokken	2	5	5												

95 In het jaarverslag van 1961 is een hoofdstuk opgenomen onder de titel "In 1961 meer wens tot afstand doen". In dit hoofdstuk wordt er verteld dat dat jaar "39 meisjes afstand deden, waarvan er slechts 3 op hun besluit terugkwamen (p.6)". Ook in het jaarverslag over 1962 (p.7) is een soortgelijke passage te vinden (39; waarvan 33 uiteindelijk afstand deden). In de jaarverslagen daarna en daarvoor wordt deze categorie niet met zoveel woorden gevolgd. Er is daarmee geen basis om deze cijfers in reeks te zetten in deze tabel. Daarom hebben wij besloten ook deze cijfers uit 1961 en 1962 buiten deze tabel te houden.

96 Vanaf 1962 wordt de categorie moeders die hun kind behoudt niet meer beschreven in de jaarverslagen; daardoor krijgt deze categorie weinig gezicht in deze bron. In de jaarverslagen van Moederheil uit de jaren zestig is de informatie sowieso minder gedetailleerd. Maar de scenario's waarin moeder en kind samen bleven (d.w.z. na bevalling samen vertrokken naar partner, ouderlijk huis, andere familie, inrichting of betrekking; of later herenigd werden door een huwelijk van de moeder), vallen vanaf 1962 onder de: "overige kinderen" die "in de familiekring werden opgenomen".

97 De 2 extra blijken uit de tekst in dit jaarverslag: moeder vertrokken, kind bij familie.

98 Cijfer 37 staat als zodanig genoemd in jaarverslag. Uit tekst blijkt verder nog 1 extra geval waarbij de M vertrokken is en het kind bij familie is.

99 Cijfer 38 staat als zodanig genoemd in jaarverslag. Uit tekst blijken verder nog 2 extra gevallen waarbij de M vertrokken is en het kind bij familie is.

100 Voor 1962 is de formulering in de jaarverslagen van Moederheil hier "naar een pleeggezin". Vanaf 1962 staat er in het jaarverslag van Moederheil de formulering "Naar een pleeggezin met de bedoeling later adoptie". In 1963 staat hier "Naar een adoptief pleeggezin"; en voor een tijdelijk pleeggezin wordt in 1963 de formulering gebruikt: "Naar een niet adoptief pleeggezin".

Scenario na bevalling	'56 M&K fol	'57 M&K fol	'58 M&K Fol	'59 K	'60 K	'61 ⁹⁵ K	'62 K	'63 K	'64 K	'65 K	'66 K	'67 K	'68 K	'69 K	'70 K
Samenvattend door onderzoekers: schatting totaal vertrokken kinderen uit MH	[51]	[53]	[40]	76	75	80	73	78	99	122	143	128	129	144	121
Moeder en kind samen gebleven/ K behouden	36	30	27	41	28	31	* ¹⁰¹	*	*	*	*	*	*	*	*
Moeder en kind gescheiden geraakt/afstand van kind gedaan	15	23	13	35	43	45	51	41	61	68	88	82	78	77	67
Samenvattend benaderd percentage M&K gescheiden/ afstand in Moederheil	29%	43%	33%	46%	57%	56%	70%	53%	62%	56% ¹⁰²	62%	64%	60%	53%	55%
	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970

4.2. Moederheil-begeleiding bij afstand en behoud

Moederheil was als tehuis aangesloten bij de landelijke Federatie van Instellingen voor Ongehuwde Moederzorg (destijds afgekort als F.I.O.M. in dit stuk verder FIOM genoemd). Het tehuis maakte echter geen gebruik van de lokale afdeling maatschappelijk werk die FIOM organiseerde. Moederheil had haar eigen mensen om de vrouwen die aanklopten te begeleiden. Eerst deden de zusters de begeleidings-gesprekken in samenwerking met de maatschappelijk werkster van Moederheil en de speltherapeute. Vanaf de jaren zestig begeleidden de maatschappelijk werksters in samenwerking en onder verantwoordelijkheid van de psycholoog. In 1965 waren er twee psychologen en twee maatschappelijk werksters.

4.2.1. Jaren vijftig: begeleiding naar behoud

In de periode dat de zusters met hun twee leken-collega's het contact met de 'meisjes' en hun ouders deden, zochten zij in den brede naar een praktische oplossingen bij het ongehuwde moederschap. Het ging in die periode niet zozeer om de besluitvorming rond afstand en behoud, maar om een oplossing die paste in het leven van de moeder en haar directe omgeving; om de 'juiste inpassing in de totaal veranderde [levens]omstandigheden'¹⁰³.

Moederheil keek in de jaren vijftig in de periode voor de bevalling al naar de domeinen van wonen, werk en huwelijk. Meestal waren de aanstaande moeder en haar ouders de gesprekspartners en werd er gepeild of er via het doorgangshuis hulp nodig was bij 'ev. Beroepskeuze, zoeken van werk, zoeken van woonplaats, ev. Huwelijksbemiddeling'¹⁰⁴. De zusters en het maatschappelijk werk uit die periode begeleidden zo persoonlijk mogelijk en met oog voor de situatie en de mogelijkheden in de omgeving

¹⁰¹Zie noot 92 Vanaf 1962 worden de categorieën moeders die hun kind behouden niet meer beschreven in de jaarverslagen; daarom hebben we ervoor gekozen om geen uiteindelijke samenvattende cijfers over deze categorie presenteren.

¹⁰²In februari 1965 publiceerde het Parool een artikel waaruit bleek dat het percentage ongehuwde moeders dat afstand deed in de eveneens katholieke instelling De Bocht 60% was (waarschijnlijk gebaseerd op cijfers uit 1964). Het Parool presenteerde het stijgend percentage afstand destijds als vooruitgang. Uit landelijke cijfers van Fiom blijkt dat tussen 1968 en 1970 de verhouding tussen afstand en behoud van kinderen van ongehuwde moeders in die periode lag op : 1/3 afstand, 2/3 behoud.

¹⁰³ Jaarverslag Stichting Moederheil 1958.

¹⁰⁴ Jaarverslag Stichting Moederheil 1958.

van de moeder. Vooral bij de al eerder genoemde zr. Hildegonda en de speltherapeute/maatschappelijk werkster van destijds leidde dat tot persoonlijke correspondentie die in de dossiers rond 1960 terug te vinden is. Ook na vertrek uit Moederheil bleven de vrouwen in contact met de begeleiders. De zuster had, zoals zij zelf al zei in paragraaf 2.3.1 een 'vertrouwensband' met de moeders in Moederheil. Dat gold voor meerder- en minderjarigen. Zo schreef een 16-jarig meisje uit Eindhoven dat in 1957 in Moederheil bevallen was en haar kind na vertrek was blijven bezoeken – ze wilde het graag (met haar vriend) houden – een hartenkreet aan de zuster. Nadat ze was weggelopen bij haar betrekking, opgepakt was door de politie en op het punt stond om in de Goede Herder te worden geplaatst schreef zij (BI57) aan Hildegonda:

*'U zal wel kwaad op me zijn. Maar het valt allemaal niet mee het leven is zo moeilijk. Ik hou zoveel van mijn kindje en ik zal er altijd van blijven houden. Zuster ik wil er hard voor werken ik zou er alles voor willen doen. Maar wij hebben niks te zeggen. Zuster Hildegonda, ik ben vanmiddag bij Juffrouw [inspectrice R.K. Ver Kinderbesch] geweest. En ik moest om 2 uur daar zijn. Dan zou ze mij naar de Goede Herder brengen in Tilburg. U voelt wel dat ik niet ben gegaan. Want dan zit daar opgesloten en dan kom ik er niet meer uit. En dan zie ik ons [naam kind] ook niet. Ik zie maar wat ik doe. Ik zou er niets om geven al reden ze me dood. Het leven heeft voor mij geen waarde. U moet niet denken ze is gek want ik meen het. En mijn [naam kind] zie ik misschien ook niet meer want [verloofde] mocht haar de zondag ook niet zien. Dat vind ik toch niet mooi. Jullie moesten er zelf maar eens mee zitten dan zoudt u wel wat anders zeggen. Om ons drieën zo van elkaar te verwijderen.'*¹⁰⁵

En later als zij toch in de Goede Herder zit:

*'Zuster hier is alles zoveel anders als bij u. Den hele dag, waar of je naar toegaat, naar je werk of eten of naar je bed zijn er Zusters of Oblaten bij je. Je bent hier nooit alleen. Zuster ik ben hier op de naaikamer daar mag ik verstellen leren. Ik ben nu een slobbroek aan het haken.'*¹⁰⁶

Qua afstandssituatie vormde BI57 een uitzondering in Moederheil. In de periode van de zusters werd er namelijk zoveel mogelijk begeleid naar behoud van het kind en meestal vertrokken moeder en kind samen uit het tehuis. Al werd dat niet met zoveel woorden gezegd, men zocht bij het begeleiden naar een oplossing die de meeste moeders binnen drie maanden na de bevalling met kind samen deed vertrekken. De begeleiding in de jaren vijftig had veel oog voor de individuele relatie van de moeder tot het (ongeboren) kind. In de steekproef van de dossiers uit de jaren vijftig komen bijvoorbeeld zinnen voor als: *Ze hield veel van haar kindje, (AI57); ... is na bevalling 'zo blij met haar kindje';* of moeder BE57 heeft aangegeven het kind te willen houden: *'Ze is zeer bezorgd over haar kindje, zou zonder kindje niet naar huis zijn gegaan.'* Ook als die individuele relatie minder rooskleurig was, kwam dat in de stukken naar voren:

*'t Meisje haat nu de man, haat haar kindje. De ouders, die 't nog pas weten, willen ook van 't kindje niets weten'*¹⁰⁷(zie verder hoofdstuk 5).

In principe kon de staf van Moederheil de begeleiding in deze periode prima alleen af. In de steekproef van de dossiers over de vroege periode (1956-1962) hebben we maar één keer gezien dat FIOM werd ingeschakeld, en dat was – waarschijnlijk geen toeval – bij 'een dreigend afstandsgeval'.

¹⁰⁵Dossier BI57, Handgeschreven brief, d.d. 22 augustus 1957 van het meisje aan Zuster Hildegonda, Moederheil.

¹⁰⁶Dossier BI57, Handgeschreven brief van het meisje aan Zuster Hildegonda, 24 oktober 1957.

¹⁰⁷Dossier DI57 Opnameformulier/rapport, z.d., datum van opname: 29 januari 1957.

In het Folioschrift uit eind jaren vijftig staat vaak bij moeder en kind dezelfde vertrekdatum uit Moederheil, beiden met dezelfde bestemming.¹⁰⁸ De gevallen van behoud werden zonder bemoeienis van andere instanties afgehandeld; de ook de regionale Raad voor de Kinderbescherming kwam er niet aan te pas. Alleen als de moeder die het kind wilde behouden, zelf onder voogdij of toezicht stond hadden de medewerkers van Moederheil te maken met andere instanties in de begeleiding.

Soms, heel soms zochten de ouders van het 'meisje' vooraf contact met andere begeleidende instanties. De ouders van DI57 deden dat omdat zij hun dochter onder druk wilden zetten om afstand te nemen van het kind en niet met de verwekker verder te gaan. Hun huisarts, de Commissie tot Centralisatie Inzake Afstand van Kinderen van Fiom en het Psychologisch rapport van een Psychologisch Consultatie Bureau gingen in de wens van de ouders mee. De huisarts had zelfs al een pleeggezin geregeld nog voordat de vrouw naar Moederheil ging. In zo'n geval probeerden de Zr. tijd te winnen: als een olieman- netje trachtte zij iedereen te laten nadenken over wat de aanstaande moeder in kwestie zelf wilde. En tegen de vrouw zelf sprak de Zr. geruststellende woorden in de trant van: je kunt geen afstand doen van iets dat er nog niet is. Dus die keuze moet je nog maar eens bezien als het kindje er is.¹⁰⁹ Vanwege deze begeleiding beschuldigden de ouders van DI57 de zusters van Moederheil in eerste instantie van duwen richting behoud.

De begeleiding in Moederheil vond plaats via individuele gesprekken met de aanstaande moeder tijdens haar verblijf en via gesprekken met de ouders die af en toe langskwamen. In de steekproef van vroege dossiers zijn veel gespreksverslagen van de hand van de zuster, de speltherapeut en de maatschappelijk werkster te vinden. Deze laatste twee gingen ook vaak op huisbezoek bij de ouders van de aanstaande moeder en rapporteerden daar dan over. Ook die verslagen zitten in de dossiers.

4.2.2. Jaren zestig: een psychologisch kader dat begeleidt naar afstand

De jaarverslagen uit de jaren zestig laten zien dat het psychologisch kader van afstand doen in het belang van het kind het overnam in Moederheil. Al waren de directeur-psycholoog en de maatschappelijk werksters in die tijd van mening dat de aanstaande moeders geheel vrij waren om te kiezen wat hen het beste leek – zij voerden naar eigen zeggen non-directieve gesprekken – waren zij opgetogen over de groeiende afstandscijfers:

*'Door het feit, dat deze moeders zich vrij en open konden uitspreken over de afwerende gevoelens ten opzichte van hun kind, hun tegenwoordige leven en hun toekomstmogelijkheden, is het aantal afstandsgeschieden dan ook toegenomen. In de eerste plaats werd hiervan geprofiteerd door de kinderen zelf. De jonge kinderen konden hierdoor tijdig in een pleeggezin worden geplaatst. Enige moeders hielden nog wel contact met de psycholoog of de maatschappelijk werkster, maar kwamen niet op hun besluit terug. In de gesprekken werd zeer vaak de non-directieve methode toegepast.'*¹¹⁰

108 Archief Moederheil, Oasis, Folioschrift 1956-1958 (De bron die wij hier het Folioschrift noemen is handgeschreven, bestaat uit twee delen A4 harde kaft: 3180550448 PATIENTENBOEK 14 AUG 1950 T/M 3 JUN 1958, en 3180550449 PATIENTENBOEK 1958 T/M 1971).

109 Als de moeder van het meisje op bezoek is roept het meisje op een gegeven moment, volgens Zr. H : "Ik heb toch altijd gezegd dat ik 't kind niet wil." (rapport, z.d.) Daarna schrijft de zuster: 'Gezegd dat 't helemaal niet onze bedoeling is, DI57 bij 't kind te houden, als zij toont geen moeder te zijn, toen werd ze kalm.' (Opnameformulier/rapport, z.d., datum van opname: 29 januari 1957)

110 Jaarverslag Stichting Moederheil 1959, p.11.

Bestuur en staf waren er in de jaren zestig van overtuigd *'dat meer dan de helft van ongehuwde moeders afstand zou willen doen, [maar dat zij] daarin echter verhinderd wordt door externe factoren.'*¹¹¹ Het grotere aantal afstandsgevallen was volgens hen

*'een onmiddellijk gevolg van het feit dat de moeder die op Moederheil komt, de vrijheid krijgt, zelf te onderzoeken welke keuze in haar situatie de meest geschikte is. Hierbij kan zij natuurlijk hulp van anderen ontvangen. Met uitzondering van de als mindervolwaardig gediagnostiseerde meisjes, bestaat deze hulp over het algemeen niet uit het geven van adviezen, het uitstippelen van een te volgen gedragslijn, of het ontraden van een plan, dat eventueel niet overeenstemt met de mening van de hulp-verschaffende stafleden. Hoewel het hun [de stafleden] opvatting is dat afstand in de meeste gevallen het gunstigste is voor de ontwikkeling van de kinderen van ongehuwde moeders, willen zij dit niet als een programma aan de ongehuwde moeders opleggen.'*¹¹²

De begeleiding van de psycholoog en de maatschappelijk werkers bestond in de jaren zestig uit:

*'diagnostiek van de meisjes; met betrekking tot het centrale probleem afstand doen, maar [...] tevens met betrekking tot andere problemen van de meisjes, zoals hun geschiktheid om het eigen kind te houden, hun geschiktheid voor bepaalde beroepen enz.'*¹¹³

Daarnaast gaf de psycholoog algemene adviezen over het opnamebeleid van meisjes, adviezen over de groepssamenstelling en de groepsleiding, de tewerkstelling en scholing van meisjes. Bovendien deed hij mee aan de diagnostiek van de kinderen, en hield hij zich bezig met *de ontwikkeling van de kinderen en plaatsing in pleeggezinnen*. Al in het Jaarverslag over 1962 stond dat begeleiding naar afstand een antwoord was op de behoefte *'van de moeders zelf [om] zo snel mogelijk weer normaal in de maatschappij mee te functioneren'*.

In de taken van de maatschappelijk werkers zien we dezelfde focus, zij het wat meer omgeven door andere praktische aandachtsgebieden. Volgens het organisatie advies uit 1967 moesten zij zich vooral richten op *'de praktische mogelijkheden die er zijn voor de meisjes en kinderen'*¹¹⁴ in het kader van:

- 'Onderzoek en regelingen betreffende de maatschappelijke begeleiding van de meisjes.
- Onderzoek en regelingen betreffende de plaatsingsmogelijkheden voor meisjes (onder andere werkkring).
- Onderzoek en regelingen betreffende financiële uitkeringen aan meisjes.
- Adviezen aan en begeleiding van meisjes in verband met afstand doen.
- Adviezen betreffende groepssamenstelling en de leiding, tewerkstelling en scholing van de meisjes. [...].
- Onderzoek en regelingen plaatsing van kinderen in pleeggezinnen.
- Eventueel ontvangen van pleegouders'.¹¹⁵

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Jaarverslag Stichting Moederheil 1960, p.2.

¹¹³ Archief Moederheil, Oasis, 3180550453, A.H.M. Struik en C.Th.M. Olthoff, Rapport Organisatorische doorlichting stichting Moederheil, juli 1967. Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie te Nijmegen.

¹¹⁴ In 1967 vonden de onderzoekers van de universiteit van Nijmegen dat het verschil tussen psycholoog en maatschappelijk werkers in de praktijk van de jaren zestig te klein was. Zij pleitten voor een leidende rol van het psychologisch advies in de praktische begeleiding. Archief Moederheil, Oasis, 3180550453, A.H.M. Struik en C.Th.M. Olthoff, Rapport Organisatorische doorlichting stichting Moederheil, juli 1967. Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie te Nijmegen.

¹¹⁵ Ibidem.

De maatschappelijk werksters (in de jaren zestig waren het er twee in Moederheil) deden in verband met de laatste twee taken ook mee aan de teambespreking over de kinderen. Uit de steekproef van dossiers blijkt dat zij in de praktijk degenen waren die het vaakst met de ongehuwde moeder spraken. In de dossiers zitten altijd aantekeningen van die gesprekken van de maatschappelijk werkster. Soms is er een rapport van de psycholoog. Het is de vraag of alle vrouwen een gesprek hadden met de psycholoog. Uit de steekproef van dossiers blijkt dat als ze met de psycholoog spraken, dat eenmalig was. In het geval van afstand maakte de psycholoog naar aanleiding van dit gesprek en de stafbesprekingen met de maatschappelijk werkster een 'zogenoemd 'psychologisch rapport' op.

In het geval van afstand treffen we daarnaast altijd het (afstands)advies van de maatschappelijk werksters. In Moederheil werden de afstandsadviezen in de jaren zestig al voor de bevalling voorbereid. Het rapport en het advies lagen al klaar om als de vrouw bevallen was naar de Raad van de Kinderbescherming in Breda te sturen. Formeel had een vrouw nog zeker 3 maanden bedenktijd of – in het geval van minderjarigen – tot meerderjarigheid om op 'haar afstandsbesluit' terug te komen (zie Van der Klein en Bultman, 2022). Maar van die bedenktijd termijn hebben we in de jaren zestig in het archief van Moederheil weinig teruggezien. Met name in de steekproef en de stukken na 1962 hebben voornemens, adviezen en besluiten tot afstand in de praktijk van Moederheil een definitief karakter. Het lijkt wel alsof de tijdelijkheid en veranderlijkheid van een afstandsvoornemen niet meer werd getoetst. Zoals een jaarverslag uit 1961 het samenvatte:

'Gegeven het feit dat een zeer groot aantal ongehuwde moeders afstand wil doen, kunnen wij het als een taak beschouwen hen hierbij volgens de regels der kunst te helpen.'

De begeleiding van de moeders was in de jaren zestig het monopolie van psycholoog en maatschappelijk werksters. De rest van het personeel had er weinig zicht op en bemoeide zich er niet mee (zie ook paragraaf 1.2.3).

Specifiek beleid bij afstandsplannen: bevalling en opvolging

Moederheil had in de jaren zestig bij plannen van afstand andere protocollen op de plank liggen dan bij plannen van behoud. In de stukken hebben we deze protocollen niet als zodanig terug kunnen vinden, maar afgeleiden daarvan wel. Op een pagina van de website Brabant Cultureel – *getiteld De pijnlijke adoptiegeschiedenis van ongehuwde moeders in Moederheil* – wordt in verband met het protocol rond de bevalling de directrice van Moederheil in 1964 aangehaald. Zij zei in een KRO radio reportage destijds letterlijk:

'Wij gaan uit van de plannen van de meisjes en beïnvloeden ze dus niet.' Op de vraag of de moeders hun kind ook te zien krijgen, antwoord[de] zij: *'Nee, dat doen ze mede op ons advies. Ze maken het zichzelf alleen maar moeilijker als ze het zouden zien.'*

We hebben er in het archief weinig over kunnen terugvinden, maar getuige dit citaat van een directrice uit de tijd zelf, kregen vrouwen voor wie afstandsplannen waren gemaakt in Moederheil hun baby niet te zien. Een aanstaande moeder niet beïnvloeden betekende in de jaren zestig in Moederheil de moeder de kans geven om afstand te doen. Dat een eventueel voornemen tot afstand, daarmee onmiddellijk leidde tot een directe scheiding vanaf de bevalling, een bevalling waarin elk contact tussen moeder en kind vermeden moest worden is achteraf gezien op z'n minst opmerkelijk te noemen. Achteraf hebben afstandsmoeders in de media aangegeven dat dat toen (en nu ook nog) als behoorlijk traumatisch en als dwang naar afstand is ervaren (zie Bultman en Van der Klein, 2022).

Na het vertrek van de moeder zag Moederheil het ook als taak om 'het meisje te volgen in haar nieuwe omgeving'.¹¹⁶ Getuige de notulen van de wekelijkse stafbesprekingen gebeurde dat alleen als afstand aan de orde was. Uit de stukken blijkt dat dan niet alleen de moeder gevolgd werd, maar ook wat er met het kind gebeurde. In de notulen van de stafbesprekingen vinden we korte notities als:

'kwestie baby zal door R.v.K.B. worden gezien'

'Na bevalling deze kwestie onmiddellijk ter behandeling bij de R.v.K.B. te Breda doorgeven'

'advertentie voor pleeggezin plaatsen'

'In overleg met de reclassering Arnhem zal het meisje 2 maanden uiterlijk "als werkende Ong moeder" in ons huis verblijven – van ons uit zal geadviseerd worden bij welke confectiezaken zij kan solliciteren.'¹¹⁷

En in 1963/1964/1965 wordt er Onder de titel van *Kindjachternaam biologische moeder* per moeder en kind steeds minutieus een nieuwe gebeurtenis ingeschreven in een document rond de (afstands)geschiedenis van moeder en kind. Zo'n document kon wel uitgroeien tot 4 á 6 pagina's; er werd steeds weer een korte notie toegevoegd van binnenkomst in Moederheil tot latere adressen, verhuizing, verblijfplaatsen van moeder en kind et cetera.¹¹⁸

In de loop van de jaren zestig bleven er in Moederheil twee scenario's over om uit te kiezen voor de toekomst van het kind: *behoud in de familiekring* of *afstand ter adoptie* (vanaf 1962 ook zo benoemd zie paragraaf 4.1). Afhankelijk van het pad waar de aanstaande moeder bij aankomst in het tehuis in terecht kwam, werd de bevalling, de kraamtijd en de nazorg geregeld. Op een gegeven moment waren ook de babykamers verdeeld over die voor afstandsbaby's en die voor behoudsbaby's. In het jaarverslag over 1969-1970 wordt letterlijk geschreven over twee typen kinderen: '*behoudkinderen*' en '*afstandskinderen*'. Gemotiveerd door het belang van afstand voor het kind en wat daar allemaal bij meespeelde voor de moeder, werden afstandsmoeders en behoudmoeders anders behandeld in Moederheil (zie ook hoofdstuk 5). Pas in 1971 komen we in het archief schoorvoetend weer een derde mogelijkheid tegen: de zogeheten *ambivalente afstand*.¹¹⁹

4.3. Afstand ter adoptie?

Vanaf 1962 spreken de jaarverslagen van Moederheil van (de categorie) *afstand ter adoptie*.¹²⁰ Dat doet vermoeden dat vanaf toen tegen de moeders die afstand deden, of dat voornemen hadden, werd gezegd dat hun kind zo spoedig mogelijk in een adoptief gezin met een vader en moeder geplaatst zou worden: de kinderen werden afgestaan met als doel adoptie. Afstandsmoeders hebben die ervaring in de media ook naar voren gebracht (zie krantenonderzoek van Bultman en Van der Klein, 2022). Een anonieme

¹¹⁶ Jaarverslag Stichting Moederheil 1958.

¹¹⁷ Archief Moederheil Oasis, 3180550454, BOEKJE NOTULEN BESTUURSVERGADERINGEN (=stafbesprekingen), Vergadering 21 oktober 19'59.

¹¹⁸ Archief Moederheil Oasis, 3180550449, Klapper met losse briefjes PATIENTENBOEKJE II, (1964) 1965-1966.

¹¹⁹ Notulen van de vergadering over samenwerking tussen Raad voor de Kinderbescherming, Breda en de ongehuwde Moederzorg, Breda gehouden op 18 maart 1971 in Moederheil. in Archief Moederheil, Oasis, 3180550447 HANGMAP VANAF 50ER JAREN DOELGROEPEN NIEUWE OPZET ONGEH MOEDERZORG, 1954-1976.

¹²⁰ In de verkenning uit 2017 is deze sturende woordcombinatie zonder commentaar overgenomen om het denken en doen over afstand in Nederland tussen 1956 en 1984 te beschrijven. Zie Kok et al, 2017.

afstandsmoeder (leeftijd onbekend) die eind jaren zestig afstand deed na een bevalling in Moederheil, vertelde in *De Gelderlander* dat zij kort na de bevalling had geïnformeerd hoe het met haar dochter ging:

'Mij werd verteld dat het heel goed ging met mijn dochter en dat zij was geplaatst bij een fijn gezin. Achteraf heb ik begrepen dat dit niet waar was. Ze hebben tegen me gelogen. Ze was in een tehuis waar ze werd verpleegd van juli 1969 tot maart 1970. Ik wist niet beter dan dat het goed ging met mijn kindje, maar niemand vertelde me dat zij al die maanden in Moederheil was. Ik dacht dat ze allang was geadopteerd'.¹²¹

Dat het zo lang duurde eer de kinderen in een ander gezin geplaatst werden is een doorn in het oog van de voormalige cliënten van Moederheil die in de pers aan het woord komen.

Maar er lagen volgens het archief geen lijsten met adoptiegezinnen klaar en uit de steekproef van dossiers in Moederheil blijkt ook dat er inderdaad vaak nog wat tijd overheen ging eer er een goed adoptief gezin gevonden was. De steekproef van dossiers in ons onderzoek en de jaarverslagen uit de jaren zestig laten zien dat veel kinderen in Moederheil langer moesten wachten op adoptie dan de drie maanden bedenktijd die een definitieve afstandsverklaring vroeg. Moederheil was al trots als ze de wachttijd tot 6 maanden kon beperken.

De begeleiding van Moederheil was in de onderzoeksperiode wel betrokken bij het zoeken naar gezinnen die voor het afgestane kind konden zorgen. Uit de aantekeningen van de stafbesprekingen blijkt zelfs vrij intensief. Zo'n gezin noemden de medewerkers geen adoptiegezin maar een (tijdelijk) pleeggezin. Het woord *adoptie* komt opvallend weinig terug in de archiefstukken van Moederheil. In de wekelijkse stafbespreking wordt bijvoorbeeld gesproken over het

'huisbezoek [van de speltherapeute aan] in een pleeggezin te Weesp waar het kindje van T. zou komen. Het is een prima gezin, maar of het geschikt zal zijn om het kindje van T. staat nog te bezien'.¹²¹

Om tot plaatsing in een pleeggezin over te gaan moest het kind eerst *'toevertrouwd zijn'* aan de (regionale) Raad voor de Kinderbescherming in Breda. Vervolgens moesten zowel het kind als het gezin beiden in orde bevonden worden, en geschikt voor adoptie. Dat toevertrouwen aan de Raad was in de praktijken van Moederheil vrij gemakkelijk te realiseren en ook blijkt in het archief dat er wel pleeggezinnen te vinden waren – al ging dat niet altijd even snel. Maar in het archief blijkt *de geschiktheid* van het kind een groter probleem. Zoals in paragraaf 3.3.1 staat beschreven deed men nauwkeurig onderzoek naar de ontwikkeling van de kinderen en bleek begin jaren zeventig dat behoudskinderen zich over het algemeen beter ontwikkelden dan afstandskinderen. Veel kinderen die in Moederheil gescheiden waren van hun biologische moeder, waren beschadigd in hun ontwikkeling.

Aan de match tussen toekomstig gezin en kind werd niet altijd evenveel aandacht besteed. Een kennismaking tussen kind en pleeggezin vond soms, maar lang niet altijd plaats in de context van Moederheil. In de aantekeningen van de stafvergadering van 2 maart 1960 bijvoorbeeld staat met zoveel woorden:

'F. zal vrijdag naar een pleeggezin worden overgeplaatst zonder verdere kennismaking. [medewerker Moederheil] zal zich met K.B. [Kinderbescherming] Breda in verbinding stellen'.¹²²

121 3180550454 BOEKJE NOTULEN BESTUURSVERGADERINGEN, 1959-1962, 24 februari 1960.

122 Archief Moederheil Oasis, 3180550454, BOEKJE NOTULEN BESTUURSVERGADERINGEN (=stafbesprekingen), Vergadering 2 maart 1960.

4.3.1. Betaald voor adoptie kinderen?

In het *Zwartboek* van Eugenie Smits van Waesberge (2020) vertelt Anna dat het een *publiek geheim* was dat er in Moederheil door adoptieouders betaald werd voor kinderen in de periode 1965-1970. Waarschijnlijk komt dit *publieke geheim* de wereld in via berichtgeving in kranten over een rechtszaak uit 1969 – waar we in paragraaf 1.2.3 al kort over geschreven hebben.¹²³ In de archiefstukken van Moederheil die over financiën gaan (kasboeken, inkomsten et cetera) hebben we geen verwijzingen kunnen vinden naar betalingen voor adoptie van kinderen. Er zijn wel eens inkomsten in verband met een 'baby', maar dit kan ook over vergoeding van uitzonderlijke verpleegkosten gaan.¹²⁴ Archieven en Jaarverslagen zijn echter niet de meest voor de hand liggende bronnen om dit soort misstanden op het spoor te komen. In het jaarverslag over 1969 vinden we geen woord over de rechtszaak rond betalingen voor adoptie waar Moederheil toch zeker wel iets mee te maken had. En ook in de plakboeken met krantenknipsels komen die over de rechtszaak niet voor.

De rechtszaak in 1969

De rechtszaak die in 1969 bij de Rechtbank Breda liep, draaide om Willem Adriaan van W., een ambtenaar die bij de Raad voor de Kinderbescherming Breda werkte als secretaris. Hij was tevens *directeur van het bureau van de raad voor de kindbescherming*. Van W. werd veroordeeld omdat hij in de periode 1964-1968 fraudeerde met adoptiezaken. Hij had pleegouders voor vele duizenden gulden opgelicht (in totaal ging het om 6000 tot 8000 gulden). Hij vroeg (en kreeg) geld van aanstaande pleegouders – voor hun gevoel – in ruil voor het kind. De pers schreef:

*'Van een echtpaar, dat een pleegkindje kreeg, had de verdachte f1500 ontvangen door een verhaal op te hangen, dat zij de kosten van de bevalling en de verpleging van de – ongehuwde – moeder van het kindje [...] moesten betalen. Ook van andere aanstaande pleegouders had hij bevallings- en verpleegkosten gevraagd (respectievelijk f762 en f412). Het betrof rekeningen van Stichting Moederheil.'*¹²⁵

Er spanden vier (potentiële) pleegouders een zaak aan. In één geval had Van W. zelf een richtlijn opgesteld dat er bij elke adoptie een vergoedingsbedrag betaald moest worden door de pleegouders. In drie gevallen werd hem ten laste gelegd dat hij pleegouders de kosten van de bevalling en verpleging van de ongehuwde moeders – in Moederheil – had laten betalen, terwijl die kosten al door anderen waren voldaan (namelijk door het Rijk en de ouders van de ongehuwde moeder).

Van W. voerde aan dat hij handelde op verzoek van Moederheil; in één geval zou hij het geld ook aan de directrice van het tehuis hebben gegeven. De directrice en maatschappelijk werkster van Moederheil verschenen ook voor de rechtbank en zeiden hiertoe beslist geen opdracht gegeven te hebben. In het artikel van *De Tijd* 'Fraude schaadt naam kindbescherming' werd gesproken van:

'een zware en onaangename zaak omdat het hier een hoofd-ambtenaar van het departement van justitie betreft die in zijn vertrouwenspositie niet alleen de goede naam van de Nederlandse ambtenaren in discrediet heeft

¹²³ Zie bijv. 'Frauderende ambtenaar kindbescherming veroordeeld.' *De Tijd*, 29 april 1969.

¹²⁴ Archief Moederheil, Oasis 3180550452 KASBOEK 1960, Voor Baby L. krijgt Moederheil in januari 1960 (blz 6) 776 gulden.

¹²⁵ Nog checken uit welk artikel: 'Frauderende ambtenaar kindbescherming veroordeeld.' *De Tijd*, 29 april 1969; Van onze verslaggever, 'Kinderbescherming slechte naam toegebracht. Een jaar en drie maanden geëist' *Algemeen Handelsblad* 15 april 1969; Van een onzer verslaggevers, 'Aanstaande pleegouders opgelicht. Eis: 1 jaar en 3 maanden' *Het Vrije Volk*, 15 april 1969; Van onze correspondent, 'Fraude schaadt naam kindbescherming. Secretaris inde niet-bestaande rekeningen', *De Tijd* 15 april 1969.

gebracht, maar in het bijzonder ook de Nederlandse kinderbescherming, die het vooral toch moet hebben van vertrouwensrelaties, een deuk heeft toegebracht.¹²⁶

Van W. werd direct ontslagen, kreeg 10 maanden gevangenisstraf en met de 5000 gulden die door justitie in beslag was genomen kregen *'de in de dagvaarding genoemde personen hun schade vergoed'* (*De Tijd*, 29 april 1969). Ondertussen voedde deze zaak echter ook verhalen over Moederheil, net als overigens een documentaire uit 1964 die zich bezig hield met de vraag *waar de adoptiekindertjes vandaan kwamen?* En die om daar iets over uit te leggen beelden uit Moederheil gebruikte.

126 'Fraude schaadt naam kinderbescherming. Secretaris inde niet-bestaande rekeningen', *De Tijd* 15 april 1969.

5 Sturing, druk en dwang in de Moederheil-dossiers

In steekproef die wij hebben kunnen bekijken zitten 14 dossiers uit de periode 1956-1962 en 20 dossiers uit de periode 1963-1972. Hieronder doen we verslag van wat we in deze dossiers aantreffen. Een rode draad in de totale steekproef is dat er naast de aanstaande moeder bijna altijd (andere) sturende actoren in het dossier aanwezig zijn en dat die anderen vaak meer macht hebben dan de moeder zelf. Naast de professionals en – in de jaren vijftig – de zusters, waren ook de familieleden, in het bijzonder de ouders van de vrouw in kwestie, nadrukkelijk in beeld met hun wensen. Misschien in de vroegere periode nog wel meer dan na 1962. Een voorbeeld daarvan zijn de ouders van DI57. DI57 was volgens de zuster van Moederheil zo bang voor haar ouders dat zij na de bevalling: *'Van 't kindje niets wilde weten, ook niet voeden. Als ik er een of ander over zeg, voel ik heel goed dat ze dit alles doet uit angst voor haar ouders',* schreef de zuster. Als haar ouders later in het traject het kind toch welkom willen heten schrijft de zuster in het rapport:

'Als ik [zr.] dit haar vertel is ze blij. Vraagt om 't kindje bij zich te mogen hebben en er zelf voor te mogen zorgen. Ze is nu erg opgelucht.'

Ouders konden flink dwingend zijn in het leven van de moeders die in Moederheil werden opgenomen.

Een tweede rode draad in de gehele steekproef – de gehele onderzoeksperiode – is dat we in Moederheil geen verschil hebben gezien tussen de omgang met meerder- en minderjarige ongehuwde moeders. In de onderzoeksperiode is de 21ste verjaardag het moment dat de ongehuwde moeder meerderjarig wordt en men zou vanuit het huidige denken over regie en zelfstandigheid (wellicht) verwachten dat een aanstaande moeder bij meerderjarigheid ook meer keuzevrijheid zou worden gegund dan bij minderjarigheid. Dat was niet het geval. In Moederheil was ongehuwd moederschap tout court reden tot intensieve begeleiding. Bij ongehuwd moederschap kwam in het tehuis - bij minder- en bij meerderjarige vrouwen - al gauw de vraag op of de vrouw in kwestie wel een *'echte moeder [kon] zijn voor het kindje'* (CE57).

Wel is er naar aanleiding van de steekproef van dossiers een verschil op te merken tussen de jaren vijftig en de jaren zestig. In de latere periode zien we een groter aandeel afstandsgevallen dan in de vroege periode. Tussen 1956 en 1962 zijn er 2 cases (van de 14 = 14%) waarin afstand gedaan wordt van het kind (1x onder protest en 1x in het geval van een weduwe van 43 die al 5 kinderen heeft). Tussen 1963 en 1972 gaat het in 12 dossiers (van de 20 = 60%) om afstand. De percentages in de steekproef zijn vanzelfsprekend toevalliger dan de percentages op basis van de jaarverslagen die we in de tabel in paragraaf 4.1 presenteerden. Maar in beide bronnen is het destijds steeds meer gevoelde belang terug te zien van de plaatsing van het kind in een *normaal gezin*. In een enkel dossier is de spanning tussen de verschillende benaderingswijzen van ongehuwd moederschap voelbaar. Zoals in het dossier van de 26-jarige CE57, waarin de ene professional op voorhand afstand doen adviseert, terwijl de andere professional de kraamtijd wil afwachten en de moeder de mogelijkheid wil geven om voor behoud te gaan. De Moederheil medewerker die de nieuwe psychologische georiënteerde stroming vertegenwoordigde stelde in dit dossier: *'dit meisje zal toch nooit een echte moeder zijn voor het kindje'*. De moeder

had vroeger zelf onder toezicht gestaan, dat speelde hier wellicht ook mee. Terwijl de maatschappelijk werkster van de oude garde samen met de zuster uit Moederheil zei:

'Er kan nu nog geen beslissing genomen worden omdat [CE57] nu niet weet hoe ze er straks over zal denken als het kindje er eenmaal is. [CE57 ...] wil haar zoontje niet perse afstaan.

CE57 maakte uiteindelijk behoud mee, na enige omzwervingen van moeder en kind. Tien dagen na de bevalling vertrok zij uit Moederheil, zocht een baantje bij de snackbar maar bleef haar kind bezoeken. Het kind werd voorlopige toevertrouwd aan RvKB Rotterdam. Uiteindelijk scheef de moeder zich in bij een huwelijksbureau en nam na haar huwelijk het kind bij zich in huis. Ook in de jaren zestig kwam deze gang van zaken ook nog wel eens voor, als de ongehuwde moeder na haar bevalling alsnog trouwde. Maar in de meeste Moederheil-dossiers van de latere periode lag het advies van afstand doen meer voor de hand, dan het advies van behoud. Wat in Moederheil eind jaren vijftig begonnen was als *'een experimentele fase in de behandeling van de ongehuwde moeder en haar kind'*¹²⁷ groeide uit tot een norm:

*'de idee, dat moeder en kind onverbreekelijk bij elkaar horen [werd] niet meer als vaststaand principe [...] gehuldigd.'*¹²⁸

5.1. Steekproef 1956-1962: veel behoud

In de vroege steekproef Moederheil-dossiers 1956-1962 zijn de zusters op de eerste hand bij het zoeken naar oplossingen bij ongehuwd moederschap. Zij gingen in gesprek met de moeder en het netwerk van het *'meisje'* en zij zochten in samenwerking met maatschappelijk werksters en speltherapeute pragmatisch naar de beste omgeving voor moeder en kind na de kraamtijd. Er zijn 6 minderjarige moeders in de steekproef (van 15, 16, 17, 18 en 2 van 20 jaar) en 8 meerderjarige moeders (22, 23, 25, 26, 28, 30, 32 en 43 jaar oud). Het aantal keer dat de moeder haar kind behoudt en in familiekring opvangt is in de eerste groep 5x en in de tweede groep 6x. In een aantal gevallen (DE57) is het onduidelijk of het uitdraait op afstand of behoud. Hieronder gaan we in op de diverse scenario's die in deze eerste periode mogelijk waren in Moederheil. Het valt op hoe voortvarend, vastbesloten en in samenwerking met de directe omgeving van de zwangere vrouw de zuster van Moederheil in deze dossiers de begeleiding ter hand nam.

5.1.1. Behoud direct na de kraamtijd

Uit de dossiers blijkt dat vrouwen eind jaren vijftig makkelijker konden kiezen voor behoud als de omgeving open stond voor een terugkomst van moeder en kind. De 32-jarige EE58 had dat geluk. Ze was in 1958 zwanger geworden van een getrouwde Britse militair die wilde scheiden, maar zijn katholieke vrouw stond dat niet toe. De man kwam elke 14 dagen naar Nederland. Hoewel het *meisje* veel zorgen had *en inzag dat haar vooruitzichten voor de relatie niet gunstig waren*, was ze volgens de stukken na de bevalling *zeer blij met het kindje*. De maatschappelijk werkster van Moederheil hielp met het krijgen van werk en woning waardoor moeder en kind al na één maand na de bevalling konden vertrekken naar haar ouderlijk huis in de wetenschap dat haar toekomstige werkgever *heel discreet* met haar situatie om zou gaan.

127 Punt 1 van 'Verslag aanvullend sociaal-psychologisch onderzoek', 1963 in Archief Moederheil, Oasis, 3180550447.

128 Ibidem.

Er waren nog twee dossiers waarin de moeder – beiden meerderjarig – zwanger was geworden van een getrouwde man waarmee geen huwelijk mogelijk was. De al eerder besproken DI57 en gediplomeerd kraamverzorgster AI57. AI57 ging een maand na de bevalling in Moederheil met haar kind bij haar getrouwde broer inwonen. Zij zou haar geld gaan verdienen als verkoopster. Volgens de zuster voelde ze zich niet thuis in Moederheil en zouden haar ouders haar altijd helpen. De zuster liet haar node gaan, het liefst had ze haar nog twee maanden in Moederheil gehad voor de borstvoeding en om op krachten komen.

Ook de 28-jarige FE58 kon snel na de bevalling naar haar ouderlijk huis. Ze was na een huisbezoek van de zuster en de maatschappelijk werkster van Moederheil opgenomen in het tehuis: dat was praktisch voor de bevalling en de kraamtijd, omdat het thuis te druk was met kleinere broertjes en zusjes. Ook zij ging niet trouwen met de verwekker – een 22-jarige jongen die protestant was en het vaderschap ontkende. En ook zij had een werkgeefster die alles voor haar wilde doen. Vanaf het begin, de aanmelding bij Moederheil was duidelijk dat FE58 haar kind zou behouden.

De twee minderjarigen die in de vroege periode de kans kregen hun kind te houden waren BE57 (15 jaar) en EI58 (17 jaar) BE was zwanger geworden van de zoon van de onderwijzer (17 jaar). Haar huisarts had een bevalling in het ziekenhuis onder narcose geadviseerd 'om de moederlijke gevoelens te verminderen en daarna het kind onmiddellijk weg te brengen'.¹²⁹ De moeder van het meisje was het daar niet mee eens en raadpleegde de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch. Deze raad adviseerde een verblijf in Moederheil. In Moederheil pakte zr H. de begeleiding. Zij zocht de oplossing samen met het meisje, de pastor en de ouders van het meisje in behoud, zonder contact met de verwekker. De verwekker zag ook nog andere meisjes namelijk. Aan de ouders van de verwekker vroegen zij een bijdrage om het verblijf in het tehuis te betalen. Moeder en kind verlieten Moederheil samen, drie maanden na de bevalling gingen zij naar het ouderlijk huis.

EI58 was stikster bij een kinderwagenfabriek en kreeg rond de bevalling ziekingeld dat samen met de bijdrage van de GDSZ verblijf in Moederheil mogelijk maakte. De verwekker (naam en adres waren bekend) *had haar in de steek gelaten*. Ze kreeg een nieuwe vriend, sinds sep/okt 1957 haar verloofde, en latere echtgenoot die het kind wettigde. Het meisje wilde vanaf het begin het kind houden, en haar ouders hielpen haar daarbij. Hoewel ze bij de verloofde twijfels hadden – wist hij wel waar hij aan begon en wat het allemaal zou betekenen? – waren ze voor een huwelijk en faciliteerde de vader van het meisje woonruimte voor het gezin (zie ook paragraaf 3.4.1).

5.1.2. Behoud van het kind na omzwervingen

In de bekeken dossiers kwam het in deze periode ook een aantal keer voor dat moeder en kind uiteindelijk samen de toekomst deelden, maar dat het wel even duurde eer het zover was. De kinderen van CE57 (26 jaar), AE57 (20 jaar), BI57 (16 jaar) en FI59 (18 jaar) moesten respectievelijk twee jaar, 7 maanden, anderhalf jaar en een jaar wachten voor ze met hun moeder herenigd werden. Bij allemaal heeft het feit dat er een huwelijk in het verschiet lag, hun kans op een leven met de biologische moeder vergroot. De minderjarigen hadden te maken met ouders (AE57 en FI59) of instanties (bij BI57 was het de Raad voor de Kinderbescherming Eindhoven) die in eerste instantie een huwelijk met de verwekker niet zagen zitten. Het is in deze dossiers dan ook vaak de vertraging van het huwelijk die zorgt voor een (weliswaar

129 Uit Verslaglegging /intake dossier BE57.

tijdelijke, maar in het kader van de hechtingsmogelijkheden best lange) scheiding tussen moeder en kind. Dat het kind uiteindelijk toch weer bij moeder terecht kwam, komt omdat in al deze gevallen:

- de moeder vanaf de aankomst bij Moederheil zei dat zij het kind graag wil houden,
- dat het binnen de moeilijke omstandigheden zelfbewuste vrouwen waren en
- dat zij na de bevalling aan de zusters en het maatschappelijk werk van Moederheil lieten zien dat ze van het kind hielden.

FI59schreef bijvoorbeeld in een brief aan haar ouders:

'Jullie moeten je maar niet zo dik maken over de naam van het kind, dat doen jully toch ook niet bij de getrouwde. Ik moet dat zelf weten, maar ik zal het noemen als het een meisje is [fam. naam verwekker ...] en als het een jongen is [fam. naam verwekker]. Eerst wou ik het anders noemen, dat zal T. jully wel hebben verteld. Trouwens als pa niet kan komen als het naar de Fam. [verwekker] heet, dan moet er met de bevalling maar geen mens komen, ook mijn broers niet, want dan hebben jully aan het kind ook een hekel, en dan heb ik liever dat het geen mens ziet. En ik laat mij niks aan de mouw spelden. Want dat zoek ik zelf wel uit.' (Handgeschreven brief van FI59 aan haar ouders, d.d. 7 januari 1959)

Bij FI59 speelde de Ver. voor R.K. Gezinsvoogdij een dubieuze rol met haar advies aan de vader van het meisje om de Raad voor de Kinderbescherming in te schakelen voor zijn *moeilijkheden (met het huwelijk)*:

*'Het is mogelijk, dat deze Raad de Kinderrechter om een ondertoezichtstelling verzoekt. Na uitspraak van de ondertoezichtstelling kan een huwelijk worden gestuit (tegengehouden) indien dat in het belang is van de minderjarige. Bovendien kan de Kinderrechter het meisje verplichten naar "Moederheil" te gaan. Legt u echter niet te veel de klemtoon op het geloofsverschil, maar meer op het gedrag van de jongeling [verwekker]. De Raad voor de Kinderbescherming is een overheidslichaam, dat zich buiten geloofskwesties houdt. U kunt het verschil in geloof wel aanvoeren als motief, maar dan niet bij uitsluiting.'*¹³⁰

5.1.3. Afstandsplannen: een minderheid

In de begeleiding in deze periode waren afstandsplannen in de minderheid. In de steekproef van de vroege periode hebben we drie dossiers gevonden waarin gestuurd werd op afstand. In het eerste geval – dat van de 25-jarige CI57 ging het om sturing in verband met haar tweede kind. Haar eerste kind waar ze veel van hield was haar al *ontnomen* en daar was zij woedend over volgens de zuster. CI57 werd in het dossier *debiel* genoemd (door de maatschappelijk werkster van de Raad voor de Kinderbescherming Den Haag). Maar in Moederheil was zij heel duidelijk dat ze niet nog eens door alle *tramelant heen wilde*. Daarom wilde ze nu het tweede kind – ondanks gevoelde behoudswens – maar direct afstaan en in een pleeggezin hebben. Haar tweede kind overleed echter snel na de bevalling en daardoor verstomde het gesprek over overstand en behoud. Na vertrek bedankte CI57 Moederheil persoonlijk in brief en vroeg zij om een *prentje* van het kind, ook praatte zij over de begrafenis en het zoeken naar werk.

De twee andere gevallen speelden aan het eind van de vroege periode in 1962: een weduwe van 43 jaar kwam binnen op de dag van de bevalling onder een andere naam om afstand te doen van het kind. Ze had al vier kinderen. Deze nieuwe baby ging binnen 7 dagen via de Raad voor de Kinderbescherming

¹³⁰ Dossier FI59, Brief van de Vereniging voor R.K. Gezinsvoogdij en Patronage in Zeeland aan de vader van het meisje, d.d. 12 juli 1958.

Breda naar pleegouders in de buurt. De weduwe, Moederheil en de Raad wisten allemaal dat het zo zou lopen.

In het geval van de 20-jarige GI62 gebeurde de afstand onder protest. GI62 had haar kind graag willen houden en ging zelfs zover dat zij en haar vriend het kind met kerstmis van dat jaar uit Moederheil ontvoerden en daarmee de krant haalden.¹³¹ Twee weken later (op 6 januari) bracht ze het onder begeleiding van de politie weer terug naar Moederheil. Haar kind is daarna naar een voor de moeder onbekende locatie gebracht. Waarschijnlijk speelde in deze zaak mee dat GI62 zelf onder voogdij stond van de Katholieke Commissie voor Kinderbescherming Helmond. Daar was zij in 1955 als 13-jarige tijdelijk aan toevertrouwd.

5.2. Steekproef 1963-1972: sturing, druk en dwang

In de steekproef van dossiers uit de latere periode 1963-1972 (in totaal: 20 dossiers) zijn we twaalf moeders tegengekomen die afstand deden en acht die hun kind behielden. Hieronder gaan we in op de verschillende scenario's van sturing en uitkomst die we in de dossiers tegenkwamen. Zoals de steekproef uit de dossiers illustreert, verliep het proces dat moeder en kind tijdens en na hun verblijf in Moederheil doormaakten per geval op een andere manier. De manier van begeleiden was wel steeds hetzelfde, zoals in paragraaf 4.2 al werd beschreven.

5.2.1. Sturing richting afstand, met uiteindelijk behoud

Jl63 was vijftien jaar oud toen ze zwanger raakte van een man van zeventenvijftig die vaak bij de ouders over de vloer kwam. Toen de huisarts hoorde van haar situatie, deed hij aangifte tegen de man, die op het moment dat Jl63 in Moederheil terecht kwam, in het huis van bewaring zat. Vóór de bevalling werd Jl63 door meerdere personen gestuurd richting afstand. Allereerst door haar eigen pastoor, zoals zij in een gesprek aan de maatschappelijk werkster van Moederheil vertelde: *'de pastoor vindt dit [afstand doen] het beste, ik moet maar opnieuw beginnen'*.¹³² Ook was er sturing vanuit de staf van Moederheil. In een rapport van een teambespreking werd Jl63 beschreven als

'een meisje zonder enig normbesef – niet betrouwbaar – zwak begaafd – dominerend – zal trachten altijd haar zin door te drijven. Lijkt onschuldig, maar is het zeker niet'.¹³³

Het advies was om het meisje na de bevalling in een tehuis te plaatsen (*'Na bevalling langere tijd internering b.v. Rijsbergen'*¹³⁴) en wat betreft het kind luidde de conclusie: *'afstand zou te adviseren zijn'*.¹³⁵

Een week na de bevalling vertrok Jl63 uit Moederheil. Rond die tijd was er een gesprek tussen Moederheil en iemand van de Regionale Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch. Hierover werd genoteerd: *'deze [de Regionale Raad] zullen trachten een O.T.S. [ondertoezichtstelling voor het kind in dit geval waarschijnlijk] uit te lokken'*.¹³⁶ Anderhalve maand na de geboorte werd het kind voorlopig aan de Raad toevertrouwd.

¹³¹ 'Moeder "ontvoerde" kind; in de cel!', *De Waarheid*, 8 januari 1963.

¹³² Dossier Jl63, Aantekeningen Moederheil, 5 mrt. 1963.

¹³³ Dossier Jl63, Teambespreking, 9 mei 1963.

¹³⁴ Dossier Jl63, Teambespreking, 9 mei 1963.

¹³⁵ Dossier Jl63, Teambespreking, 9 mei 1963.

¹³⁶ Dossier Jl63, Aantekeningen Moederheil, 1 juni 1963.

Nadat JI63 Moederheil had verlaten, kwam zij nog een aantal keer op bezoek bij haar kind in het Kinderhuis. Bij één van die bezoeken, zo'n 3,5 maand na de geboorte, sprak men met haar over *'eventuele plaatsing van het kindje in een gezin'*.¹³⁷ Hierover zei JI63: *'Dit is misschien wel het beste'*.¹³⁸ Ze gaf aan het kind eigenlijk bij zich in huis te willen hebben, maar leek zich neer te leggen bij de situatie: *'ik wil het graag thuis hebben, maar dat gaat toch niet'*.¹³⁹ Ongeveer tien maanden na de geboorte – het kind zat toen nog steeds in het Kinderhuis – adviseerde de psycholoog van Moederheil aan de Raad *plaatsing in een pleeggezin om affectieve verwaarlozing van het kind te voorkomen*.¹⁴⁰ Volgens het psychologische denkkader van waaruit hij redeneerde, was *pleeggezinplaatsing* in het belang van het kind. Om een niet nader genoemde reden bleef het kind echter nog lange tijd in Moederheil.

Rond de tijd dat de psycholoog zijn advies uitsprak kreeg JI63 verkering met een *'keurige' jongen*, die het kind wilde erkennen.¹⁴¹ Zoals al eerder gezegd in paragraaf 3.3. was in sommige gevallen (zie ook QI69, hieronder), een huwelijk tussen de moeder en een geschikt bevonden man, al dan niet de *'verwekker'*, een factor die ervoor zorgde dat het kind met moeder en echtgenoot mee naar huis kon. In het geval van JI63 ging het uiteindelijk anders, maar wie weet hielp de verkering toch. Bijna 2,5 jaar na de geboorte gaf JI63 aan dat het kind *'voor vast'* meekon naar haar ouderlijk huis.¹⁴² De directrice van Moederheil correspondeerde hierover met de Raad, die naar aanleiding van een bezoek van JI63 aan de Raad, liet weten hier *'geen bezwaar'* tegen te hebben.¹⁴³ Ook stelde de Raad voor dat de moeder van JI63 als voogdes van het kind benoemd zou worden.¹⁴⁴

Na een verblijf van bijna 2,5 jaar in Moederheil – dus ruime tijd nadat de psycholoog het risico op *'affectieve verwaarlozing'* had gesignaleerd – was er een oplossing voor het kind gevonden. Op basis van dit voorbeeld zien we dat een *voorlopige toevertrouwing aan de Raad* in Moederheil wel snel werd gemaakt, maar niet per se *'afstand'* betekende – hoewel een langdurige scheiding van moeder en kind niet uitgesloten was.¹⁴⁵ Pas toen het kind *'voor vast'* mee kon naar het ouderlijk huis van JI63, gaf de Raad toestemming om het kind uit Moederheil mee te nemen. Van hoe de situatie verder verliep wordt geen verslag gedaan in het dossier.

In eerste instantie sturen op afstand, huwelijk maakt behoud mogelijk

Een andere case waarin sturing op afstand aan de orde is, met een uiteindelijke uitkomst van behoud, speelde in 1969. Moeder QI69, die zelf onder toezicht stond en vóór haar komst naar Moederheil in een internaat zat, werd op haar zeventiende zwanger van haar vriendje, met wie ze meer dan een jaar *verkering* had. Het stel wilde trouwen, maar haar ouders waren daar tegen – wat uiteindelijk leidde tot haar besluit om *voorlopig afstand te doen*. De maatschappelijk werkster van Moederheil beschreef het dilemma van QI69 als volgt:

137 Dossier JI63, Ontwikkelingsrapport van het kind, 14 sep. 1963.

138 Dossier JI63, Ontwikkelingsrapport van het kind, 14 sep. 1963.

139 Dossier JI63, Ontwikkelingsrapport van het kind, 14 sep. 1963.

140 Dossier JI63, Bevindingen uit onderzoek en observatie van het kind, 12 mrt. 1964.

141 Dossier JI63, Aantekeningen Moederheil, 22 mei 1964.

142 Dossier JI63, Brief van de directrice van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch, 25 okt. 1965.

143 Dossier JI63, Brief van de secretaris van de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch aan de directrice van Moederheil, 29 okt. 1963; Brief van de secretaris van de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch aan de ouders van JI63, 29 okt. 1963.

144 Dossier JI63, Brief van de secretaris van de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch aan de ouders van JI63, 29 okt. 1963.

145 Dit zien we ook terug in het dossier van JE65: hoewel haar kind twee dagen na de bevalling werd toevertrouwd aan de Raad, kwam de moeder de dag daarna terug op haar besluit, en behield zij uiteindelijk het kind.

'Als [QI69] zou beslissen zo zij zelf graag wilde, zou zij met [haar vriend] trouwen. Zij geeft nog steeds erg veel om hem. Ook [haar vriend] doet alle mogelijke moeite tot een huwelijk. De ouders van [QI69] echter zijn tegen een huwelijk en verdere omgang met [haar vriend] en stellen [QI69] voor de keuze óf wel haar ouders óf wel [haar vriend] en zijn familie. [QI69] is toch nog erg afhankelijk van haar ouders en kiest daarom voor wat zij willen [...] [QI69] zou het liefst haar baby houden en zelf verzorgen, ook zoals zij zegt als zij niet meer met [verwekker] zou omgaan. Maar [QI69]'s ouders willen dat zij haar kind afstaat en stellen zelfs dat zij, wanneer zij het behoudt, er thuis niet meer in komt. [QI69] zegt daarom nu het kind te willen afstaan'.¹⁴⁶

Uit dit voorbeeld wordt duidelijk dat sociale pressie van de directe omgeving ook in Moederheil aan de orde was: door de houding van de ouders waren de mogelijkheden van de moeder 'tot één [...] beperkt,' zoals de maatschappelijk werkster het treffend omschreef.¹⁴⁷ Na de geboorte deed QI69 'zoals afgesproken voorlopig afstand' van haar kind.¹⁴⁸ Zonder het kind te zien vertrok zij tien dagen na de bevalling uit Moederheil.

Twee maanden daarna werd het kind *toevertrouwd aan de* [regionale] Raad voor de Kinderbescherming. De Raad stelde Moederheil hiervan op de hoogte en schreef: 'Ik verzoek U derhalve genoemde minderjarige zonder mijn voorkennis aan niemand mee te geven'.¹⁴⁹ Hieruit blijkt een belangrijke functie van het toevertrouwen van het kind aan de Raad in de regio Breda: het kind mocht alleen verplaatst worden – naar een pleeggezin of ander onderkomen – als de Raad daar weet van had.

Ook hier leidde het toevertrouwen aan de Raad niet tot definitieve afstand. Na verloop van tijd trouwden QI69 en haar vriend, en na een lang verblijf in Moederheil – van acht maanden – mocht het kind met de jonge ouders mee naar huis. Het huwelijk tussen de moeder en haar vriend was een voorwaarde hiervoor, zoals bleek uit een brief van de Raad aan het tehuis met de mededeling dat het kind 'na sluiten van het huwelijk van zijn ouders op [datum] a.s., voorgoed met hen mee naar huis kan gaan'.¹⁵⁰

Ook bij OI65 werd er in eerste instantie door derden (een voogdijvereniging) gestuurd op afstand en maakten huwelijksplannen uiteindelijk behoud mogelijk. OI65 werd op haar negentiende zwanger van een '18-jarige Indische jongen die nog op school zit', met wie ze al 1,5 jaar 'verkering' had.¹⁵¹ Ze wilden over 1,5 jaar trouwen, na de diensttijd van de jongen. OI65 stond zelf onder toezicht van een voogdijvereniging – haar moeder was overleden en haar vader zat in een psychiatrische inrichting – en woonde in een pleeggezin. Al vóór de geboorte wilde zij haar kind behouden: 'haar kind meenemen en liefst weer naar haar oude pleeggezin terug'.¹⁵² Haar pleegouders vonden dat prima, maar de vereniging die de voogdij over haar had, had daar bezwaar tegen. De maatschappelijk werkster van Moederheil dacht er anders over. Zij zag in het pleeggezin van de moeder, de huwelijksplannen op termijn en de serieuze voorbereiding van OI65 op de baby een goede start voor het kind opdoemen. In aantekeningen naar aanleiding van een gesprek met de voogdijvereniging noteerde zij:

146 Dossier QI69, Rapport van de maatschappelijk werkster aan de Raad voor de Kinderbescherming, 16 apr. 1969.

147 Ibidem.

148 Dossier QI69, Brief van de assistent-maatschappelijk werkster van Moederheil aan de kinderrechter, mei 1969.

149 Dossier QI69, Brief van de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht aan Moederheil, 9 jul. 1969.

150 Dossier QI69, Brief van de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht aan Moederheil, 30 dec. 1969.

151 Dossier OI65, Aantekeningen van een gesprek tussen de maatschappelijk werkster van Moederheil en de voogdijvereniging van OI65, 6 jul. 1965.

152 Ibidem.

'omdat het verblijf van [OI65] daar [in het pleeggezin] echter maar tijdelijk zal zijn, ongeveer 1.5 jaar, lijkt mij een terugpl.[aatsing] voor zozeer ik dit kan bekijken echter niet zo bezwaarlijk'.¹⁵³

Ze schreef ook:

'OI65 bereidt zich helemaal voor op de komst van de baby en het huwelijk met [de 'verwekker']. Ze wil er echter serieus achterheer dat [de 'verwekker'] ook studeert en zo snel mogelijk iets bereikt'.¹⁵⁴

Het stuk besluit met: *'Advies: [OI65] met baby naar pleegouders terug, OI65 gaat werken in buitenshuis'*.¹⁵⁵ De maatschappelijk werkster van Moederheil had in dit geval meer invloed dan de vereniging die de voogdij over OI65 had: op het moment dat vrouwen in Moederheil terechtkwamen, werd de begeleiding overgenomen door de maatschappelijk werkster van het tehuis.

OI65 hield haar kind, maar omdat zij zelf onder toezicht stond vroeg de directrice van het tehuis de Raad voor de Kinderbescherming Middelburg op de dag van de geboorte om *'een maatregel i.v.m. de voogdij en de toeziende voogdij over de baby'*.¹⁵⁶ Diezelfde dag werd het kind *'voorlopig toevertrouwd aan de zorg van de Raad'*.¹⁵⁷ Een maand na de bevalling vertrok OI65 met het kind uit Moederheil.

Sturing op behoud na overleg met familie

Bij NI65 was er een andere situatie aan de orde. De familie van deze vrouw maakte geen ruimte voor het kind en geheel verstoken van steun had zij de onmogelijkheid van ongehuwd moederschap zo geïnternaliseerd dat alleen afstand doen als optie overbleef. NI65 raakte op haar eenentwintigste na een relatie van een half jaar zwanger van een jongen, die volgens het dossier niet bereid was om met haar te trouwen.¹⁵⁸ Door de huisarts van NI65, die het contact met Moederheil had gelegd, werd haar ouderlijk gezin negatief beschreven: *'De familie van dit meisje staat ongunstig bekend, zonder teveel van asociaal te willen spreken'*.¹⁵⁹ Ook werd er vermeld dat een aantal dochters uit het gezin (van 18 kinderen) *'gedwongen huwelijken [zijn] aangegaan'*.¹⁶⁰

Bij binnenkomst was er sprake van afstand. Hierover schreef de huisarts aan de directrice van Moederheil: *'De moeder wil het kind na bevalling niet houden, omdat zij niet gehuwd is'*.¹⁶¹ Tijdens het verblijf van NI65 in Moederheil, probeerde de maatschappelijk werkster haar motivatie om afstand te doen te achterhalen. Zij noteerde:

'Zij wil van haar kindje afstand doen en ziet naar de dag uit dat alles achter de rug is. Zij vertelt dat ze haar kindje niet mee naar huis kan nemen omdat haar moeder reeds 52 jaar is, er is al een kindje van haar zus (ook ongehuwd moeder) thuis is opgenomen (dit kindje is nu 8 jaar)'.¹⁶²

153 Dossier OI65, Aantekeningen van een gesprek tussen de maatschappelijk werkster van Moederheil en de voogdijvereniging van OI65, 6 jul. 1965.

154 Ibidem.

155 Ibidem.

156 Dossier OI65, Brief van de directrice van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Middelburg, jul. 1965.

157 Dossier OI65, Brief van de Raad voor de Kinderbescherming Middelburg aan de directrice van Moederheil, aug. 1965.

158 Dossier NI65, Aantekeningen gemaakt n.a.v. telefonisch contact tussen huisarts en Moederheil, 3 okt. 1964; Aantekeningen van de maatschappelijk werkster van Moederheil, 26 okt. 1964.

159 Dossier NI65, Brief van de huisarts van NI65 aan de directie van Moederheil, 28 apr. 1964.

160 Dossier NI65, Aantekeningen gemaakt n.a.v. telefonisch contact tussen huisarts en Moederheil, 3 okt. 1964.

161 Dossier NI65, Brief van de huisarts van NI65 aan de directie van Moederheil, 28 apr. 1964.

162 Dossier NI65, Aantekeningen van de maatschappelijk werkster van Moederheil, 26 okt. 1964.

Zelf gaf NI65 in een vragenlijst die Moederheil haar verstrekke aan dat ze het kind wilde afstaan: 'a) omdat er niet voor kan zorgen; b) en ik werken'.¹⁶³ De maatschappelijk werkster vroeg NI65 in een gesprek of ze 'met de vader van haar kind zou willen trouwen'. NI65 antwoordde

'dat ze dit wel zou moeten doen. (Ze is van mening dat dit hoort, omdat ze een kindje van hem verwacht.) Ze zegt niet veel om hem te geven'.¹⁶⁴

Na 'overleg en bezoek v.d. familie a/h kraambed' werd het uiteindelijk behoud. De 'voornaamste doorslaggevende factor' was volgens de maatschappelijk werkster de moeder van NI65. Haar moeder had gezegd: 'het is een meisje, daarom willen we het hebben, we hebben niets dan jongens'.¹⁶⁵ Omdat een huwelijk geen optie was, lag afstand doen – gezien de normen van de tijd, die voorschreven dat een kind bij twee gehuwde ouders moest opgroeien – voor de hand. Toen duidelijk werd dat moeder en kind bij het ouderlijk gezin terecht konden, werd het echter wel mogelijk om het kind te behouden. Kort na de bevalling schreef de directrice van Moederheil aan de Regionale Raad:

'De ongehuwde moeder behoudt haar baby. Daar zij meerderjarig is willen wij uw raad verzoeken om een maatregel voor de toeziende voogdij'.¹⁶⁶

Wat deze maatregel inhield wordt niet duidelijk uit het dossier. Omdat NI65 haar kind hield, moest ze iets langer in Moederheil blijven. Een maand na de geboorte vertrokken moeder en kind samen uit het tehuis.

5.2.2. Sturing richting afstand, met uiteindelijk afstand

In de jaren zestig was in Moederheil sturing op afstand vrij gebruikelijk. Het belang van het kind werd daarmee gediend volgens het begeleidende team van maatschappelijk werksters en de tehuispsycholoog.¹⁶⁷ In die periode kwam het in Moederheil voor dat een afstandswens van de ongehuwd zwangere bij binnenkomst, ook snel leidde tot een daadwerkelijke praktijk van afstand. Ook al werd daar bij de vrouw in kwestie pijn van verwacht.

Zeker als de aanstaande moeder niets meer met de verwekker te maken wilde hebben, of als de familie van de zwangere vrouw weinig verwelkomend was naar de te verwachten baby, was het sommetje snel gemaakt. MI64 was 21 jaar toen ze in Moederheil terecht kwam. De 'verwekker' was volgens het dossier een 'ongehuwde buschauffeur' die 'geen enkel vermoeden ergens van [zou] hebben', en met wie de moeder niets meer te maken zou willen hebben.¹⁶⁸ Al vóór de bevalling was afstand doen aan de orde. De maatschappelijk werkster schreef in haar aantekeningen:

¹⁶³ Dossier NI65, Vragenlijst Moederheil, 1 dec. 1964.

¹⁶⁴ Dossier NI65, Aantekeningen van de maatschappelijk werkster van Moederheil, 26 okt. 1964.

¹⁶⁵ Dossier NI65, Aantekeningen van de maatschappelijk werkster van Moederheil, feb. 1965.

¹⁶⁶ Dossier NI65, Rapport van de directrice van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Middelburg, 18 feb. 1965.

¹⁶⁷ In deze periode vonden wij twee dossiers van gehuwde vrouwen (HE64, veertig jaar; QE70, leeftijd onbekend) die afstand deden. Zij waren zwanger waren geworden van een man die niet hun echtgenoot was. De beide vrouwen verbleven zelf niet in Moederheil; alleen het kind werd daar verzorgd. Ook bevatten de dossiers in beide gevallen nauwelijks documentatie. Wel wordt het duidelijk dat de moeder vermoedelijk afstand zou doen van het kind. HE64 werd na zeven maanden uit de ouderlijke macht ontheven door de Raad voor de Kinderbescherming, en in het geval van QE70 vertrok het kind na negen maanden naar een pleeggezin.

¹⁶⁸ Dossier MI64, Aantekeningen van de maatschappelijk werkster van Moederheil, mei-jun. 1964.

'Ze wenst afstand te doen van haar baby. Het is moeilijk te peilen of ze hier al dan niet moeite mee heeft. Ze doet wat vlak aan, en zegt dat dit nu eenmaal niet anders kan. Ze geeft de indruk wel te weten wat ze wil'.¹⁶⁹

De maatschappelijk werkster wilde graag achterhalen of de moeder 'moeite' had met het besluit, en of ze wist wat ze wilde, of juist twijfelde. Dit gebeurde niet zo zeer om eventueel een andere beslissing mogelijk te maken, maar eerder om te peilen hoeveel nazorg er eventueel nodig was voor de moeder bij afstand en toevertrouwing aan de Raad. Moederheil had in deze periode een sterke voorkeur voor afstand in het belang van het kind. In het geval van MI64 schreef Moederheil tien dagen na de bevalling aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, dat MI64 afstand wilde doen van haar kind:

'Ze heeft het vanaf het begin gewild, vader en moeder menen dat dit ook het beste is zo, maar oefenen toch niet direct een dwang hierop uit. We zullen doen wat voor haar het beste is'.¹⁷⁰

In dezelfde brief verzocht men de Raad om een machtiging voor *plaatsing in een pleeggezin*, dit '[g]ezien de hele situatie en mede door haar idee van afstand'.¹⁷¹ Of er aan de moeder werd gecommuniceerd dat zij omtrent het afstand doen drie maanden bedenktijd had, wordt niet duidelijk uit de stukken. Wel is duidelijk dat de Raad al heel snel na de bevalling om een *plaatsingsmachtiging* werd gevraagd. In hetzelfde rapport aan de Raad schreef men dat MI64 haar kind 'direct na de geboorte' had gezien, dat ze hem zelf namen had gegeven en dat ze de 'doopplechtigheden' had beluisterd.¹⁷² Bij vertrek uit het tehuis, tien dagen na de geboorte – de korte opnameduur van tien dagen was van tevoren aangevraagd, in verband met de voorgenomen afstand – 'is ze ook niet meer gaan kijken naar de baby'.¹⁷³ Vóór haar vertrek was MI64 psychologisch onderzocht door de huispsycholoog van Moederheil. Hij schreef in zijn rapport aan de Raad:

'[MI64] wenst afstand te doen van haar kind. Ze wil haar ouders niet lastig vallen met deze baby. Bovendien wil ze een nieuw leven beginnen. Dit alles gaat echter gepaard met sterke schuldgevoelens. Het is niet denkbeeldig, dat [MI64] in de komende maanden depressieve toestandsbeelden zal gaan vertonen'.¹⁷⁴

De psycholoog van Moederheil verwachtte door de afstand depressieve klachten. In zijn denkwijze leidde dat tot de conclusie: *'Afstand stimuleren, doch intensieve, indien mogelijk psychiatrische begeleiding'*.¹⁷⁵ Deze handelwijze valt te begrijpen als een voorbeeld van de psychologische benadering die in de jaren zestig in Moederheil dominant was. Daarin stond afstand en daarmee het zogenaamde veilig stellen van de toekomst van het kind centraal. De psycholoog bleef ondanks de verwachte problemen bij het afstandsadvies, hij zag behoud niet als optie. In het psychologische denkkader van waaruit hij zijn adviezen opstelde kwam 'geen afstand doen' als optie simpelweg niet voor. Met de ogen van nu bevreemdtdit handelingskader: het lijkt onnodig hardvochtig te zijn geweest en averechts: waarom een optie kiezen die voor de moeder schadelijk is en zeer intensieve begeleiding vraagt? We zien in het dossier dat de psycholoog wel degelijk oog had het welzijn van de moeder en het belang van nazorg niet ontkende. Toch werd er gekozen voor de optie die potentieel tot veel leed kon leiden.

¹⁶⁹ Dossier MI64, Aantekeningen van de maatschappelijk werkster van Moederheil, mei-jun. 1964.

¹⁷⁰ Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

¹⁷¹ Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

¹⁷² Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

¹⁷³ Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

¹⁷⁴ Dossier MI64, Bevindingen uit het psychologisch rapport van de psycholoog van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, juli 1964.

¹⁷⁵ Dossier MI64, Bevindingen uit het psychologisch rapport van de psycholoog van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, juli 1964.

In het geval van MI64 lijkt schaamte over de ongehuwde zwangerschap in de omgeving van MI64 een grote rol te hebben gespeeld bij de eerste articulatie van de plannen tot afstand. De maatschappelijk werkster van Moederheil schreef bijvoorbeeld dat zij niet op 'huisbezoek' was geweest bij de ouders van MI64, want 'alles moest geheim blijven'.¹⁷⁶ Ook de andere kinderen in het gezin wisten niet van 'de situatie van hun zus'.¹⁷⁷ De ouders van MI64 meenden 'dat dit beter is zo'.¹⁷⁸ De maatschappelijk werkster concludeerde: 'In het geheel genomen, speelt ook zeker de schande van deze hele situatie, een heel grote rol bij de familie [achternaam]'.¹⁷⁹

Uit het rapport van de maatschappelijk werkster – dat zij tien dagen na de geboorte van het kind schreef – bleek dat MI64 om 'spoedige plaatsing bij definitieve pleegouders' had gevraagd.¹⁸⁰ Uiteindelijk vertrok het kind vijf maanden na de geboorte naar een pleeggezin, dat werd aangewezen door de Raad.

5.2.3. Medeleven en oog voor nazorg na (sturing op) afstand

LI64 (23 jaar) werd zwanger van een gehuwde man (ca. 40 jaar, met twee kinderen), en kwam terecht in Moederheil. Al bij binnenkomst in het tehuis was er sprake van afstand doen. In het observatierapport werd genoteerd: 'Houding t.o.v. kind: Afstand'.¹⁸¹ LI64 en de man hadden besproken dat hij zou scheiden van zijn vrouw, 'afstand doet van zijn twee kinderen' en dat zij afstand zou doen van 'hun baby'.¹⁸² De maatschappelijk werkster schreef dat ze allebei 'erg veel' van het kind hielden, 'nu al', en noteerde: 'De afstand zal door [LI64] zeer moeilijk te verwerken zijn dunkt me'.¹⁸³ De ouders van LI64 wisten niet dat de 'verwekker' – die regelmatig bij hen in huis kwam – gehuwd was, en vonden het 'vreemd dat er, nu LI64 in verwachting is, ze toch niet trouwen'.¹⁸⁴

In het observatierapport van Moederheil werd LI64 beschreven als iemand met 'een zeer moeilijk karakter'.¹⁸⁵ De maatschappelijk werkster van Moederheil over het 'meisje': 'Over het algemeen komt ze naar voren als [...] koel en egoïstisch'.¹⁸⁶

Bij binnenkomst in Moederheil had LI64 aangegeven het kind bij haar vertrek uit het tehuis te willen zien, maar uiteindelijk deed ze dit niet.¹⁸⁷ Wel gaf ze het kind een naam.¹⁸⁸ Drie weken na de geboorte schreef de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht:

'Ook de heer [achternaam (de 'verwekker')] meent dat het het beste zal zijn, wanneer [LI64] afstand doet. [...] Beiden geven toe, dat afstand doen moeilijk is, maar ze willen dit ondanks alles doorvoeren'.¹⁸⁹

176 Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

177 Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

178 Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

179 Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

180 Dossier MI64, Rapport van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, jun. 1964.

181 Dossier LI64, Observatierapport Moederheil, z.d.

182 Dossier LI64, Aantekeningen maatschappelijk werkster Moederheil, 12 nov. 1963.

183 Dossier LI64, Aantekeningen maatschappelijk werkster Moederheil, 12 nov. 1963.

184 Dossier LI64, Aantekeningen maatschappelijk werkster Moederheil, 12 nov. 1963.

185 Dossier LI64, Observatierapport Moederheil, z.d.

186 Rapport van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht, 19 mei 1964.

187 Dossier LI64, Observatierapport Moederheil, z.d.

188 Rapport van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht, 19 mei 1964.

189 Rapport van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht, 19 mei 1964.

'Gezien de meerderjarigheid van de moeder en mede door haar idee van afstand' verzocht de maatschappelijk werkster – zo'n drie weken na de bevalling al – een 'plaatsingsmachtiging' voor het kind.¹⁹⁰ Hiermee zou de Raad de plaatsing in een pleeggezin machtigen.

Tijdens haar verblijf in Moederheil werd LI64 psychologisch onderzocht. Ook uit het psychologisch rapport bleek dat zij het moeilijk had met de afstand. Een maand na de geboorte schreef de psycholoog aan de Raad:

'LI64 wil momenteel afstand doen van haar kind, doch toont zij anderzijds een zeer grote behoefte aan haar baby. Het afstand doen wordt door haar gebruikt om de heer [achternaam (de 'verwekker')] te kunnen tonen, dat ook zij bereid is, een groot offer te brengen voor hun eventueel huwelijk. Het geheel doet echter geforceerd aan'.¹⁹¹

In dit geval lijkt de 'verwekker' bereid zijn geweest om met haar te trouwen als ze afstand deed van het kind. De psycholoog adviseerde dat er 'via het huwelijksbureau allereerst klaarheid wordt geschapen in de affaire met [de 'verwekker']'.¹⁹² Hij noteerde vervolgens:

'Mocht er in de verhouding met [de 'verwekker'] verandering komen, dan lijkt afstand doen eveneens een goede oplossing, maar op geheel andere gronden'.¹⁹³

De psycholoog stuurde dus duidelijk richting afstand. Anderhalve maand na de geboorte werd het kind toevertrouwd aan de Raad voor de Kinderbescherming.¹⁹⁴ Rond dezelfde tijd verliet LI64 het tehuis. Hoewel het kind vrij snel werd toevertrouwd, betekende dit – opnieuw – niet dat het ook snel in een pleeggezin werd geplaatst: zes maanden na de geboorte ging het kind naar een pleeggezin.

Het dossier van LI64 is in de steekproef vrij uniek, omdat het een uitgebreide briefwisseling bevat, geschreven na haar vertrek uit Moederheil, waarin de moeder zelf gedetailleerd ingaat op haar gevoelens met betrekking tot haar kind. Van deze briefwisseling doen we hieronder verslag.

Als eerste schreef LI64 de maatschappelijk werkster van het tehuis om haar te vertellen over een vervelende gebeurtenis. Moederheil had het nagelaten om haar te vertellen dat ze zich moest 'afmelden bij de gemeente'.¹⁹⁵ Daardoor werd de baby op haar naam ingeschreven en kreeg ze een inentingsboekje van het kind thuisgestuurd, waardoor het hele dorp wist dat ze van een kind was bevallen. Hierover schreef LI64 aan de maatschappelijk werkster:

'Alleen is 't leven 'n hel voor mij en ook voor mama. De mensen kijken je aan en lachen achter je rug. Ik heb al 'n paar keer 'n anonieme felicitatie gekregen met de geboorte van m'n dochtertje [achternaam]. U ziet, alles is bekend zelfs de naam. Als 't de bedoeling is om me eronder te krijgen, dan slagen ze in hun opzet want 't liefst kroop ik heel ver weg en zou niemand meer willen zien. Maar ik zal toch eens opnieuw moeten beginnen. Gelukkig heeft papa en m'n zusjes er nog niks van gehoord'.¹⁹⁶

190 Rapport van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht, 19 mei 1964.

191 Dossier LI64, De aanvullende gegevens uit het psychologisch onderzoek aan de Raad voor de Kinderbescherming, jun. 1964.

192 Dossier LI64, De aanvullende gegevens uit het psychologisch onderzoek aan de Raad voor de Kinderbescherming, jun. 1964.

193 Dossier LI64, De aanvullende gegevens uit het psychologisch onderzoek aan de Raad voor de Kinderbescherming, jun. 1964.

194 Dossier LI64, Brief van de Raad voor de Kinderbescherming Maastricht aan Moederheil, jun. 1964

195 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, jun. 1964.

196 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, jun. 1964.

Over de 'verwekker', met wie ze inmiddels geen relatie meer had, schreef ze:

'M'n naam heeft hij door de modder gesleurd. Van 'n man vinden de mensen 't nu eenmaal niet zo erg als van 'n meisje'.¹⁹⁷

Hiermee ging ze in op de dubbele moraal die er bestond voor mannen en vrouwen. Ze vroeg de maatschappelijk werkster om de verwekker het kind niet te laten zien, mocht hij daar om vragen.

Uit de briefwisseling wordt duidelijk dat LI64 twee maanden na de geboorte bij de Regionale Raad voor de Kinderbescherming is geweest. Ze schreef aan de maatschappelijk werkster dat ze 'gerustgesteld [was] dat voor [het kind] 'n echt goed gezin wordt gezocht'.¹⁹⁸ Vervolgens schreef ze:

'Maar voordat ze definitief weggaat [naar het pleeggezin] wil ik haar nog graag een keertje zien. Ik vind 't zo'n naar idee dat ik haar binnenkort voor goed kwijt ben. Toch zet ik door, want 't is absoluut 't beste voor [het kind]'.¹⁹⁹

In een volgende brief reflecteerde ze nog uitgebreider op haar gevoelens rondom de afstand:

'Gek, ik dacht eigenlijk dat ik er wel overheen was maar nu zit ik alweer te huilen, als ik er alleen maar aan denk: zoiets liefs van jezelf te hebben en het dan weer te moeten afgeven. Enfn, het is eenmaal zo!²⁰⁰

In de briefwisseling wordt ook duidelijk dat het kind veel langer in Moederheil bleef dan de moeder had verwacht. Dit zat haar enorm dwars:

'Als ik daaraan denk word ik stapelgek, eerlijk! Het schiet maar niet op, straks is ze al 'n half jaar. en ik wilde net zo graag dat ze als kleine baby in 'n leuk pleeggezin kwam, waar ze vertroeteld wordt en niet zomaar 'n nummer is. [...] Iedere dag dat ze nu langer daar moet blijven maakt me kapot. Als ik wist dat ze in 'n gezin was zou ik veel rustiger zijn want ik weet dat dat tenslotte de beste oplossing is, maar zo is het niet uit te houden'.²⁰¹

Haar frustraties bleven aanhouden, zoals blijkt uit een volgende brief, die ze twee maanden later schreef:

'Of ik nu al iedere dag opbel of 'n brief schrijf naar meneer [directeur Raad voor de Kinderbescherming], hij trekt er zich toch geen sikkepek van aan. Als ik denk aan al die mooie beloftes die ze me allemaal gedaan hebben! Niets, maar dan ook niets is er nog van waar geweest! [Kind LI64] is nu al 'n half jaar en als ik er aan denk dat ze nog steeds niet in 'n gezin is, kan ik razend worden, enfn. Kunt u eigenlijk niet 'ns voor zorgen dat ze vlugger weggaat? Misschien hebt u meer invloed dan haar eigen moeder!²⁰²

Zo'n zes maanden na de geboorte ging het kind naar een pleeggezin. LI64 schreef aan de maatschappelijk werkster van Moederheil:

197 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, jun. 1964.

198 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, jul. 1964.

199 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, jul. 1964.

200 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, aug. 1964.

201 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, aug. 1964.

202 Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, okt. 1964.

*'Ik ben toch zo blij dat ze nu eindelijk 'n echt thuis heeft. Als het nu maar verder goed blijft gaan met haar. Ik zou ze toch zo graag nog 'ns even zien, gek is dat he? Maar ik doe het toch maar niet want dan is het weer even erg als in 't begin. [...] Ik geloof dat iedere moeder haar baby het mooiste van het mooiste toewenst. Denkt u echt dat die pleegouders echt heel veel van haar zullen houden? Het liefst zou ik iedere dag even opbellen om te horen hoe het met haar gaat, maar ik zie wel in dat ik dat beter niet kan doen.'*²⁰³

De maatschappelijk werkster schreef haar terug dat het kind goed terecht was gekomen bij het pleeggezin, en sprak daarbij haar mening over het afstand doen uit:

*'Deze brief zal je ondanks alle goede berichten die je te horen hebt gekregen pijn doen, maar je bent gelukkig verstandig. Dit was ten slotte je liefste wens dat [kind LI64] gelukkig zou worden.'*²⁰⁴

De afstand was volgens de maatschappelijk werkster dus – hoe dan ook – een 'verstandige' keuze, hoeveel pijn de moeder er ook van had. Ook hier wordt zichtbaar dat in deze periode in Moederheil het idee gold dat afstand doen het beste was voor het kind: het kind van LI64 zou in het pleeggezin immers 'gelukkig [...] worden'.²⁰⁵ De maatschappelijk werkster lijkt zich vanuit de huidige tijd bezien weinig oor te hebben voor de onderliggende wensen van de moeder. Ze leefde wel mee met de moeder, zo blijkt uit het dossier. Maar ook hier wordt behoud van het kind geen handelingsperspectief. Het was niet zo dat er geen oog was voor het leed van de moeder; het was, binnen het dominante psychologische denkkader, 'simpelweg' zo dat de moeder met haar leed moest leren leven, omdat de afstand voor het kind het beste was. Zoals de maatschappelijk werkster haar in een andere brief toesprak: *'Tanden op elkaar, [LI64]!*²⁰⁶ Dit denkkader leidde, zoals we hier zien, tot wrange situaties.

5.2.4. Psychische indicaties in de dossiers van Moederheil

Tegen de jaren zeventig kwam er weer iets meer ruimte in het gesprek over afstand en behoud in de dossiers van Moederheil. PE71 werd rond die tijd op haar veertiende zwanger van een achttienjarige jongen, met wie zij geen contact meer had. Volgens het dossier wilde PE71 afstand doen van haar kind. De maatschappelijk werkster beschreef haar motieven hiervoor als volgt: *'Ik kan niet zorgen voor een baby. Ik ben te jong en mijn moeder wil ook dat ik afstand doe.'*²⁰⁷ Ook schreef de maatschappelijk werkster: *'Zelfstandig wonen met een baby is volgens [PE71] helemaal onmogelijk en dat wil ze ook niet.'*²⁰⁸ Zelfstandig wonen met het kind was in 1971 dus wel iets dat werd besproken. Toch vond de maatschappelijk werkster afstand doen, gezien de jeugdige leeftijd van het meisje, *'in het belang van het kind'*.²⁰⁹ Maar er speelden ook andere thema's in dit dossier. Op het medisch formulier in haar dossier werd een indicatie van de psychische indruk genoteerd, waarbij de woorden 'dom' en 'labiel' werden aangekruist.²¹⁰ Tien dagen na de bevalling werd het kind *toevertrouwd aan de Raad voor de Kinderbescherming*, en verliet PE71 het tehuis. Na zes maanden in Moederheil vertrok het kind naar pleegouders. Hoe de situatie verder verliep wordt niet duidelijk uit het dossier.

²⁰³ Dossier LI64, Brief van LI64 aan de maatschappelijk werkster van Moederheil, nov. 1964.

²⁰⁴ Dossier LI64, Brief van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan LI64, nov. 1964.

²⁰⁵ Dossier LI64, Brief van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan LI64, nov. 1964.

²⁰⁶ Dossier LI64, Brief van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan LI64, jun. 1964.

²⁰⁷ Dossier PE71, Aantekeningen maatschappelijk werkster Moederheil, 1971.

²⁰⁸ Dossier PE71, Aantekeningen maatschappelijk werkster Moederheil, 1971.

²⁰⁹ Dossier PE71, Aantekeningen maatschappelijk werkster Moederheil, 1971.

²¹⁰ Dossier PE71, Medisch formulier Moederheil, z.d.

In diverse – maar beslist niet in alle – dossiers waarin werd gestuurd richting afstand, werden de vrouwen in kwestie als *'debiel'* omschreven.²¹¹ Het predicaat *'debiliteit'* kwam voor bij zowel minderjarige als meerderjarige vrouwen en we hebben het ook gezien in de 14 vroege dossiers van Moederheil (bijvoorbeeld bij DI57). We gaan hieronder in op één voorbeeld – het dossier van PI65, een vrouw van dertig die als hulp in de huishouding in een bejaardentehuis werkte. Haar (vermeende?) geestelijke toestand werd gekoppeld aan de aanname dat ze niet *'adequaat moeder'* kon zijn.²¹² In het dossier werd door diverse professionals een mededeling gedaan over die geestelijke toestand. Door de maatschappelijk werkster die de plaatsing van PI65 aanvroeg werd zij omschreven als *'licht debiel'* en *'achterlijk'*.²¹³ De maatschappelijk werkster van Moederheil omschreef deze dertigjarige vrouw als een *'zwakbe-gaafd meisje'*.²¹⁴ En de psycholoog concludeerde naar aanleiding van het *'experimenteel onderzoek'* dat dit een *'debiel functionerend meisje (I.Q. 70)'* was.²¹⁵ In het psychologisch rapport aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda schreef hij dat *'van adequaat moeder zijn bij dit meisje geen sprake kan zijn'*.²¹⁶ Hij schreef:

'Momenteel wenst ze afstand te doen en rationaliseert dit vooral door de onmogelijkheid om voor het kind te zorgen naar voren te brengen [zij was alleenstaand en had een moeder die bijna blind was, en dus niet voor het kind zou kunnen zorgen; ook moest PI65 zelf uit werken, waardoor ze niet in staat was om voor het kind te zorgen²¹⁷]. In feite ziet ze ook op tegen de verantwoordelijkheid en mijdt instinctief de voor haar te belastende en onoverzichtelijke situatie van metterdaad moeder te moeten zijn'.²¹⁸

Dat zij het *'vermeed'* om moeder te moeten zijn, moest volgens de psycholoog *'worden aangemoedigd'*.²¹⁹ Hoe de procedure precies verliep kunnen we niet vaststellen op basis van het dossier. Wel kunnen we zien dat PI65 elf dagen na de geboorte uit het tehuis vertrok. Na vijf maanden in Moederheil ging het kind naar een pleeggezin.

5.2.5. Afstandsverklaringen in de dossiers

Van de drie tehuis-archieven die wij hebben onderzocht, is het archief van Moederheil het enige dat in de cliëntendossiers verwijzingen naar een niet-officiële *afstandsverklaring* herbergt. In twee dossiers (II64, LE65) troffen wij de doorslag van zo'n document aan, en in één dossier (PI65) vonden we een verwijzing naar het *afstand tekenen*.²²⁰ Alle drie de gevallen speelden zich halverwege de jaren zestig af. Het dossier van II64 gaf het meeste informatie over dit document.

II64 was vijfentwintig jaar oud toen ze in Moederheil terecht kwam. Volgens het opnameformulier was er bij binnenkomst al sprake van afstand: *'Kan niet anders financieel. Meisje thuis weg moeten gaan – is bij*

211 Dossier ME64; Dossier PI65; Dossier KI67.

212 Dossier PI65, Psychologisch rapport van de moeder aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, 22 okt. 1965.

213 Dossier PI65, Brief van de aanvrager van de opname (maatschappelijk werkster) aan Moederheil, 2 jun. 1965.

214 Dossier PI65, Rapport van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, 19 okt. 1965.

215 Dossier PI65, Psychologisch rapport van de moeder aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, 22 okt. 1965.

216 Ibidem.

217 Dossier PI65, Rapport van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, 19 okt. 1965.

218 Dossier PI65, Psychologisch rapport van de moeder aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, 22 okt. 1965.

219 Dossier PI65, Psychologisch rapport van de moeder aan de Raad voor de Kinderbescherming Breda, 22 okt. 1965.

220 Dossier PI65, Brief van een maatschappelijk werkster van Katholiek Maatschappelijk Werk Hontenisse aan Moederheil, 14 okt. 1965.

kennissen onder gebracht'.²²¹ Gezien haar situatie werd een korte opname van tien dagen aangevraagd.²²² Op de dag dat ze het tehuis verliet, tekende II64 een zogeheten *afstandsverklaring*.²²³

De tekst van deze *afstandsverklaring* luidde:

*'Ondergetekende, mej. [achternaam] verklaart hiermede zich te willen laten ontheffen uit de ouderlijke macht over haar natuurlijke kind: [naam] geboren: [datum] te [plaatsnaam]. [Plaatsnaam], [datum]'.*²²⁴

Nadat II64 de verklaring had ondertekend, stuurde de maatschappelijk werkster van Moederheil de verklaring aan de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch. Wat zij in de begeleidende brief schreef was veelzeggend:

*'De afstandsverklaringen vindt u hierbij, maar ik ben nog steeds van mening, dat dit niet de taak van ons huis is. De meisjes voelen zich hierdoor toch bedreigd, enigszins, ook al zeggen we erbij dat het niet officieel is. Zouden we nog eens met u van gedachten mogen wisselen hierover?'*²²⁵

De Regionale Raad bleek Moederheil gevraagd te hebben gegeven om de *meisjes* deze zogenaamde *afstandsverklaringen* te laten tekenen. Ook vertelt de brief duidelijk dat deze verklaringen geen juridische waarde hadden – hetgeen de staf van Moederheil ook aan de vrouwen duidelijk maakte. Het verhaal vertelt niet of de staf daarbij ook vertelde dat er *voorlopige afstandsverklaringen* bestonden en dat de vrouw nog drie maanden of tot meerderjarigheid bedenktijd had om van eventuele afstand af te zien (zie Van der Klein en Bultman, 2022). De maatschappelijk werkster voelde zich duidelijk opgelaten door het verzoek van de regionale raad en gebruikte het '*bedreigd*' voelen van de meisjes als argument om dit gevoel van onbehagen (nogmaals?) aan de orde te stellen.

Voor de Raad lijkt het document een stap te zijn geweest die gezet werd als voorbereiding voor de daadwerkelijke *ontheffing uit de ouderlijke macht*. In het geval van II64 ging de Raad enkele maanden na het ontvangen van de niet-officiële *afstandsverklaring* over op de volgende stap in het afstand doen: vier maanden na de geboorte stuurde de secretaris van de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch aan Moederheil de mededeling dat

*'de Raad besloten heeft om ten aanzien van de moeder een ontheffing van de voogdij te bevorderen. Aan de R.K. Vereniging Liefdewerk voor Kinderbescherming te Boxtel heb ik verzocht de voogdij te aanvaarden en het kind in een goed geselecteerd pleeggezin te plaatsen'.*²²⁶

Uit dit citaat blijkt dat niet de raad zelf (de overheid), maar een particuliere instelling – de R.K. Vereniging Liefdewerk – een pleeggezin mocht gaan zoeken. De door het rijk oorspronkelijk bedoelde controle op de selectie van pleeggezinnen lijkt in dit geval niet intensief te zijn geweest. Verder blijkt uit de gang van zaken, zoals die hier wordt beschreven, de volgende stappen in de praktijk van afstand doen:

221 Dossier II64, Opnameformulier Moederheil, z.d.

222 Dossier II64, Opnameformulier Moederheil, z.d.

223 Dossier II64, Getekende verklaring voor ontheffing uit de ouderlijke macht, juni 1964.

224 Dossier II64, Getekende verklaring voor ontheffing uit ouderlijke macht, juni 1964.

225 Dossier II64, Brief van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch, 10 jul. 1964.

226 Dossier II64, Brief van de secretaris van de Raad voor de Kinderbescherming Den Bosch aan Moederheil, 6 okt. 1964.

- De aanstaande moeder komt bij Moederheil binnen met een afstandsvoornemen/besluit.
- Bevalt bij Moederheil als afstandsmoeder.
- Krijgt 10 dagen na de bevalling in Moederheil, door Moederheil in de kraamtijd een juridisch lijkend document te tekenen: de niet-officiële afstandsverklaring.
- Tekent nog pas bevallen de niet-officiële afstandsverklaring.
- De regionale raad voor de kinderbescherming ontvangt de niet-officiële *afstandsverklaring*.
- De regionale raad *bevordert* [4 maanden na de bevalling] *de ontheffing uit de ouderlijke macht* en geeft direct de voogdijopdracht aan een voogdijvereniging die [ook direct] een pleeggezin mag gaan zoeken.
- De voogdijvereniging zorgt voor *plaatsing in een pleeggezin, een 'goed geselecteerd pleeggezin'*.

Na negen maanden in Moederheil vertrok het kind naar een pleeggezin. Het verdere verloop van het proces is onduidelijk. We weten niet of en wanneer de moeder geweest is op haar recht om terug te komen op haar besluit, bijvoorbeeld. In het archief van Moederheil komen we in de jaren zestig opvallend weinig stukken tegen die wijzen op een praktijk die ongehuwde moeders attendeerde op de voorlopigheid van afstandsbesluiten.

In het dossier van PI65 vinden we een verwijzing naar *afstand tekenen*, alsmede een verwijzing naar het feit dat '*afstand*' reeds in Moederheil werd geregeld. De maatschappelijk werkster die de plaatsing van PI65 in Moederheil aanvroeg schreef aan het tehuis: '*Heeft [PI65] nu werkelijk afstand getekend, en is hiermee de zaak afgedaan?*'²²⁷ Ook vroeg zij of er contact moest worden gelegd met de Raad voor de Kinderbescherming, of dat dit contact via Moederheil liep. In het antwoord schreef de maatschappelijk werkster van Moederheil:

'De regeling van "afstand" gebeurt hier in huis, dit wordt via een rapport doorgegeven aan de Raad v.d. Kinderbescherming'.²²⁸

In het dossier van II64 werd nog benadrukt dat de *afstandsverklaring* die aan de vrouwen werd voorgelegd niet officieel was. In het dossier van PI65 – een jaar later benadrukt de maatschappelijk werkster dat de '*afstand*' intern in Moederheil zelf werd *geregeld*. Ook hier verscheen het *afstand tekenen* als één stap in het proces richting afstand doen: de volgende stap was het zoeken van contact met de Raad.

Meer informatie over de zogeheten *afstandsverklaringen* geven de dossiers die wij hebben gezien niet. We kunnen vaststellen dat het in alle drie de gevallen ging om meerderjarige vrouwen, die alle drie uiteindelijk afstand deden van hun kind. In alle drie de gevallen was er al vóór de geboorte sprake van afstand. Volgens een protocol van FIOM uit 1972 (zie de working paper m.b.t. Tehuis Annette) tekende de moeder bij een definitief besluit tot afstand een *afstandsverklaring*, waarmee zij verklaarde te kiezen voor *ontheffing uit de ouderlijke macht*. Het document dat wij in de steekproef van dossiers uit Moederheil hebben aangetroffen was, daarentegen, een niet-officieel document, dat de staf van Moederheil de vrouwen op verzoek van de Raad liet ondertekenen.

²²⁷ Dossier PI65, Brief van maatschappelijk werkster Katholiek Maatschappelijk Werk Hontenisse aan Moederheil, 14 okt. 1965.

²²⁸ Dossier PI65, Brief van de maatschappelijk werkster van Moederheil aan Katholiek Maatschappelijk Werk Hontenisse, 9 jun. 1965.

6 Samenvattend

In dit stuk hebben we verslag uitgebracht van het archiefonderzoek naar Moederheil, een katholiek tehuis voor ongehuwde moeders in Breda. Moederheil was een groot tehuis dat contacten had met landelijke en lokale overheden (met name in verband met financiering), met regionale raden voor de Kinderbescherming (als het kind na de bevalling werd toevertrouwd aan de Raad) en met de koepel van tehuizen voor ongehuwde moeders F.I.O.M.. In Moederheil verbleven tussen 1956 en 1972 tussen de 50 en de 130 moeders per jaar, en er woonden tussen de 100 en de 240 kinderen per jaar. De hoogste aantallen moeders en kinderen vinden we in het midden van de jaren zestig. De moeders gingen, meestal 3 maanden na de bevalling weer naar huis, met of zonder kind. De kinderen die bleven zaten vaak langer dan een half jaar in Moederheil, soms wel vier jaar.

Behoud en afstand in Moederheil

In de jaren vijftig begeleidde Moederheil het merendeel van de moeders naar behoud van het kind in de eigen omgeving. Tot 1959 was het voor de ongehuwde moeders in Moederheil min of meer verplicht om na de bevalling 3 maanden bij het kind te blijven en borstvoeding te geven. Dit om de hechting tussen moeder en kind te kunnen volgen en idealiter tot stand te kunnen brengen. De jaren vijftig waren in Moederheil de tijd van de Kleine zusters van de Heilige Joseph. Zij zagen de band tussen moeder en kind vaak als onverbreekelijk. Vanaf eind jaren vijftig nam een andere psychologische benadering van ongehuwd moederschap het over in de visie en de praktijk van Moederheil. In die benadering was het beter voor het kind om het te laten opgroeien in wat werd genoemd, *een normaal gezin* (met een gehuwde vader en moeder).

Uit de in dit archiefonderzoek verzamelde cijfers blijkt dat het percentage vrouwen dat afstand deed in Moederheil tussen 1956 en 1959 langzaam groeide naar rond de 40%. In 1960 en in 1961 lag het rond 56% om tussen 1962 en 1968 gemiddeld boven de 60% uit te komen. De jaarverslagen en de dossiers geven een divers beeld van de scenario's die in Moederheil bij ongehuwd moederschap mogelijk waren. Elk individueel geval verliep anders. Dat gold voor gevallen waarin behoud aan de orde was, maar ook voor situaties die leidden tot afstand. In de dossiers zien we geen verschil in begeleiding en besluitvorming tussen minderjarige en meerderjarige vrouwen: zowel afstand als behoud kwamen bij beide groepen voor. Ook minderjarige meisjes die zelf onder toezicht stonden konden hun kind behouden.

Jaren zestig: sturing richting afstand

In een groot deel van de dossiers uit de jaren zestig zien we voorbeelden van sturing richting afstand, bij zowel minderjarige als meerderjarige vrouwen. De sturing vond plaats door de ouders, de pastoor, door de maatschappelijk werker van Moederheil, door de psycholoog van Moederheil of door het team van Moederheil als geheel. Volgens het psychologische denkkader dat in de jaren zestig dominant was in Moederheil, was afstand doen van het kind dat geboren werd in Moederheil, uiteindelijk het beste voor het kind. Voorbeelden van deze manier van denken zien we terug in de jaarverslagen, in de beleidsnotities, alsmede in de dossiers. Het grote leed dat afstand doen kon veroorzaken zien we terug in de brieven die moeders na hun verblijf schreven aan Moederheil. In de dossiers en het algemene archief van Moederheil is relatief veel van dit soort persoonlijke correspondentie bewaard gebleven. De psycholoog bij Moederheil was zich ervan bewust dat afstand kon leiden tot psychisch leed bij de moeder; toch adviseerde hij ook in dergelijke gevallen tot afstand.

Belangrijke factoren in de keuze voor afstand of behoud in Moederheil waren de opstelling van de ouders, of de mogelijkheid van een huwelijk. Een afkeurende houding van de ouders kon het heel moeilijk maken voor de vrouw in kwestie om iets anders te kiezen dan afstand doen. De bereidheid van de ouders om het kind in huis te nemen en de eventuele bereidheid van de verwekker om te trouwen vergrootten de kans op behoud of hereniging. Soms ging daaraan een lange periode van scheiding tussen moeder en kind vooraf.

Tot slot was een belangrijke vondst in de dossiers van Moederheil de *afstandsverklaringen*. Het archief van Moederheil is het enige archief waarin we dit type document hebben aangetroffen: een niet-officiële verklaring waarmee de moeder verklaarde zich *uit de ouderlijke macht te willen laten ontheffen*. Uit de dossiers wordt het duidelijk dat de staf van Moederheil de *afstandsverklaring* in opdracht van de Regionale Raad voor de Kinderbescherming aan de vrouwen voorlegde, en dat de maatschappelijk werkster van het tehuis zich hier niet prettig bij voelde, omdat de vrouwen zich hierdoor 'bedreigd' voelden. Ook al had dit document geen juridische waarde, kon het hen toch een gevoel van druk geven.

Een uitgebreid archief

Van Moederheil is veel archief overgebleven uit de periode 1956-1972: ongeveer 2500 cliëntendossiers en 8 meter algemeen instellingsarchief. Met de steekproef hebben we van de dossiers slechts 34 van de circa 2500 dossiers van Moederheil in deze periode kunnen bekijken. Uiteraard hebben we daar hier in anonimiteit over gerapporteerd. Het algemeen archief is voor dit working paper wel in z'n geheel bekeken. In dit verslag is opgenomen wat we daarin aantreffen. We hebben beschreven welke bevindingen wel en niet uit het archiefonderzoek bij dit tehuis blijken. Moederheil heeft de afgelopen jaren vaak een negatieve pers gehad als het gaat om de ervaringen van ongehuwde moeders in de jaren zestig. Die persoonlijke ervaringen zijn in dit verslag van het archiefonderzoek niet aan de orde geweest. Eenvoudigweg omdat in de stukken die bewaard zijn gebleven in het archief, de stem van de ongehuwde moeders vaak ontbreekt. Heel af en toe hebben we een flard van de ongehuwde moeder zelf gehoord of gezien; in zo'n geval hebben we er ook iets over opgeschreven in dit working paper.

Literatuurlijst

Brabant Cultureel, 'De pijnlijke adoptiegeschiedenis van ongehuwde moeders in Moederheil' (2018), op: website Brabant Cultureel [De pijnlijke adoptiegeschiedenis van ongehuwde moeders in Moederheil - Brabant Cultureel](#).

Brouwers, Jan en Marcel Duijghuisen (1995), *Van Moederheil en Valkenhorst: een geschiedschrijving*. Breda: Valkenhorst opvang en begeleidingscentrum voor kinderen.

Bultman, S. en M. van der Klein (2022a), *Verslag van archiefonderzoek bij Tehuis Annette 1956-1984, Amsterdam. Working paper*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Met medewerking van N. Stunt en R. Meijer.

Bultman, S. en M. van der Klein (2022b), *Verslag van het kranten- en literatuuronderzoek: persoonlijke ervaringen met binnenlandse afstand en adoptie. Working paper*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Dorren, Gabriëlle (2013), *Met de minsten der mijnen: geschiedenis van de kleine zusters van de H. Joseph*. Hilversum: Verloren. 2013).

Directie Kinderbescherming, *Jaarverslag, 1969-1970*.

'Frauderende ambtenaar kinderbescherming veroordeeld.' *De Tijd*, 29 april 1969.

Hueting, E. en R. Neij (1990), *Ongehuwde moederzorg in Nederland*. Zutphen: Walburg Pers.

Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed (2020), *Rapportage over de stagnatie in de overbrenging van de adoptiedossiers van de Raad voor de Kinderbescherming naar het Nationaal Archief* (Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2020).

Klein, M. van der, S. Bultman en I. Rusch (2022), *Verslag van archiefonderzoek bij Ons Tehuis 1956-1984, Utrecht. Working paper*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Klein, M. van der en S. Bultman (2022), *Verslag van archief- en literatuuronderzoek rond regels en toezichthouders bij binnenlandse afstand en adoptie, 1956-1984. Working paper*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Kok, J., N. van den Boomen, J. Dane, Y. Hilevych, J. Hoedemaekers, en E. Walhout (2017), *Beklemd in de scharnieren van de tijd. Beleid, praktijk en ervaringen van afstand ter adoptie door niet-gehuwde moeders in Nederland tussen 1956 en 1984*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Laudy, Yvonne 'Met drs. Kegelaer stapte de grote verandering binnen. 'Moederheil'(hulp aan het gevallen meisje werd moderne opvang voor moeder en kind.' *De Telegraaf*, 28 juni 1979.

'Moederheil – nu Valkenhorst- heeft werkterrein voor een groot deel verlegd. Ook een beetje voor ongehuwde vaders' *Algemeen Dagblad*, 24 april 1972.

Offerman, H. (red. 2005), *Andere tijden, andere meiden...? 100 jaar hulp aan ongehuwde moeders*. Amsterdam: SWP.

Scheele-Gertsen, Trudy (2021), *Een kind krijg je voor het leven. Het persoonlijke en waargebeurde verhaal van een afstandsmoeder*. Amsterdam: De Boekerij.

Smits van Waesberge, Eugénie (2020), *Zwartboek adoptie over verzwegen adopties in de 20e eeuw in Nederland- Een schoot vol tranen*. Blaricum: NAU Uitgeverij.

Van onze verslaggever, 'Kinderbescherming slechte naam toegebracht. Een jaar en drie maanden geëist' *Algemeen Handelsblad* 15 april 1969.

Van een onzer verslaggevers, 'Aanstaande pleegouders opgelicht. Eis: 1 jaar en 3 maanden' *Het Vrije Volk*, 15 april 1969.

Van onze correspondent, 'Fraude schaadt naam kinderbescherming. Secretaris in de niet-bestaande rekeningen', *De Tijd* 15 april 1969.

Werdmuller, Astrid (2017), *De geschiedenis van afstand ter adoptie in Nederland*. 's-Hertogenbosch: Jeugdbeleid (2017) 11:65–70, DOI 10.1007/s12451-017-0141-2 65 © Bohn Stafleu van Loghum. Published online: 15 February 2017. [werdmuller2017-article-degeschiedenisvanafstandterado.pdf \(fiom.nl\)](#).

Wiemann, B.J.L., 'Opkomst en neergang van de ongehuwde-moederzorg in Nederland (1880-1985)', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, vol. 15, nr. 2 (1988): 337-368.

COLOFON

Opdrachtgever	WODC
Auteurs	Dr. M. van der Klein Dr. S. Bultman I. Rusch, MSc
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>

ISBN 978-94-6409-188-5

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, 2022.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.